Prof. Dr. Emeritus
GÜLTEN KAZGAN

LİBERALİZMDEN NEOLİBERALİZME

Neoliberalizmin Getirisi ve Götürüsü

Remzi Kitabevi

LİBERALİZMDEN NEOLİBERALİZME

GÜLTEN KAZGAN. 1927'de İstanbul'da doğdu. Amerikan Kız Koleji ve İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi mezunu.

Kazgan, TSKB'de uzman olarak çalıştı. İktisat Fakültesi'nde 40 yılı aşkın süre öğretim üyesi olarak hizmet verdi ve bölüm başkanlığını yaptı. İstanbul Bilgi Üniversitesi'nin kurucusu olan beş bilim insanından biri olarak, bu kurumun Kurucu Rektörü oldu. Kendisine "emeritus" (ömür boyu hoca) unvanı verildi.

Tarımsal ekonomi, dış ticaret, Türkiye ekonomisi ve iktisadi düşünce alanında çok baskılı eserleri var. Türkçe dışında İngilizce ve Fransızca yayınlanmış çalışmaları da bulunuyor.

İktisadi Düşünce adlı çalışması yaklaşık 40 üniversitede okutulan temel bir eser konumundadır.

Araştırmalarını halen İstanbul'da Bilgi Üniversitesi bünyesinde sürdüren Kazgan *Liberalizmden Neoliberalizme* başlıklı eseri iki yıllık bir çalışmanın ürünüdür.

Prof. Dr. Emeritus
GÜLTEN KAZGAN

LİBERALİZMDEN NEOLİBERALİZME

Neoliberalizmin Getirisi ve Götürüsü

Remzi Kitabevi

LİBERALİZMDEN NEOLİBERALİZME / Gülten Kazgan

© Remzi Kitabevi, 2016
Her hakkı saklıdır.
Bu yapıtın aynen ya da özet olarak
hiçbir bölümü, telif hakkı sahibinin
yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

Editör: Necla Feroğlu
Kapak: Ömer Erduran

ISBN 978-975-14-1717-6

BİRİNCİ BASIM: Nisan 2016

Kitabın basımı 2000 adet yapılmıştır.

Remzi Kitabevi A.Ş., Akmerkez E3-14, 34337 Etiler-İstanbul
Sertifika no: 10705
Tel (212) 282 2080 Faks (212) 282 2090
www.remzi.com.tr post@remzi.com.tr

Baskı ve cilt: Remzi Kitabevi A.Ş. basım tesisleri
100. Yıl Matbaacılar Sitesi, 196, Bağcılar-İstanbul
Sertifika no: 10648

Teşekkür

Kitabın yazılmasında iki kişinin büyük katkıları oldu. Öğrencim Prof. Dr. Kenan Mortan, kitaplarını vererek kaynakçamı geliştirip, kütüphanesinin zenginliğinden yararlanmamı sağladı. İkinci kişi, kitabıma çeşitli yollardan katkısı olan oğlum Dr. Kerim Kazgan'dır. Her ikisine de sonsuz teşekkür borçluyum.

Kitap ilerlerken, yaptığım çok sayıdaki müsveddeyi temize çeken İstanbul Bilgi Üniversitesi İşletme Fakültesi sekreteri İlknur Toygar Değer'e, boş zamanlarını ayırarak, işimi kolaylaştırıcı katkısı için yine sınırsız teşekkürlerimi sunarım.

Son teşekkürüm ise, kitabı basan Remzi Kitabevi'ne; daha önce yazdığım, yıllardır aynı yayınevinde basılan *İktisadi Düşünce* başlıklı kitabımın günümüze bir uzantısı olan *Liberalizmden Neoliberalizm*'e başlıklı bu yeni kitabımı basmaya karar verdikleri için.

Prof. Dr. Emeritus
Gülten Kazgan

İçindekiler

Kısaltmalar 10
Önsöz 11

BÖLÜM 1
Liberalizmden Neoliberalizme

1. 18. yüzyılın Ortasında "Serbest Piyasa" Savunusunda A. Smith ve "Görünmeyen El" 14
2. "Görünmeyen el" Gidip Dönüyor 18
   2.1. İkinci Dünya Savaşı ve Karl Polanyi 18
   2.2. ABD ve İngiltere'de Neoliberalizm İçin Ön Hazırlıklar 19
3. Dünyayı Değiştiren Olaylar: 1970'li ve 1980'li Yıllar 26
   3.1. Doların Altın Paritesinden Ayrılması: 1971 26
   3.2. 1973 Petrol Krizi ve Petrol Fonlarını Tekrar Dolaşıma Sokma Projesi 27
4. Yeni Teknolojik Devrimin Küresel Getirileri 31
5. 1980'de ABD ile İngiltere'nin Dünyaya Seslenmesi 32
   5.1. Neoliberalizmin Uygulamaya Girmesi 33

BÖLÜM 2
Neoliberalizme Geçiş Yılları: Sistem Yerleştiriliyor

1. Neoliberalizmı ya da Küreselleşmenin Yerleşmesi: 1980'lerin Kısa Tarihçesi 36
2. 1980'li Yıllarda GOÜ Niçin Çöktü: Nedenleri ve Sonuçları 43
   2.1. Çöküşün Nedenleri 43
   2.2. Kişi Başına Gelir (KBG) ve Enflasyonun Seyri 45
3. 1990'lı Yıllarda Neoliberalizm'in Yeni Getirileri: Süreklileşen Krizler 47
   3.1. GOÜ'nün Yaşadığı Zincirleme Finansal Krizler 47
   3.2. Yaratılan Yeni Kurumlar Yoluyla Yeni Riskleri Denetime Alma Yöntemleri 50
   3.3. Artan Risklerin Kaynağı 52
4. Uluslararası Parasal Fon Hareketlerinin Giderek Büyümesi 53

BÖLÜM 3
Neoliberalizmden Küreselleşmeye: 2000'li Yılların Başında Yeni Gelişmelerle Küreselleşme

1. Küreselleşme Kelimesi Yerleşiyorken Yeni Gelişmeler 56
2. Küreselleşmede Yaşanan Üç Farklı Aşama: Genel Büyümede Farklılaşma 58
3. Göstergelerle, Rakamlarla Küreselleşme Çağı: 1985-2011 62
3.1. Düşük Gelirli Ülkelerde Değişme 62
3.2. Orta ve Yüksek Gelir Grupları 66
3.3. Kişi Başına Gelir Artış Hızı 68
4. Sermaye Hareketlerinde Küreselleşme 72
4.1. Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Kısa Tarihçesi 72
4.2. Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri 73
4.3. Doğrudan Yatırımlar 75

BÖLÜM 4
Finansallaşmış Dünyada Rasyonel Davranış Sorunu ve 2008 Krizinin ABD ile AB'yi Eşanlı Etkilemesi

1. Beklentiler, Finans Piyasaları ve Oyunları 80
2. 2008 Krizinde ABD ve AB'nin Finans Piyasalarındaki Ortaklığı .. 81
3. Rasyonellik ve Krizde Kural Dışı Davranışların Rolü 83
3.1. ABD Finansında "Müşterek Bahis Oyunu" 84
3.2. Yeni Finansal Buluş: Türevler 85
3.3. Wall Street'in ve Bağlı Kurumların Ürünleri ve Oyunları 89
3.4. Finans Sisteminden Diğer Örnekler 91

BÖLÜM 5
Finansal Serbestleşme, Spekülatif Yapı ve 2008 Küresel Krizinin ABD ile AB'de Hazırlanması ve Gelişimi

1. Finansın Serbestleşmesine Geçişin Yarattığı Sorunlar 102
2. Spekülatif Davranış ve 2008 Küresel Krizi 105
2.1. Krizin Hazırlanmasına Katkılar 105
2.2. Denetimsizliğin Getirileri ve Götürüleri 107
2.3. Krizin Üsselleşme Nedenleri ve Etkileri 108
2.4. Üsselleşme Yolunda Krizin Değişen Etkileri ve Yayılması 112
3. Kişisel Gelir Dağılımında Değişimden Kredi Balonuna 113
4. Finansal Serbestlikte Toplumsal Baskı ve Yaptırımlar 115
5. Dış Dengesizlikler ve Karşılaşılan Sorunlar 118
6. Krizden Çıkışta Yeniden Balon Şişerken AB'de Yeni Sarsıntılar 122

BÖLÜM 6
Kapitalizmin Bir İstikrarsızlık Kaynağı "Artık" Sorunu: Krizlerin Kaynağı Nerede?

1. Reel Sermaye ve "Artık" Sorunu: Finansal Sermayenin Rant Arayışı ve Krizler 125
1.1. Konunun Önemi 126
1.2. 1970'leri İzleyen Yıllarda Finansallaşmanın Giderek Yoğunlaşması 126
1.3. Rasyonellik, İleri Düzey Finansallaşma ve 2008 Krizi 128
2. Yakın Geçmişte Öngörülü İktisatçılar Ne Diyordu? 129
3. Gelir Dağılımı, Farklı Harcama Öğeleri ve "Artık" Düzeyi 132
4. "Artık" Sorunu ve Neoliberalizm 134
5. "Artık Sorunu", Uzun Dönem Krizleri ve Savaşlar 136
6. "Artık" ve Finansal Küreselleşme 138
7. Beklenen Yeni Sanayi Teknolojisi Devrimi ve "Artık" Sorunu ... 139

BÖLÜM 7
İşçi Ücretleri ve İşsizlik

1. Çalışan İşçilerin Geliri 142
1.1 İşçiler ve Ücretler 142
1.2. Çalışan İşçinin Milli Gelir Payında Değişim 145
1.3. Gini Katsayısındaki Değişmenin Söyledikleri 147
2. İşsizlik Sorunu 151
3. Genç Nüfus İşsizliği 153

BÖLÜM 8
Günümüze ve Geleceğe Bakış

1. İktisat Kuramları Üzerine Yeni Açıklamalar 154
2. 2015 Ortasında Dünya 159
3. 2000'lerde Yeni Bütünleşme Girişimleri 161
4. Yeni Sarsıntılar Nereden Kaynaklanıyor? 163
5. Tek Kutuplu Dünyadan Bölünmüş Dünyaya mı? 166
5.1. Küreselleşme Nerede Mevcut? 167
5.2. Küreselleşme ve Sınıfsal Bölümleşme 169

Bitirirken 171

Kaynakça 173

Kısaltmalar

AB: Avrupa Birliği
AB-17: Avrupa para birliğine dahil ülke sayısı
AB-18: Avrupa Birliği para sistemindeki üye sayısı
BM: Birleşmiş Milletler
Brics: Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika'nın oluşturduğu grup
CEO: Şirket üst düzey yöneticisi
Decoupling: Birbirinden kopuş
DGÜ: Düşük Gelirli Ülkeler
DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü
ECB: Avrupa Merkez Bankası
Euro: AB para birimi
Euro alanı: Avrupa Birliği ortak para sistemindeki ülkeler
FED: ABD Merkez Bankası
G-20: Dünyanın milli gelir sırasıyla en büyük ilk 20 ülkesi
G-7: Yediler grubu (ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Kanada; Rusya ile G-8)
GOÜ: Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH: Gayrısafi Milli Hasıla
GSYH veya GSYİH: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
GÜ: Gelişmiş Ülkeler
IMF: Uluslararası Para Fonu
KBG: Kişi Başına Gelir
LIBOR: Londra, bankalararası arz edilen faiz haddi
OGÜ: Orta Gelirli Ülkeler
OPEC: Petrol Üreten Ülkeler Örgütü
SAGP: Satın alma gücü paritesi
SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (1991'de dağıldı)
STA: Serbest Ticaret Anlaşması
TDE: Uygulanan ithalatın kaynaklara göre dağılımı
YGÜ: Yüksek Gelirli Ülkeler
YPÜ: Yükselen Pazar Ülkeleri

Önsöz

Neoliberalizm, geliş hazırlıkları 1970'lerde başlayıp 1980'de yürürlüğe giren, neredeyse küresel ekonomi politikasının gerisindeki ideolojinin ismidir. Onu izleyerek de bir ideoloji ifade etmeyen "küreselleşme" kelimesi gelmiş ve yerleşmiştir. Uygulama alanı, dünyada kişi başına gelir itibariyle "Orta Gelirli" ve "Yüksek Gelirli" ülkeler diye bilinen iki ülke grubudur; bunlar G-20 ülkeleri olarak tanımlanırlar. Kapsanmayan grup, artık küçük bir grup olarak kalan ve "Düşük Gelirli" ülkeler diye adlandırılan ilk ülke sınıfıdır ve neoliberalizm uygulamalarının dışında bırakılmıştır. Sistemi uygulayan, izleyen iki sınıf aynı zamanda gelir düzeyi uygun olduğu onaylanan ülkelerdir.

Neoliberalizm, "yeni liberalizm" anlamına gelir. İsmini, Avrupa'nın sömürgeler çağında, 1830-1914 yılları arasında, dönemin en güçlü ülkesi İngiltere öncülüğünde, altın para sisteminde yürütülen politikadan alır. Bunun, ekonomide serbestlik düzeni ise, "liberalizm" diye tanımlanır: Tam serbestliğin ilk uygulamasıdır, neoliberalizm de ikincisi oluyor.

Kitabı yazmayı düşünürken konuya yaklaşımımız bir merakla örtüştü: Neoliberalizm, uygulandığı Orta Gelirli Ülkeler (OGÜ) grubuna onların serbest seçimiyle değil, sistemi getirenlerin (başta ABD) baskısıyla girmiştir. Bu grup, yakın geçmişte (1980'li yıllar öncesi) serbestçe aldıkları dış borçları ödeyemeyince, bu kez ödemenin zorunlu şartı olarak kabul etmek durumunda kalmışlardır. Dönemin Avrupa Topluluğu ise, kendi bütünleşme programıyla uyuşmadığı için uyum yoluyla kabul etmek durumunda olmuştu. Oysa birinciler, borç ödemenin zorunlu şartları olarak istenenleri kabul etmek zorunda kaldılar.

Bu görünüşe göre, neoliberalizm (ABD ile İngiltere hariç), herkesin isteyerek kabullendiği değil de, zorunlu şartlar altında uygulamaya konulan bir sistem olmuştu. Ancak bu haliyle sistem 35 yıldır yürürlüktedir ve karşı çıkan da neredeyse yoktur; şartları ihlal edenler ise çoktur.

Bu çerçeveyle yola çıkınca kaçınılmaz olarak izlenen yeni politikaların ne sonuçlar getirdiğini araştırmak şart oldu. Ülke gruplarının başarısı ya da başarısızlık derecesi devreye girdi. Aynı bakış açısıyla 35 yıldır uygulandığı dünyanın ilgili ülke gruplarında, başarı veya başarısızlık göstergesi olabilecek konuları inceledik, bu rejime tabi olmayan Düşük Gelirli Ülke (DGÜ), grubunu da karşılaştırmalar için devreye soktuk.

Kitap, kaçınılmaz olarak, inceleme alanı kapsamında (1970'lerdeki hazırlıklar hariç) 35 yıl gibi kısa bir süreyi ele alıyor. Bundan ötürü de gelecekte her dönem, yeni eklemelerle güncelleştirilmeyi gerektiriyor; konunun gelecek zaman içinde izleniyor olabilmesi için başka yol yok. Bu yapılamadığı zaman ise kitap, neoliberalizmin başlangıç aşamasının öyküsü olarak kalacaktır.

Kitap, 8 bölümdür ve uygulamada neoliberalizmin başarı göstergelerinin zaman içindeki öyküsünün adeta 35 yıllık açıklamalı bir takvimidir. Bu takvim sürecinde 2015'in ikinci yarısı gelirken, çok çetin dünya sorunları patlak vermiştir. 2008 küresel kriziyle başlayan sorunlar, 2015'te yeni bir açmaza girmiş bulunuyor; bu kez, Çin önderliğinde, 2008 krizinin kalıntıları henüz Avrupa'da görülürken yaşanıyor olaylar.

Neoliberalizmin işi zor olacak gibi görünüyor. Ayrıca belirtelim ki kitapta, iktisat kuramının tam rekabet şartları arasında yer alan "rasyonellik şartı"nın önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu bağlamda, iktisat kavramına ilişkin bir tartışma da yer alıyor.

BÖLÜM 1

Liberalizmden Neoliberalizme

18. yüzyılda İngiltere'de Adam Smith'in iktisat kuramı ve gerisindeki "görünmeyen el", iki yüzyıl sonra 1980'de, kimseye sormadan dünyaya geri getirildi, ABD ve İngiltere tarafından. Bu kez geri getiren görünen eller, ileri düzey finansallaşmayı da ekleyerek, kuramı Adam Smith'in öğretisinin çok ötesine taşıyor, uygulamalarda onun tasarımının da çok ötesine geçiyorlardı. Gerçi kapitalizm 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren altın para sisteminde de finansallaşmış ve liberalleşmişti. Ancak geçmişin altın para sistemi, likiditeyi sınırlayıcı bir etkendi. Likiditenin, neredeyse sınırsız bollaşmasının yaratabileceği ekonomideki aşırı kızışmaları önleyebildiği ölçüde, çöküşlerin şiddetini de sınırlayabilme olasılığı bulunuyordu. Buna rağmen, çok şiddetli ve etkisi uzun süreli bir finansal kriz (1873) yaşandı, 19. yy'ın sonuna doğru.

1971 Ağustos'undan bu yana, İkinci Dünya Savaşı sonrası yürürlükte olan para sistemini, kendi kararıyla sonlandırdı; kâğıt parayla böylece, likiditeyi yasalarının içinde "neredeyse sınırsız" genişletme olanağını ele geçirdi ve krizler "sürekli ve sınırsız yayılma" durumuna girdi. Son olarak, yine ABD ve İngiltere finansında patlayan ve en çok (o dönem) AB-17'nin Akdenizli ülkelerini sarsan 2008 küresel krizi, 2015 sonunda dahi tam atlatılamamıştı. ABD ve Avrupa Birliği'nin GSMH toplamı dünyanın neredeyse %70'ni kapsıyor. Buna Yükselen Pazar Ülkelerini (YPÜ– Türkiye bu grupta yer alıyor) eklediğimizde, bunların gelir büyüklüğü, küresel gelirin %70'ini aşıyor; geride kalan en alt gelir gruplarının da bu rakamlardan etkilenmesi olağan.

Burada amaç, Smith'in İngiltere için zenginleşme kaynağı gördüğü "görünmeyen el" yani "serbest piyasa" ile niçin finansal kapitalizmin aynı içerikli olmadığını ortaya koymaktır. Zaten kendisi "ahlak felsefecisi" olan Smith'in savunduğuyla günümüzün finansal kapitalizmini karşılaştırmak bile abestir. Ne var ki, kapitalizm kârlılık sıkışması yaşayınca, savaş da çıkarabiliyor, yozlaştırılan finansallaşmaya da başvurabiliyor, ahlak ilkelerine de boş veriyor. Bu da yadsınamaz bir gerçek.

Adam Smith'in liberalizmi savunan "görünmeyen el"i ile ABD ve İngiltere'nin dünyaya dayattıkları neoliberalizmi, yani küreselleşmeyi kabul ettirme yolları arasında benzerlik aramamak gerekir. Smith, sadece kendi gözlemi olan bir olayı, bir olguyu kitabında iletiyordu. Oysa onun ikinci aşaması sayılabilecek "neoliberalizm" ise, gelişmiş dostları ikna ve GOÜ'ye baskıyla uygulamaya sokuldu; ayrıca ülkeler üzerinde deneyler de yapıldı. Bu kitap bir yönüyle bunu anlatacaktır. Diğer boyutuyla da, amaç bu sistemin yarattığı toplumsal alışkanlıklar, yerleştirdiği politikalar dolayısıyla, çözülmesinin zorluklarının olduğunu tartışmaya açmaktır.

1. 18 YÜZYILIN ORTASINDA "SERBEST PİYASA" SAVUNUSUNDA A. SMİTH VE "GÖRÜNMEYEN EL"

İktisat, Adam Smith'in (1723-1790) *Ulusların Zenginliği*[1] başlıklı kitabı ile yeni bir sosyal bilim olarak doğmuş kabul edilir. A. Smith, İskoçyalı bir "ahlakbilimcidir". Bu kitabından önceki kitabı, "Ahlaki Duygular Kuramı"dır; yani Smith bir ahlak felsefecisidir temelde. Sanayi Devrimi'nin İngiltere'sinde, bunun getirdiği refah artışına koşut işleyen piyasanın getirilerine, sermaye

(1) "An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations (1776)" (Ulusların Zenginliğinin Mahiyeti ve Nedenleri Üzerine Bir Araştırma) A. Smith'in kitabının tam başlığıdır. Bu alt-bölümün yazılmasında, adı geçen kitabın 1930'daki İngilizce 5. baskısından yararlandık.

birikiminin doğurganlığına tanık oldu; çağında konu ettiği "görünmeyen el" ise harikalar yaratıyordu. Geri planda hazırlanan Fransız İhtilali (1789), Amerika'da eski İngiliz sömürgesinden yeni bir devletin doğuşu (1776), Avrupa'da yaşanan Aydınlanma Çağı'nın bütün sanatsal ve bilimsel getirilerine koşut, bir de "piyasa ekonomisi" denilen yeni bir olay vardı. Bir yandan yeni bir sanayi girişimci sınıfı yükselirken, yaşanan sanayi devrimi ve onun gerisindeki yeni buluş buhar makinesiyle birlikte, yeni bir devrim de yaşanıyordu. Adam Smith bu arada, sanki "görünmeyen el" sayesinde işleyen, işlevlerini yerine getiren yeni piyasa sistemine tanık oluyordu. Bu kendi kendine işleyen, işlerken de refah yaratan sistem, tabii serbest bırakılmalıydı. Buna müdahaleye gerek yoktu çünkü sanki "görünmeyen el" onu gerektiği gibi işletiyordu.

A. Smith'in "görünmeyen el"i, temelde, Batı Avrupa'da sonu gelmekte olan, daha doğrusu gelmesi gereken merkantilist çağa tepkisinin ürünüydü. Merkantilizm, yüzyıllar boyunca devlet korumacılığıyla giderek zenginleşen, bunun için de devletin sağladığı "tekel rantlarına dayanan" bir sistemdi. Sistemin özelliği, uluslararası köle ticareti dahil, ticaretin ve finansm, devlet korumacılığı altında gelişmesi sayesinde yürümüş olmasıydı ve Batı Avrupa'daki feodal yapıyı yıkarken, tüccarları imtiyaz sahibi, devlet eliyle zenginleşen bir sınıf olarak doruklara taşımıştı. Nitekim, merkantilist çağda zenginliğin başlıca kaynağı, "ihracatın ithalatı aşması" yoluyla altın birikimi olmuş, kuramı da yerleşmişti. İngiltere'de buhar makinesinin 18. yy'm ortasında yeni bir buluş olarak devreye girmesi ise, çok farklı bir gelir kaynağı, bir yeni dünya ve İngiltere için yeni olanaklar vaat ediyordu. Bu olanaklar ticaret değil, "sanayi üretimi" kaynaklı olacaktı; Merkantilizmin her alanda yoğun devlet müdahalesine ve desteğine dayalı düzeni ise, yerini "görünmeyen el"e dayalı yeni bir düzene bırakacaktı. A. Smith'in merkantilist düzene tepkisi ne denli şiddetli olmalı ki, beş kısımdan oluşan *Ulusların Zenginliği* kitabının bir alt bölümü merkantilizmin eleştirisine ayrılmıştı.

Ortaçağ Avrupası'nda Tanrısal düzeni, feodal lord temsil ediyordu; yerini kral egemenliğinde merkantilist tüccara, izleyen "tüccar-devlet" karması döneminde bırakmıştı; Büyük Britanya İmparatorluğu kuruluyordu. Sanayi üretimi, oysa yeni çağda, zenginleşme kaynağı olarak bu eski düzeni ikame ederken, sanki A. Smith, geçmiş zamanın feodal lorduna, kral egemenliğinde merkantilist tüccarına artık imtiyaz tanımayı reddediyordu. Yeni egemenlik öğesi, "görünmeyen el"in yönettiği soyut bir mekanizmadaydı (yani, yeni piyasa mekanizması). Buhar makinesiyle üretim yapan sanayi girişimcisi onların yerini almalı, zenginleşme kaynağı olmalıydı; "görünmeyen el" ise, bu sistemi kendi kendine işletecekti. Bu bağlamda A. Smith, yeni bir düzeni arayan ve bulan bir "misyoner" rolündeydi.

Uluslararası ticareti, "görünen eller"le, kral ve imtiyazlarla yüklü bir sistem içinde yürüterek zenginleşme yaratan merkantilizmi, yererek reddetti. A. Smith, onun yerine tam serbest, dışardan desteksiz ekonomiyi "görünmeyen elin yürüteceğini" savunurken, yaptığı ileri görüşlü bir yaklaşımdı.

Ne var ki, 19. yüzyılın ortasına gelinirken, eskisinin tasfiyesine yardımcı, yeninin gelişimine öncü ve destek olan bu yeni piyasa sistemi, işçi sınıfının aleyhine işliyordu; önceki dönemde emek için verilen destekler kaldırılmıştı. 19. yy'ın ortasına gelirken işçi sefalete düşünce, sonuç, Avrupa çapında 1848 ayaklanmaları oldu; bütün Avrupa'yı sardı ve sarstı. "Görünmeyen el" üretim ve zenginleşme artışına katkı yaparken, işçinin bundan alacağı payı ihmal etmişti. Oysa, A. Smith gibi bir ahlak felsefecisinin, nüfus çoğunluğu oluşturan bir kesimi aç bırakmayı hedeflediği düşünülemezdi.

Bu olgunun önemini sezen, dikkate alan, paylaşımdaki bozulmaya dikkatini yoğunlaştıran Karl Marx – Friedrich Engels ikilisinin birlikte yazdıkları *Komünist Manifesto* tam da Avrupa'da patlayan 1848 isyanları sırasında basılmış, piyasaya çıkmıştı. Avrupa'da yayılan işçi ayaklanmalarına eklenen *Komünist Manifesto*'nun etkileri üst üste binince, zorunlu olarak devletlerin "görünen elleri", işçi sefaletini en azından dayanılır düzeye getirmeyi sağlayacak önlemleri almaya götürdü.

İzleyen finansal 1873 krizi ise, (Osmanlı devleti dahil)[1], kapitalizmin yeni ve şiddetli krizini ortaya dökmüştü. ABD'den intikal eden kriz, Avrupa'da borsaları ve bankaları batağa sokarken, işsizliği de doruklara çekiyor, Kuzey ve Güney Amerika kıtasına göç, işsizlikten kurtulmanın bir yolu oluyordu.

Ne var ki, bu krizi atlatmada barışçı çözüm bulunamamış olmalı ki, yeni kurulan Almanya dahil, Afrika kıtasının parça parça edilip ele geçirilmesi başlatıldı. Bir yandan Afrika'nın yeni bölgeleri keşfediliyor, bir yandan eski sömürgeciler (Portekiz, İspanya, kısmen Osmanlı) yerlerinden atılıyor ve yerlerini Avrupalı yeni sömürgecilere bırakıyordu. Ancak bu da yetmedi ve 1914'te patlayan Birinci Dünya Savaşı, altın para sistemiyle birlikte, "tam serbest piyasa" ekonomisinin de sonunu getirdi. (Bu süreci önceleyen Politik (Klasik) İktisat Okulu'nun John Stuart Mill ile sonunun geldiği, yerini Neoklasik Okul'a bıraktığı kabul edilir.[2])

"Görünmeyen el"in fiilen tekrar geri gelmesi, yarım yüzyılı aşkın bir süreyi aldı. Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen 1929 krizi ve Büyük Durgunluk yılları sonunda, J. M. Keynes'in "Genel Teorisi"ni,[3] onu da izleyerek İkinci Dünya Savaşı'nı getirdi. Savaş sonrası "görünmeyen el" bir süre unutuldu; olayların seyri buna izin vermedi. Bağımsızlaşma mücadelesi veren sömürgeler bir yandan, sosyalist bir blok kurarak konumunu çift bloklu dün-

(1) Avrupa finansına Tanzimat'tan itibaren kapılarını açan Osmanlı, bu krizi en şiddetli biçimiyle yaşadı, 1875'te moratoryum ilan etti ve "Düyun-u Umumiye" (Genel Borçlar İdaresi) kurulmasıyla bağımsızlığını kısmen (ekonomisi ve maliyesi bağlamında) kaybetti. Nitekim, K. Wittfogel "Oriental Despotism" (Yale University Press) kitabında, "Osmanlı"nın 19. yy'ın yarısı sonrası dönemini, "yarı bağımlı" diye niteler, Çin'le birlikte. (Bkz: G. Kazgan *İktisadi Düşünce*, XXX. bölüm)

(2) Neoklasik Okul doğarken Batı Avrupa devletleri işçileri koruyucu önlemleri (başta 1871'de doğan Almanya) uygulamaya sokuyor; eğitimi yaygınlaştırıyor ve benzer önlemler alıyordu. Özellikle şiddetli bir kriz ve Afrika'nın sömürgeleştirilmesi sürecinde yaşanıyordu bunlar. Neoklasik yazarlar geliştirilen matematik, geliştirilen istatistik yöntemleri eşliğinde hesapça "bilimsel" kuramları geliştiriyorlardı artık.

(3) The General Theory of Employment, Interest and Money, 1936

yada önderlerden biri durumuna yükselten SSCB diğer yandan, arada kalan ezici çoğunluğu GOÜ konumunda bir dizi ülkeyi ortaya çıkardı. Tarafsızlarla birlikte üçe ayrılmıştı dünya. Birinci Dünya Savaşı sonrasında olduğu gibi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında da çeyrek asrı aşan bir süre, piyasada hiçbir şey neredeyse "görünmeyen el" ile yürüyemedi.

Zaten, bütün kurallarıyla tam serbest piyasa ekonomisinin öncüsü İngiltere'de yerleşmesi, 19. yy'da dahi 1830'lu yılları bulmuştu; işçi ayaklanmalarının neredeyse kıta çapında yayılması (1848) ise, 20 yıl dahi bekleyememişti. Bu görünüşe göre, ikinci savaş sonrası 1970'li yıllara kadar serbestleşme yolundaki hazırlıkların başlayamaması, şaşırtıcı bir gecikme değildi.

2. "GÖRÜNMEYEN EL" GİDİP DÖNÜYOR

2.1. İkinci Dünya Savaşı ve Karl Polanyi

"Serbest piyasa ekonomisi" kavramına ve getirdiklerine İkinci Dünya Savaşı'yla da tanık olan büyük düşünür Karl Polanyi,(1) piyasa sistemine toptan karşıydı, onu "takas ekonomisi"yle şöyle karşılaştırıyordu.

"Kural, ekonomik sistemin sosyal sistemin içine yerleşmesiydi; ekonomiye hakim olan davranış ilkesi ne olursa olsun, kurumsal bir kalıp olarak piyasanın varlığı onunla uyum sağlayabiliyordu... takas veya değişim ilkesi... geri kalan kısmının zararına yayılma eğilimleri göstermiyordu... kendi kurallarına göre işleyen piyasa bilinmiyordu... piyasa ekonomisinin temelindeki olağanüstü varsayımlar, ancak bu gerçeklerin ışığında anlaşılabilir." (K. Polanyi, s.114)

Gerçekten de neoklasiklerin "tam rekabet optimal şartlarında piyasa ekonomisinin işlemesi" için gerektiren şartları akla sığmaz. Çünkü bu sanki, böyle bir dünyanın olmadığı ve olamayacağının kanıtıdır. Öyleyse, bu model ne işe yarar?

"Laissez-faire" dogmasının ütopik yönleri tek tek ele alındıklarında, tam olarak anlaşılamazlar. Üç ilke (rekabetçi emek piyasa-

(1) *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri.*

sı, otomatik altın standardı ve uluslararası serbest ticaret) bir bütün oluştururlar... ya hep ya hiç" (K. Polanyi, s. 200)

İkinci Dünya Savaşı'nda Alman, Japon, İtalyan blokuna karşı savaşın kazanılmasında (savaş başladıktan 3 yıl sonra savaşa fiilen katılmış olsa da) başrolü ABD'nin ve onunla birlikte İngiltere ile SSCB'nin oynadığına şüphe yoktur. ABD'nin katılmaktan büyük ekonomik kazanç sağladığı, bu sayede 1929 Bunalımını atlattığı gibi[2], ekonomisinin de (İngiltere ve SSCB'den farklı olarak) çok geliştiği, teknolojik yeni buluşların savaş sonrasının büyüme kaynaklarına dönüştüğü görülür. İşte, savaş yılları ve sonrası "süper" güce dönüşen, Sovyet Bloku ile tarafsızlar dahil hepsinin tepesinde yer alan ABD, "görünmeyen el"i geri getirmek için ancak çeyrek yüzyıl bekleyebildi. Sermayesinin kâr haddi 1970'lere gelirken düşüşe geçmişti, üstelik (Fransız sömürgesi) Vietnam'da Fransa pes edip çekilirken devraldığı savaşı, kendisinin de kazanma olasılığı yok gibiydi. Nitekim, 1970'li yılların ilk yarısı biterken, ABD bir yandan "görünmeyen el"e yeni bir davet çıkarma hazırlıklarını yürütüyordu. Ve Vietnam Savaşı da bitirildi.

2.2. ABD ve İngiltere'de Neoliberalizm İçin Ön Hazırlıklar

F. von Hayek, İkinci Dünya Savaşı bittiğinde, özgürlükleri güven altına alma yolunda bir yöntem geliştirme araştırmasına" girmişti. Bu eğilimi başta ABD, basın-yayın organları, üniversiteler, meslek kuruluşları vd. yollarla yayılmıştı. Liberalizmi neoliberalizme dönüştürmek için daha köklü girişimler gerekiyordu. Bunu başaranlar, dönemin ABD Başkanı Ronald Reagan ile İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher oldu.[3] Thatcher'ın, "Bunun alter-

(2) ABD krizi izleyen büyük durgunluğu, diğer ülkelere oranla daha uzun bir süre yaşadı. 1938'de savaşın başlamasını izleyerek, İngiltere başta, diktatörler Avrupası karşısında savaşanlara destek verdi, savaşa fiilen Pasifik'te Japon saldırısı üzerine katıldı; Avrupa'da savaş 1945'te, Pasifik'te 1946'da Japonya'nın yenilgisiyle bitti.

(3) D. Harvey, "A Brief History of Neoliberalism" s. 40-50. Bu paragraftaki bilgiler, bu kaynaktan alınmıştır.

natif yok" sözü, yol gösterici ve inandırıcı olma yolunda kullanılıyordu. Thatcher'm yerleşmiş bir demokraside düşünülmeyecek işler başardığı da bir gerçekti. Aslında bu yolda çalışmalar, ABD'de daha 1970'lere gelirken başlamıştı ve 1968'de dünya çapındaki ayaklanma bir ilk adımdı.[1] Neoliberal yönelimde (yasalar çerçevesinde) neredeyse sınırsız "bireysel özgürlük" ile "sosyal adalet" arasında doğrudan bir bağ olmadığı halde, öyleymiş izlenimi yaratılıyordu. Spor maçlarından gençlik oyunlarına, gençler "özgürlük" için ayaklanıyor ama amaçlananın ne olduğu sonuçta tam anlaşılamıyordu. Avrupa'daki yeni felsefe akımları, (postmodernizm gibi) "bireysel özgürlükleri" yüceleştirirken, (pek de bilmeden) neoliberalizmin içerdiği bireysel özgürlüklerin de destekçisi oluyordu. Ya da her ikisi de aynı kaynaklardan filizleniyordu. İlginçtir, 1960'lı yıllarda çok güçlü olan sol ve sosyal adalet arayan akımlar, sağ akımların bireyciliğine karışıyor, 1970'ler sonrası olayların seyri de bunu güçlendiriyordu, bireycilik lehine.

ABD içinde ise, 1970'lerde önce "üst işadamı" örgütlerinden üniversitelere ve öğrencilere uzanan bir çizgide, "bireysel özgürlük"lerin yüceltilmesi olgusu geçerliydi.[2] Vergilerin düşürülmesi, tüketicinin ve iş dünyasının korunmasına ilişkin yasaların yürürlüğe girmesi ve benzeri önlemler, firmaları yeni düzenin kendileri lehine olduğuna ikna ediyordu. Böylece, Cumhuriyetçi

(1) Bu yoldaki heyecan dolu ayaklanmalar 1968'de Türkiye'de de (İstanbul başta) aynı zamanda, aynen yaşandı. Ancak bunun neoliberalizme bir hazırlık olduğunu hiç kimse bilmiyordu; sanki "gölgeli hedefli" bir coşkuydu. "Ne oluyoruz?" sorusu tekrar "petrol krizi" (1973 sonu) ve devamıyla başladı. Ancak o zamanki kuşkular, 1980'lerdeki olaylarla cevaplanabildiler.

(2) 1957'de doktora sonrası çalışma için Rockefeller bursuyla gittiğimiz Şikago Üniversitesi'nde, iktisat ders programında J. M. Keynes okutulmuyordu; (The General Theory of Employment, Interest and Money) ekonomiye devletin "krize karşı müdahalesi"ni içerdiği için programa alınmamış, dışlanmıştı. Ekonomi bölümü, Milton Friedman'ın tam serbestlik inançlarını taşıyordu. Yani ABD'de hazırlıklar daha da eskiye gidiyordu.

Partinin kendileri lehine kararlarını sürdürmek üzere, ileri düzeyde bireyci Reagan'ı partisiyle birlikte iktidara taşıdılar.

İngiltere'de ise ABD'den farklı olarak "yapısal bir ikilik" vardı: Bir yanda İkinci Dünya Savaşı sonrası inşa edilmesine çalışılan "refah devleti" ve güçlü bir işçi partisi bulunuyordu, bir yanda ise varlıklı iş dünyasını ve asilleri kapsayan muhafazakârlar. 1970'lerde İngiltere bu ikilemi yaşıyordu. İşçi Partisi gücünü, geçmişten kalan çok sayıdaki sanayilerde çalışan büyük işçi çoğunluğundan alıyordu. Ancak bunların yanında bir de, yine geçmişteki emperyal İngiltere'den kalan "finans" dünyası vardı. Seçimde İşçi Partisi'nin yerini muhafazakârların alması, Margaret Thatcher'ın başbakan olarak iktidara gelmesi ABD'den farklı bir mücadeleyi gerektirdi: İşçi egemenliğindeki İşçi Partisi ve "Refah Devleti" politikaları sökülüp atılacak, yerini bireycilik alacak, işçi temelli politikaların sonu gelecekti. Başbakan Thatcher ("İyi mi oldu, kötü mü oldu?" sorusu bir yana) müthiş bir mücadele verdi. Eski fabrikaları yenilemek yerine kapattı, neredeyse bir zamanların sanayi İngiltere'sini yok etti, artan işsizliği görmezden geldi. Bunun yerine, Britanya İmparatorluğu'nun geçmişteki gelir kaynaklarından bir diğeri olan "finans" kesimini, küresel çapta bir merkez yapma yoluna soktu. Böylece, savaş sonrası "örgütlü işçi sınıfı" ağırlıklı İngiltere'nin "refah devleti" yolunu kapadı, bitirdi. Kısacası izlediği politikalarla neoliberal dünyanın "2. Küresel Finans Merkezi"nin yolunu böylece açtı.

1970'lerin başında ABD ile İngiltere, sermayenin kâr haddindeki düşüşe çözümü, sermaye hareketlerini tam serbestleştirmede görüyorlardı; güçlü finans yapıları ile küreselleşme, içine düştükleri darboğaza çözüm üretebilecekti. Nitekim ABD dünyanın birinci, İngiltere ikinci büyüklükteki "finans merkezi" olarak ileriki yıllarda sistemde yerlerini aldı.

Merkezin Avrupa Topluluğu ayağı (günümüzün Avrupa Birliği yani AB) ise, ABD ile İngiltere'den, gelecek için hedefleri bağlamında farklı bir konumdaydı ve Avrupa çapında "birlik" kurma yolundaydı. 1973'te üç Avrupa ülkesinin (İngiltere, İsveç, Danimarka) katılımıyla 9 tam üyeye çıkmışlardı. Ayrıca 1971'de

aldıkları bir kararla, yeni bir "dünya parası" yaratmak amacıyla çalışma yolunu açmışlardı. Neoliberalizmi benimseyip uygulamaya geçme fikrini pek benimseyemiyorlardı. Daha doğrusu bu, kendi programlarıyla örtüşmüyordu. Ama hiç de gönüllü olmadan bazı program ayarlamalarıyla, uzun tartışmalar sonunda kabul etmek durumunda kaldılar. Böylece merkez, farklılıklar veri iken, bütünlüğünü koruyarak, neoliberalizm yolculuğuna birlikte çıkabildi.

Bu arayış, 1979'da Çin Cumhuriyeti'nde yaşanan dünyaya kapalı yerellikten çıkıp, dünyaya açılma isteğiyle örtüştü. Aynı amaçla yola çıkan Deng Xiaoping, ABD'de başkandan randevu istedi, sonra da Washington D.C.'ye gitti, ticaret anlaşması imzaladı (1979). Aynı yıl, İngiltere'de Thatcher Başbakan seçilmişti. Paul Volcker'ın ABD Merkez Bankası (FED) başkanı sıfatıyla 1979'dan beri yaptığı faaliyetler de bunları destekliyordu. Yeni başkan seçiminde Reagan'ın 1980'de ABD'de başkanlığa gelmesi, bu tabloyu tamamladı.

Bunların buluşmaları, izlenmesi gerektiğini düşündükleri yeni politikalara yeni bir isim arayışına götürdü. Sonunda tarihin karanlıklarından "Neoliberalizm" kelimesi gün yüzüne çıkarıldı. Terimin iktisat düşünce biçiminin ifadesi olarak seçilmesinde, FED Başkanı Volcker ile İngiltere başbakanı Thatcher başrolü oynadılar.[1]

19. yy'ın ilk çeyreğinden Birinci Dünya Savaşı'nın başına kadar geçen sürede, dönemin önde gelen ülkesi İngiltere'ydi ve altın-para sisteminin de baş kaynağı sıfatıyla yönettiği küresel serbestlik düzeni ise, "liberalizm" olarak tanımlanıyordu. Neoliberalizme gelince, "kâğıt para" Amerikan doları[2] ile yeni liberalizmdir. En önemli farklardan biri, para birimi doların nitelik farkıdır, altın bağının 1971'de koparılmış olmasıdır. İkinci fark, liberalizmin ekonomik ilişkilerdeki tam serbestliğin yayılma biçiminde yatar. Liberalizm sömürgelere, yarı sömürgelere, yani

(1) D. Harvey, a.g.e., 2005, Giriş

(2) Bu kitapta dolar kelimesi ABD'nin parası doları ifade eder.

ana ülke tarafından tabi ülkeye zorunlu dayatma biçiminde olmuştu; diğerleri kendileri seçmişti. Neoliberalizm olarak 1980'ler sonrası yeni gelen düzende ise, yine dayatma vardır ancak, bu kez dayatma yolu, kısmen ABD'nin doğrudan kendisi değil de, ortaklaşa başlıca ülkelerle birlikte kurulan IMF ve Dünya Bankası yoluyla "borç verme şartı" olarak ortaya çıkar ve 1973 petrol krizi sonrası gelişmekte olan ülkelere tanınan serbest ticaret şartlarında, borç ödeyemez duruma düşenlerin alacağı kredi karşılığında, kabul ettirilen serbestleşme hareketiyle yürütülmektedir. İngiltere'nin başkanı rolünde olduğu "liberalizm", 1830'dan 1914'e kadar sürmüştü. Birinci Dünya Savaşı'ndan (1914-1918) sonra ise, İngiltere'nin yaptığı yoğun çabalara rağmen, küresel liberalizm 1980'li yıllara kadar bir daha gündeme gelememiş, devletin ekonomiye müdahalesi her yönde sürmüştü.

Neoliberalizm sistemi, her ne kadar ABD başkanı ile İngiltere başbakanı tarafından ilan edilmiş olsa da, izleyen aşamada işin patronu artık ABD'dir; nedeni, milli gelirinin büyüklüğü (2014 başı 15 trilyon dolar) ve küresel boyutlu etkileridir. Yarattığı likiditeyle dünyada büyüme ivmesini hızlandırması, likiditeyi kıstığında ise dünyayı krizden krize götürüp ivmeyi tersine çevirebilmesidir. İngiltere'nin böyle bir gücü artık yoktur. Bu nedenle liberalizmin öncüsü ve patronu olan İngiltere, yerini neoliberalizmde tamamen ABD'ye bırakmış ama yine de dünyanın ikinci finans merkezi olmuştur (2008 krizine kadar böyleydi, sonrası henüz tam ortaya çıkmış değil, günümüzde.)

Kısacası neoliberalizmin liberalizm çağından temel bir farkı, altın para sisteminden kâğıt para dolara geçiş ise, diğeri sistemin patronluğunun İngiltere'den ABD'ye geçmesidir. Değişmeyen ise, temeldeki "liberal felsefe"dir. 20. yy'ın ikinci yarısı sonrası bu felsefenin baş sözcüsü ise Amerikalı Prof. Milton Friedman oldu (Nobel Ödülü 1976). Friedman piyasa özgürlüğünü savunurken şöyle diyor:

"*...piyasanın rolü, çoğunluğa boyun eğmeden tam fikir birliğine varılmasını mümkün kılmasıdır; yani piyasa etkili bir nisbi temsil sistemidir. Öte yandan, siyasal kanallar aracılığıyla açıkça ger-*

çekleştirilen eylemin tipik özelliğiyse, temelde aynı görüşte olmayı gerektirme ya da buna zorlama eğilimidir... Temsil edilebilir olan aynı grupların sayısı, piyasanın çok büyük çaptaki nisbi temsiliyle karşılaştırıldığında, çok kısıtlıdır... Etkili nisbi temsilin olanaksız olduğu konular vardır... ulusal savunma gibi... piyasa aracılığıyla yalnızca bireysel eyleme dayanmaya engel olur...farklılıkları uzlaştırması için siyasal kanallara başvurmamız gerekir." M. Friedman, *Kapitalizm ve Özgürlük*, s. 48-49

Yukarıdaki alıntıda konu edilen mal-hizmet piyasalarında "serbestlik" anlayışı açısından, liberalizm ile neoliberalizm arasında, fazla fark yoktur ve esas fark, sermaye hareketleri serbestliğinde ortaya çıkıyor. Bir yandan haberleşme teknolojisinde radikal, köklü değişmeler ortaya çıkmıştır(1) bir yandan, sermaye hareketlerinde sermayenin kendi teknolojisi değişmiştir; öyle ki, 1 milyon doları 1 dakikadan kısa sürede Paris'ten Tokyo'ya transfer edebilirsiniz. Ayrıca nakit sermaye, borç-alacak gibi öğelerin yapısı da değişmiştir. En önemli fark ise, artık "altın para sistemi" yoktur, "kâğıt para sistemi" ve onun türevleri geçerlidir. Dünden bugüne, liberalizmden neoliberalizme temel değişim bu bağlamda ortaya çıkmaktadır. Daha önemlisi likiditeyi genişletmede (türevler gibi) neredeyse sınırsız yöntemler yaratılmıştır. Ancak bütün değişmelerin en önemlisi, ekonomilerin çoğunluğunun, artık sayı olarak "gelişmekte olan" ülkeler olmasıdır, sömürgeler tarih olmuştur. Bağımsız ülke sayısı Birinci Dünya Savaşı öncesi 52 kadarken, günümüzde 200'e yaklaşmıştır. Ve hepsi de gelişme yolunda seferber olmuştur. Öğretinin teknik tabanı yanında, tabanın kendisi de değişmiştir.

Neoliberalizmin en çarpıcı ve tartışmalı yönü, sermaye hareketlerindeki serbestliktir. Kâğıt para dolar döneminde bu serbestlik, dünya ekonomisinde, ABD'nin yarattığı likiditeye göre farklı konjonktür yaratmaktadır. "Küresel konjonktür, ABD'nin yarattığı likiditeye bağlıdır" demekte fazla bir hata yoktur. "Düşük fa-

(1) İlginçtir, neoliberalizmin yaratıldığı süreç, haberleşme teknolojisinin yürürlüğe sokulabildiği süreçle tam örtüşmüştür.

iz haddi, artan likidite, olumlu ortam" temelinde büyümeyi küreselleştirirken, bu şartlar tersine döndüğünde, bu kez yavaşlama-duraklama, bazen de gerileme küreselleşmektedir, uygun ortam var ise.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında SSCB'ye ve tarafsızların varlığına rağmen, savaşın kazanılmasındaki asıl rolü ABD oynamış ve yaptığı reel dış yardımlarla, küresel patron olmuştur. Günümüzde artık bunlar olmadığı gibi, farklı, Şanghay İşbirliği Örgütü gibi gruplaşmalar da bulunuyor. Ancak bu kez neoliberalizmin "likidite farklılıkları", doları dünya ekonomisinin patronu durumuna sokuyor. Eğer ABD'nin küresel gücünün bir kaynağı silahlı kuvvetleri ise, diğeri neoliberalizm çağındaki doların bu anlamda küresel etki gücüdür. Dolar likiditesi genişlerken, faizler düşerken bütün ülkeler birlikte büyüyebiliyor, değil gerilemek, genişleme yaşanabiliyor; likidite kısıtlandığında ise, dünya krizden krize savruluyor. Bu ortamda, "dünya ekonomisinde egemen güç kâğıt dolardır" demekte fazla hata olmasa gerekir. Bunun ispatı, 2008 krizinin 2015'e kadar süren etkileri sürecinde, ülkelerin FED politikasına gösterdikleri tepkide görülür. 2015'e kadar likiditeyi genişleterek dünya ekonomisini canlandırmaya çalışan FED, bunun sınırına yaklaşırken ülkeler endişelenmeye başlamıştı "Ne yapacağız?" diye ve FED politikası adım adım izleniyordu. Buna destek olmak üzere, Avrupa Merkez Bankası (değiştirilip, bunu mümkün kılan yeni yapısı sayesinde) likiditeyi genişleteceğini bildirdi (2014 ortası). Yani FED politikasına yeni destek geliyordu artık.

Neoliberalizmin ayırıcı vasıflarının başında bu yenilikler de yatıyor. Neoliberalizm, gelişmiş dünyada "Keynesgil", azgelişmişlerde ise uzun bir "sıkı denetimli ekonomi" dönemi yaşandıktan sonra geldi. Atası olan "liberalizm", 80 yıl kadar Avrupa'da ve Avrupa devletlerinin sömürgeleriyle ilişkilerinde geçerli olmuş, izleyen Birinci Dünya Savaşı'nda, geçmişte ona eşlik eden altın para sistemiyle birlikte yürürlükten kalkmıştı. Kaldı ki, yürürlükte olduğu zaman dahi, bazı Avrupa ülkeleri, "birliklerini yeni kurdukları" gerekçesiyle (Almanya, İtalya vb. gibi), ekonomi-

de tam serbestlik getiren liberalizmi tam olarak kabul etmemişti. Zor şartlarının baskısı altında kabul ettirilen bazıları ise (Osmanlı devleti gibi) ithalat fazlasıyla büyüyen dış borç yükünün ağırlığı altında, yarı sömürge durumuna düşmüştü.

1914'te Birinci Dünya Savaşı başlayınca, liberalizm ideoloji ve ekonomide uygulama politikası olarak sona erdi. İzleyen 1930'ların Büyük Durgunluk (1929 krizi) ve savaşı yıllarında da, bir daha geri gelemedi. İkinci Dünya Savaşı sonrası "dünya egemeni" durumuna giren ABD, liberalizmi yerleştirmeyi hedeflese de, ne yıkılmış savaş yorgunu Avrupa ve üstelik sömürge savaşı yapanlar, ne de düşük gelirli ülkeler bunu kabul etmek istediler. 20-25 yıl ABD, liberalizmi uygulayamadan, İkinci Dünya Savaşı'nda "mal olarak verdiği" dış yardımları savaş sonrasında sürdürmek yoluyla ekonomisini canlı tutabildi. Dolayısıyla da, küresel kısıta uydu. Ancak 1970'lere gelirken, artık durum ciddileşiyordu. Üstelik o yılların çift kutuplu dünyası "zayıflama" eğilimini hiç kabul etmiyordu. Yeni bir teknoloji devrimi ise yola çıkmak üzereydi. Neoliberalizm işte bu koşullarda doğdu.

3. DÜNYAYI DEĞİŞTİREN OLAYLAR: 1970'Lİ VE 1980'Lİ YILLAR

3.1. Doların Altın Paritesinden Ayrılması: 1971

Fransa, Vietnam'daki sömürge savaşında yenik düşüp çekilirken, yerini ABD'ye bırakmıştı. ABD, devraldığı savaşı kazanmak için, bütün olanaklarını seferber etmişti. Başarı için büyük harcama yapıyor, dolarları çekinmeden harcıyordu.

İkinci Dünya Savaşı'na katılırken ABD, Bretton Woods anlaşmasıyla doların altın itibariyle değerini, 1930'lu yıllardaki değerde tuttu; 1 ons altın = 35 dolar değeri üzerinden işlem görecekti. Bu dolar paritesi, doların bir hayli "aşırı-değerli" olması dolayısıyla, satın alma gücü yüksek tutulmuş olması demekti. 1960'lı yılların ikinci yarısına gelindiğinde dolar, Avrupa para piyasalarında Alman Markı ve Japon Yeni karşısında sürekli değer kaybetmeye başlamıştı; resmi fiyatı artık dikiş tutmuyordu. Bu da enf-

lasyon tehdidinin doğal sonucuydu. Vietnam Savaşı'na yapılan harcamalar artarken, doların aşırı değerliliği, giderek sürdürülemez oluyordu.

15 Ağustos 1971'de televizyonda yayınlanan bir konuşmasında Başkan Nixon, artık doların 1 ons altın = 35 dolar paritesi üzerinden işlem göremeyeceğini, dolayısıyla diğer ülke paraları karşısında değerinin değişmesi gerektiğini ilan etti. Zaten serbest piyasada spekülasyon malı haline dönen dolar, böylece yasal olarak serbest dalgalanmaya bırakılmış oldu.(1) Dolar değeri, dalgalanırken düşmeye geçti. Altına bağlı dolar değeri yıllarında dış açık vermeyen ABD, serbest dalgalanmaya geçince dış açık vermeye de başladı. Bu süreçte üst üste binen olaylar dizisi, bunun, "yeni dünya düzeni kurma" amacının ilk basamağı olduğunu ortaya koydu. Bu değişim, ABD merkezli bir "finansal serbestlik" düzeninin ilk adımı oldu.

Ünlü filozof Hegel, "Uluslararası topluluk yüksek bir etik biçimidir ama her zaman katılan devletlerin ulusçu eğilimiyle sınırlıdır," diyordu. Haklıydı.

3.2. 1973 Petrol Krizi ve Petrol Fonlarını Tekrar Dolaşıma Sokma Projesi

1970-1973 arasında dünyadaki en sarsıcı olaylardan biri, Şili'de sosyalist Salvador Allende iktidarının, bir askeri darbeyle yıkılması, Allende'nin katledilmesi ve general Pinochet'nin, ekonomide serbestlik öncüsü bir diktatör olarak iktidara yerleşmesi olmuştu (1972). Bundan daha çarpıcı, hem de doğrudan ekonomileri ve firmalar ile aile bütçelerini ilgilendiren bir diğer olay ise Ortadoğu'da patlak verdi. İsrail-Mısır Savaşı'nı İsrail'in kazanmasını izleyerek, petrol karteli OPEC, 1973 sonunda petrolün varil fiyatını tam 4 kat artırdı. Aslında yıllardır petrol fiyatı çok dü-

(1) Düşüş, o yıllarda dalgalanarak başlayıp, likidite ihtiyacına göre arzının genişlemesiyle, ABD'nin bütçe açığı ve dış açığı dalgalanarak sürdü. 1976'da da bir anlaşmayla durum yasallaştırıldı. 2014'ün ikinci yarısı başlarken 1 ons altın = 1250 dolardı.

şük tutulduğu, artırılmadığı için[1] neredeyse her yerde, her iş için (odun, su, kömürle birlikte) petrol kullanılır olmuştu. Bu fiyat artışı, küresel bir şok yarattı. Petrolsüz GOÜ, bu şartlarda hem bu fiyatta enerji gereklerini karşılayıp, hem de diğer ithalat gereklerini karşılayamaz, büyüyemezdi. ABD ve İngiltere ise,[2] "sermayenin kâr haddindeki düşüş"le zaten 1960'ların son yıllarından itibaren sorunluydu; buna destek olacak yeni teknoloji devrimi çalışmaları ilerlese de, henüz ürün verecek durumda değildi. Avrupa'daki birleşme hareketini sürdüren grup ise, 1970 sonrası, bir de "parasal birleşme – kendi parasını yaratma" hazırlıklarıyla uğraşırken yakalanmıştı; enerji için dışa bağımlılığı ise yüksek düzeydeydi.

Bir yandan da, OPEC'in kazandığı kat kat artmış petrol gelirleri sürekli ABD bankalarına akıyor ama durgun ortamda bunlara talep olmuyordu. Bu karmaşık tabloya toptan bir çözüm olmak üzere, ABD "Petro-dolarları yeniden dolaşıma sokma" diye anılan bir proje geliştirildi, GOÜ'nün harcamalarını artırmak amacıyla. Buna göre, GOÜ ekonomide tamamen serbestleşip, ithalat üzerindeki neredeyse bütün kısıtları kaldırıp ithalatını borçlanmayla artıracak, konvertibl yabancı para üzerinden serbestçe borç alma ve ödeme işlemi yapabilecekti. Savaş sonrasının ilk serbestleşme denemesini GOÜ böylece yapacak, yaparken de gelişmiş ülkeler mal-hizmet talebi, üreticilerini, bu yoldan atıl kapasiteden kurtaracaktı. Böylece durgunluk aşılabilecekti, Batı dünyasında, 1974 sonrasında.

İlk iki yıl (1975-1976) beklenen oldu, satışlar arttı, gelişmiş dünyada durgunluk da aşılıyordu; üstelik bu garip bir durgun-

---

(1) Bunun nedeni, büyük petrol üreticisi olan SSCB'nin, bu yoldan çok para kazanma gücünü artırmamasıydı. ABD 1970 öncesi kendisi de petrol ihraç ettiği halde, düşük fiyata razı olmuştu. Bir söylentiye göre, fiyatın artırılması için İran şahına uyarı, kendisiyle görüşen bir ABD yetkilisi tarafından yapılmıştı.

(2) Bu yıllarda ABD ve İngiltere petrol üreticisi, satıcısıydı; ABD, 1970'de petrol ihracatını durdurmuştu. İngiltere ise henüz Kuzey Denizi'ndeki petrol kaynağını bulmamıştı.

luktu, enflasyonla atbaşı gidiyordu. Buna, "stagflasyon" diye yeni bir isim takıldı.[3] Talep artışı, GOÜ'nün hızlı ve pek düşünmeden yapılan harcamaları ile gelişmiş ülkelerin çıkarları düşünülerek geliştirilmiş bir kolaylıktı.

1977'de bir dizi Avrupalı, birkaç Uzakdoğulu GOÜ, ağır kısa vadeli borç tuzağında sallanmaya başladılar. 1978'de kriz patlak verdi (Türkiye bu ilk grupta yer aldı); dış borç geri ödemesi yapılamıyordu. IMF ve Dünya Bankası, bunu çözmekle görevlendirilmişti. Şartlar çok ağırdı. Alt-orta gelir düzeyindeki ülkeler (o zamanki Türkiye gibi) dahi, "finansal serbestlik dahil", tam serbestleşmeyi kabul edeceklerdi.[4] Sanki, önceki serbestleşme ve borçla rahatlamanın tuzağına düşmüşlerdi. Ancak en büyük boylu ve büyük borçlu devletlerin krizi 1982'de patladı ve yayıldı. Serbestleşme terimi artık, finansal serbestlik şartıyla birlikte, reel kesimin tam serbestliğini de tanımlıyordu.

İşin daha ilginç yanı, tam da bu ilk kısım borçlular çökerken (1978), olumsuz olaylar birbirini izledi: önce enflasyon etkisini giderme gerekçesiyle petrol fiyatı yine iki kez katlanarak artırıldı. Diğer vurucu olay FED'in aynı gerekçeyle faiz haddini tam % 25'e çıkarması oldu (1981). Bu ek olaylar dizisi, bir yandan 1978'de çöken grubu daha da çökertirken, bir yandan da ortamı yeni çöküşler için hazırladı. Beklenen hemen 1982'de ortaya çıktı ve bu kez çöküş, Avrupa'dan denizaşırı büyük boylu ülkelere sıçramıştı, Latin Amerika'da. İlk borç ödeyemez duruma giren grup, 2-3 yıl gibi kısa bir sürede çökmüştü. İzleyen grup, 1982'de borç ödeyemez duruma düştü. Başta Meksika, Brezilya gibi büyük boylu ülkeler, 7-8

(3) "Enflasyon içinde durgunluk", ekonomide sık görülen bir olay değildir ve buna yeni isim bulundu: "stagflation". Stagnation kelimesinin ilk hecesi ve inflation kelimesinin son hecesi birleştirilerek yeni bir kelime yaratıldı, yaşanan özgün durumu tanımlamak için.

(4) GOÜ o yıllarda sıkı bir "dışarı yarı kapalı" rejim uyguluyordu. Bir kere dış sermaye hareketleri, çoğunda özel kesim için yasaktı ve ithalat yasaklara ya da kotalara, yüksek gümrük vergilerine tabi tutuluyordu. İthalat böylece kısıtlanıyor ve ihtiyaçlara göre seçici oluyordu. Yani gelişmiş ülkeler için "açık pazar" değillerdi.

yılda, süre uzunluğu ve çap büyüklüğüyle orantılı olarak dağ gibi borç biriktirmişlerdi. İthalat, çok zaman kısa vadeli borçlarla hızla artarken, GOÜ'nün ihracatı ise, artmak bir yana, çeşitli nedenlerle gerilemişti. Kaldı ki (o yıllarda) bu ülkeler, ancak gıda maddeleri ile hammaddeler dışında, başka mallar da pek satamıyorlardı. İthalat artışını sürdürebilmek için aşırı değerlendirilen yerli para, tam dışa açılan ülkenin hemen mal üretimine geçmesine de engeldi; sağlanan iki yıllık aşırı borçlanma olanaklarıyla gelen üretimi artırma-geliştirme olanakları ise, kısa sürede pek ürün vermemişti. Üstelik, Avrupa Topluluğu mali destekli tarımsal üretim fazlalarını ihracata geçince, dünya pazarında tarımsal ürünlerin fiyatları başaşağı gitmiş, bu da dış ticaret hadlerini hızla GOÜ aleyhine döndürmüştü. Sanki, bütün olaylar, çevreyi daha da batırmak yolunda gelişiyordu. Ama şartları ne olursa olsun, IMF ile Dünya Bankası denetiminde bir yandan dış borçlar ödenecek, bir yandan finansal serbestleşme dahil, "tam serbestleşme" gerçekleştirilecekti.

Bu ağır tabloya, başta Latin Amerika ve Türkiye, askeri darbelerin dikta rejimleri eşlik ederek, tabloyu daha da ağırlaştırdı, çöken ekonomilere 1980'lerde yenileri eklendi ve 1980'lerin son yarısı ile 1990'ların başı arasında, yeni yapılanan bu tablo tamamlandı. Gelişmiş ve gelişmekte olan 20 ülke, Yükselen Pazarlar yaftasıyla tam serbestleşmiş olarak, sermaye ve mal hareketlerine tam açılmıştı. Diğerlerinde, yani DGÜ'de, serbestlik derecesi göreli daha sınırlı kalabildi.

İşte bu noktaya geliş sürecinde, Şili örneğinin dünya kamuoyunda canlı tutulması, dikkat çekiyordu. General Pinochet diktası altındaki Şili, Pinochet'nin yakın dostu Prof. Dr. Milton Friedman'ın tavsiyelerinden yararlanarak "zamanın ruhuna uygun" bir işlevi yerine getiriyordu. Friedman sık sık Şili'ye gidip, tam serbestlik bağlamındaki inançları ile yakın dostu Pinochet'nin bu yoldaki inançlarını belirliyor, bu da dünyaya yayılıyordu, Şili'nin propagandası olarak. Askeri dikta altında çok karanlık günler yaşayan Şili (N. Cline, "The Shock Docktrine") "serbestliğin getirdiği başarı örneği olmak" bağlamındaki lehte küresel propagandayı hiç hak etmiyordu.

Dünyanın öbür ucundaki Türkiye de, 1980'ler başında kendi askeri darbe tarihinin en şiddetlisini yaşarken, bu kez kendi içinden bir (Dünya Bankası eski uzmanı) tam serbestlik yanlısı olan Turgut Özal'ın uzmanlığında, adım adım aynı yolda ilerliyordu.[1] Ekonomide serbestleşme, askeri darbenin zulmünü yaşayan gençlik üzerindeki baskı eşliğinde gerçekleşiyordu.

Tabii yaşanan bu tür yıkıcı ve çirkin olaylar, (örnek alınan) Şili ve Türkiye'ye özgü değildi. GOÜ statüsündeki ülkelerin yerel borç batakları ile 1980'li yıllarda Batı bankalarına borç batakları (o yıllarda) SSCB'ye dahil Doğu Avrupa ülkelerini de kapsıyordu. Borç furyasında bunlar da ağır borçlanmış, ağır borçları ödeyemez durumda kalmışlardı, sistemi de sarsan bir olay yaratılmıştı.

4. YENİ TEKNOLOJİK DEVRİMİN KÜRESEL GETİRİLERİ

1970'lerde şaşırtıcı dramatik olaylar yaşanırken, ABD'de "yeni teknoloji" araştırmaları dünyanın kuruluşunu, gidişini, ilişkilerini köklü biçimde değiştirecek yenilikleri hazırlamaktaydı. Buna dayanan televizyon 1950'lerde geliştirilmiş, 1960'larda dünyada yayılmaya geçmişti, erişimi artırarak dünyayı iyice küçültmüştü. Ancak hazırlanan bir diğer yeni buluş, fiilen küresel yayılmaya girmeden, daha işin başında, küresel etkili olacağı ortaya çıkmıştı. Beklenen mucize cihaz, sonra aldığı isimle "bilgisayar"dı *(computer)* ve dünyayı, haberleşmenin yayılan etkisi ve artan süratinden ötürü küçültecekti. Ancak bununla da kalmayacak, ortak haberleşme, tartışma ortamını da sağladığı ölçüde, küresel yakınlaşma yaratabilecekti. Sanki dünya, aynı havuzda bir araya gelmeye adaydı; bilgi evrenselleşecek, haberleşme ve basın yayın dünyası sınırsız imkânlara ve kolaylıklara kavuşacaktı.

---

(1) 1970'li yıllarda Türkiye'nin ekonomideki deneyimleri *Modernizmin Yansımaları: 70'li Yıllarda Türkiye* (F. Barbaros, E. Jan Zurcher) başlıklı kitabında bulunabilir. Kitapta, 1970'li yılların her konusuna ilişkin makaleler yer almıştır. Bizim bu yayındaki makalemiz, "Türkiye'nin 70'li Yılları: Öngörülemeyen Küresel Olaylar" başlığını taşır.

İşte 1970'ler, böyle müthiş bir teknoloji devriminin ilk haberlerinin ortaya çıktığı yıllar oldu. Nitekim 1980'leri izleyen yıllarda, artık yeni bir kelime de yerleşiyordu, bilgisayarın getireceği büyük dönüşüm için: küreselleşme *(globalization)*. Artık, okuryazar olmak yetmeyecek, "bilgisayar okur-yazarlığı" da gerekecekti; neredeyse sınırsız yeni açılımların kaynağı olabilecekti, nitekim oldu da. Elektroniğin İkinci Dünya Savaşı içinde bulunmasından günümüze geçen yarım asrı aşan sürede dünyada yaşama, iş yapma ve çalışma, öğrenme ya da eğlenme gibi, insan hayatının başlıca aşamalarında ve de faaliyetlerinde temel, artık bu yeni teknolojiye dayanıyor, ondan kaynaklanıyor olacaktı. Üstelik bu yeni kaynak çok verimli ve doğurgandı, küçük/büyük yenilikleri getirebilecekti yakın gelecekte.

5. 1980'DE ABD İLE İNGİLTERE'NİN DÜNYAYA SESLENMESİ

1970'ler bitip 1980'ler başlarken, İkinci Dünya Savaşı sonrasının parçalara bölünmüş dünyasında, kısıtların aşılması yolunda girişimler devreye girmeye başlamıştı. Sanki her parça var olan durumdan yorulmuştu, değişim istiyordu. Ayrıca, ABD ve İngiltere, sermayenin kâr haddi düşüşü ile ekonomileri açısından hâlâ sorunluydu, 1970'lerdeki furyada çevreden sağladıkları talep artışına rağmen.

Örneğin, 1979'da, Çin başkanlığına yükselmekte olan Deng Xiaoping, Çin ile ABD arasında bir ticari anlaşmayı Washington D.C.'de imzalıyordu. İzleyen yıllar, bu bağlamda birçok yeniliği getirdi. Bir kere ABD, SSCB'ye dahil Müslüman ülkeleri ayaklandırıp SSCB'yi dağıtmak amacıyla (bunları tahrik aracı diye kullanmak için), "Yeşil Kuşak" politikasını[1] geliştirmişti. Zaten, SSCB'de iktidara gelecek olan Gorbaçov da, ileriki yıllarda SSCB'nin sistemini yenileyerek dünyaya açmak, sistemi da-

(1) Bu politika oradaki Müslümanları, dini duygularını harekete geçirip ayaklandırmayı, böylece SSCB'yi dağıtmayı amaçlıyordu.

ha liberal hale sokmak istiyordu. Bu nedenle de ABD'yle ilişkileri geliştirme ihtiyacındaydı. Bu arada olaylar da aynı yönde sürüyordu: Doğu blokundaki Polonya'da "ayrılıkçı hareketler" devreye giriyor, Sovyet sistemine başkaldırı başlıyordu.

İşte bu karmaşıklaşan dünyanın ortasına, 1980'de ABD Başkanı Reagan ile İngiltere Başbakanı Thatcher'in televizyonda yayınlanan ortak konuşmaları düşmüştü. Esin kaynakları Prof. M. Friedman'ın fikirleriydi.(2) Tabii işin gerisinde, ekonominin süreğenleşen durgunluğunu atlatmak için bir yeni küresel atılım gerekiyor olması yatıyordu. Böylece yasalara, kurallara, kısıtlara tabi tutulan uygulamalar, faaliyetler tam serbestleştirilecekti.

Sonuçta yeni getirilen ekonomi düzenine de "neoliberalizm" ismi verildi.

5.1. Neoliberalizmin Uygulamaya Girmesi

Reagan ile Thatcher'in "kurallardan arınma" *(deregulation)* diye isimlendirdiği değişim hareketinin, felsefi (?) bir tanımı da olmuştu artık, neoliberalizm tanımıyla. Ne var ki, neoliberalizmin gerçekte yeni bir felsefesi olmadı;(3) sadece, GÜ ile GOÜ yani katılımcılara uygulanacak politikalara ilişkin programı oldu. Bunlar GOÜ için, ödeyemedikleri dış borç karşılığı "yaptırımlar" niteliğindeydi; getirisi, "serbestleşme karşılığı" dış borç ödemelerine parasal yeni borç desteğiydi. Başta Avrupa, diğerleri için "anlaşma yoluyla kabul" biçimindeydi (Washington Concensus).

Aslında Avrupa'da birleşme yolundaki hareketin öncüleri bunu pek istemediler. Kendi yollarında ilerleme bir yandan üye sayısını artırırken, bir yandan da birleşmenin derinliğini artırıyordu. Bu, temel hedefleriydi. Artık "Avrupa Topluluğu" olmuşlardı. Serbestleşmeyi kendi yollarında yapmak istiyorlardı. Ne var ki, İkinci Dünya Savaşı, ABD sayesinde kazanılmıştı; çaresiz bo-

(2) M. Friedman'ın özgürlük yanlısı fikirleri, *Kapitalizm ve Özgürlük* kitabında bulunabilir.

(3) M. Friedman'ın *Kapitalizm ve Özgürlük* kitabı "felsefe" sayılırsa, bu bağlamda o kitaba bakılabilir.

yun eğdiler. Çin'e gelince (o zamanki) düşük Kişi Başına Gelir (KBG) düzeyi sayesinde, istediği istisnaları alabilmişti ticaret anlaşmasında.

ABD'nin bu serbestliklerin yerine getirilmesini nasıl sağladığına gelince: bunun (kısmen geçerli) en barışçıl yolu "propaganda" oldu. Propagandanın baş örneği de Şili'nin, diktatör general Pinochet'nin yönetiminde sağladığı "büyük ekonomik başarı"(!) idi. Orta Gelirli Ülkeler ise nasıl olsa "borç ödeyememe" tuzağında kıskaca alınmışlardı

BÖLÜM 2

Neoliberalizme Geçiş Yılları: Sistem Yerleştiriliyor

1980'li yıllar, Batı Bloku'nun gelişmiş ve GOÜ kanadındaki on yıl sürecinde, İkinci Dünya Savaşı sonrasının devlet denetimli ekonomi politikalarının serbestleştirilme yoluna girmesine tanık oldular. Eşanlı olarak (dönemin) Doğu Bloku da göreli serbestleşme yoluna girerken, dağılma yolunu seçti. Kısacası, savaş sonrası kurulan dünya düzeni, 1991 yılı sonunda SSCB'nin de dağılmasıyla artık bitmişti. 1980'ler, bu altüst oluşun yaşandığı yıllar oldu. Bir yandan (geçmişin) Batı Bloku içindeki GOÜ, neoliberal politikaları dış borç yığımını ödemenin zorunlu fiyatı olarak benimsiyordu, bir yandan da 1989'da, Doğu Bloku'nun Doğu Avrupa kanadı SSCB'den kopuyor, bağımsızlaşıyor ve Batı Avrupa'daki birliğe katılmak üzere yola çıkıyordu.

Süreç burada bitmedi: 1991 sonunda Sovyetler Birliği de dağılınca, sonucu, Rusya Federasyonu yanında bir dizi Asya ve Avrupa ülkesinin bağımsız devlet olarak gündeme gelmesi oluyordu.

1980'ler, bağımsız devlet sayılarının arttığı, uluslararası yapı kökten değişirken coğrafya atlaslarının da değiştiği yıllar oldu. Tabii bu değişim, bir yandan iki büyük boylu devleti, Hindistan ve Çin'i dünyaya açık hale getirirken, dünya pazarını da genişletiyor, küreselleştiriyordu.

Kısacası neoliberalizm, 1970'lerin kapsamından, o dönem akla getirilmeyecek genişlikte bir alanı kapsar duruma giriyordu. "Küreselleşme" kelimesinin "neoliberalizm" kelimesinin yerini paylaşmasında, bu kapsam değişmesinin de herhalde yeri vardı. Ağır borç yükünden ötürü IMF-Dünya Bankası koşullarına tabi

olan GOÜ'nün yanına bu siyasal dönüşümleri yaşayanlar da eklenince, neoliberalizme hazırlanan kitle iyice büyüdü. Sanki bir "görünmeyen el", bu kez bir programa göre, küreselleşecek dünyayı hazırlıyordu.

İşte bu hazırlığın ağır yükü altında adım adım serbestleşmeye doğru yürürken 1970'lerin serbestleşme artı bol ve kolay, ucuz borçlanma koşulları giderek ağırlaştırılmıştı. Bir yandan dünya pazarı genişlemişti, bir yandan GOÜ giderek yoksullaşmıştı vb... "İkinci Dünya Savaşı sonrası yılların en zorlu tarihi, GOÜ için 1980'li yıllar oldu," demekte fazla hata olmasa gerek. Aynı yolda, IMF ile Dünya Bankası'na borç ödeme koşullarının da en sert, en baskıcı olduğu yılların da yine 1980'ler olduğunu söylemek, yaşanan bir gerçeği yansıtmaktan ibarettir. Ayrıca, Sovyet Bloku'nun parçalanması ve 1991 sonunda komünizmin de tarihe karışması, yine 1980'lerin ürünüdür. Bu yıllar, tarihsel bir kimlik kazandılar, dünya düzeninin değiştiği yıllar olarak. A. Smith'in "görünmeyen el"i, bu kez küresel ekonomiyi küresel olaylar yaratarak serbestleşmeye hazırlıyordu sanki. Ama bir farkla, bu kez hazırlayanlar, küresel olaylar yaratanların "görünen el"leriydi.

1. NEOLİBERALİZM YA DA KÜRESELLEŞMENİN YERLEŞMESİ: 1980'LERİN KISA TARİHÇESİ

Yazının I. bölümünde belirtildiği gibi, neoliberalizmin ilk hazırlıkları 1970'li yıllarda başlasa da, fiilen küreselleşme çapına varması, 1980'li yılların olaylar dizisine koşut gerçekleşti. Bir kere, Sosyalist Blok'un tarih sahnesinden silinmesi, geride Çin Halk Cumhuriyeti gibi Batı'ya hoşgörülü ve Batı'yla yakın ilişkili, üstelik nüfusuyla dünyanın en büyük çaplı ülkesinin kalması, küreselciliğin merkezi ABD'nin işini kolaylaştırdı. GOÜ takımının ise, ağır borç yükünden ses çıkaracak hali yoktu zaten, DGÜ sınıfına girenler zaten kapsam dışı kalmıştı. Kapsama dahil olanlar ise, GÜ ile "Yükselen Pazar Ülkeleri" diye cazip isimli bir yeni sınıfın üyesi yapılmış olan GOÜ idi, ses çıkaramayacak kadar ağır dış borçluların çoğunluğu da, bunlardı ve IMF ile Dünya Bankası'nın

sert dış borç koşullarını yaşıyorlardı. Üstelik, artık dünyanın doğusu ile güneyi-kuzeyi de, batısıyla birleşme yoluna giriyordu.

Karşıt sesin kaynağı, Batı Avrupa'dan Fransız düşünürleri oldu, ABD'nin kulaklarına da ulaştılar. Geride kalan GOÜ tepkileri ise yerel tepkiler olarak kaldı. Belirtmek gerekiyor ki, İsviçre'nin Davos kentindeki yıllık toplantılarda, *The New York Times* gazetesinin günlük yazılarında, serbestleşmenin ve küreselleşmenin üstün vasıfları övülüyordu, bu grup memnundu. (J. Bhagwati, "Globalization" s. 3)

Kapitalizm tarihinde, sömürgeler ağırlıklı 19. yüzyıldaki küresel serbestlik uygulaması, Büyük Britanya İmparatorluğu öncülüğünde yürütülmüştü; bir öğreti olarak tarihi ise, 18. yüzyılda Fransa'daki "fizyokratlara", onların "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" (*laisser faire – laisser passer*) söylemine kadar gidiyordu. Aslında söylemi geliştiren François Quesnay'nin kastettiği, sadece, dönemin Fransa'sındaki tahıl ihracatına devletin koyduğu yasakların, getirdiği kısıtlamaların kaldırılmasından ibaretti. Tam serbest piyasa terimi günümüzdeki anlamını, 1830'lu yıllar sonrası İngiltere'sindeki uygulamayla almıştı (Karl Polanyi, s. 198).

Dönem İngiltere'sinde (günümüz tanımıyla) tam rekabet şartları (o dönem şartlarında) üç ekonomi politikasını birlikte kapsıyordu. Her türlü devlet müdahalesinden arındırılmış üretim faktörleri ve ürün piyasaları, tam serbest uluslararası ticaret ortamı, altın para sisteminin geçerli olması. "Tam serbest piyasa ekonomisi" terimi, başka bir deyişle devletin piyasa ekonomisinin işleyişine müdahale etmeksizin, tam rekabet şartları altında fiyatlarının, serbestçe piyasa giriş-çıkışlarıyla oluşmasını, ürün miktarının ve fiyatının yine tam rekabet şartları altında serbest piyasada özgürce oluşmasını ifade ediyordu. Kapitalizmin iki yüzyılı aşan tarihinin sadece 19. yüzyılın bir kısmında ve 20. yüzyılın ilk yıllarında (1830-1914) yaşanan bu politikada, dönemin egemen devleti İngiltere, bu öğretisiyle de egemen konumdaydı.

Gerçi Quesnay'nin *laisser-faire, laisser-passer'yle* kastettiği, sadece, dönemin Fransa'sında tahıl ihracatına devlet tarafından konan yasakların, sınırlamaların kaldırılmasından ibaretti. Ancak,

günümüzdeki anlamda uygulama, 1830'u izleyen yıllarda emperyal İngiltere'de yerleşen uygulamadan esin aldı; bu tarihten önce, Avrupa bütününde de tam yerleşmiş değildi. (Polanyi, s. 198)

Geçmişin İngiltere'sinde "Yoksullar Yasası", ücretin, özgür emek piyasasında serbestçe oluşarak düşmesine izin vermiyordu. Oysa Sanayi Devrimi[1] sonrasının artan ucuz emek talebi, bu özgürlük gereğinin bir boyutuydu; özgür emek yasası, hem yoksulları korumak için devletçe önlem alınmasının kaldırılmasını, hem de işçilerin örgütlenip işçi birlikleri kurmalarının yasaklanmasını gerektiriyordu.

Artan dokuma üretimi sonunda ürünlerin dış dünyada pazarlanabilmesi olanakları ise 19. yy'ın ortasına gelirken buharlı gemilerin ve trenlerin, telgrafın devreye girmesiyle doruk yaptı. Ayrıca, tarımdan sanayiye akan emekten ötürü hammadde ve gıda maddesi üretiminin azalmasına koşut bunların serbestçe ithalini de gerektiriyordu. İngiltere'ye hammadde ve gıda maddelerinin ucuz girmesi ise, tabii, gümrük vergisine tabi olmayan serbest uluslararası ticareti gerektiriyordu. Kısacası, düşük hammadde (pamuk) ve gıda maddesi vergisiz ithal fiyatları, rekabetçi dokuma fiyatı için baş koşullardı. Oysa, ithali gerekecek hammadde ve gıda maddeleri gümrük vergisine tabi olursa, dokuma ihracatı rekabet gücünü yitirecekti. Kısacası, ne ücret ne dış ticaret için devlet müdahalesine yer vardı o günün İngiltere'sinde.

Dönemin İngiltere'sinde iş kesiminin kârlı olması için gereken bu koşullar, ekonomi kuramlarının da kaynağı olma yoluna girince, işin anlamı değişti. O günlerin İngiltere'sinin koşullarına sahip olmayan toplumlardaki uygulama (örnek 19. yy'daki

(1) İlk Sanayi Devrimi, 18. yy'ın ikinci yarısında İngiltere'de James Watt'ın geliştirdiği buhar makinesinde pamuklu dokuma üretimiyle ortaya çıktı, İngiltere'nin küresel egemenliğini 19. yy'ın sonuna kadar perçinledi. 19. yüzyılın son çeyreği (1871) Bismarck'ın bütünleşmesini tamamladığı Almanya ile Çarlık Rusya'sı, ABD gibi yeni ve olaya gönülsüz güçleri devreye soktu. Fransa ise Avrupa sahnesinde hep bulundu güçlü bir devlet olarak, 18. yüzyılın başından itibaren. (18.yy'da, en güçlü dünya devleti sayılıyordu).

Osmanlı toplumu) ise başarı değil, çöküş getirdi. Yani olayın evrenselleştirilmesinin bilimsel tabanı sakattı. Sakat olsa da, İngiltere deneyimi "bilimsel kurama" dönüştü.

Gerçi, iktisatın sosyal bilim olarak kurucusu kabul edilen Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği* kitabında, açıkça "tam serbest piyasa ekonomisinin varlığı" şartını getiren bir açıklama yoktu; Yoksullar Yasası'nın kaldırılması, işçi örgütlenmelerinin engellenmesi ya da gümrük vergilerinin kaldırılması gibi uygulama şartları da getirilmemişti. Smith, "Ulusların Zenginliği"ni fiziksel ve ahlaki yönleriyle, ulusal yaşama bağlı olarak ele alma eğilimindeydi. Ahlaki yasa ve politik yükümlülüğün kaynağını oluşturabilecek, toplum içinde ayrışmış bir ekonomi alanının varlığına işaret eden açıklamalara, kitabında rastlamıyoruz. Vurguladığı şudur: Kişisel çıkar, bizi, başkalarının da çıkarına hizmet edebilecek şeyleri yapmaya itecektir; kasabın kişisel çıkarının, sonuçta et yemeğimizin önümüze gelmesini sağlaması gibi... A. Smith, "Politik İktisat"ın, insan için doğal olanla ilgilenen bir bilim olması gerektiğini düşünüyordu. (Polanyi, s. 169)

Birinci Sanayi Devrimi öncesi, Batı Avrupa'nın zenginleşmesine ve (Tanrıbilimi dışında kalan) ekonomi kuramlarının geliştirilmesine, merkantilist çağda (15.-18. yy) da rastlanıyor. Klasik iktisatın aksine, merkantilist çağda devlet destekli tekelci şirketlerin denizaşırı girişimleri söz konusuydu. Dolayısıyla, büyük risk taşıyan şirketlerdi. Bu nedenle de korumacı devlet desteği talep ediyorlardı; öyle ki, denizaşırı topraklarda yerleşmek, ticaret yapmak için, tekelci yapıyla dayanıklı olmak ve düşmanlardan korunup ticaret yapabilmek, para kazanmak ve parayı korsanlara kaptırmadan saklayabilmek istiyorlardı. Henüz bankacılığın tam gelişmediği merkantilist çağda para, dolaşımdaki altın ve gümüş sikkeleri ifade ediyordu. Bu açıdan dış ticaret açığı, ülke içinde para miktarının azalması, para darlığı demekti. Dolayısıyla, merkantilist çağ düşünce sisteminde, kabul edilen "artık" zenginleşmenin tek yolu, "dış ticaret fazlası" elde etmek de bunun yolu oluyordu. Başka bir deyişle, ithalat fazlası veren bir ülke bulunmalıydı ki, yani bir ülke altın kaybediyor olmalıydı ki, diğer ülke

ona karşı verdiği ihracat fazlasıyla kazanıyor olabilsin.[1] Bu fazlanın tüccar sınıfın elinde sağlıklı biçimde kalabilmesi ise, çağın getirdiği koşullarda (korsanlık ve hırsızlık gibi) bunu tehlikeye sokabiliyordu. Çünkü yürürlükteki para sisteminde para, altın ve gümüş sikkeler gibi kıymetli madenlerden oluşuyordu. Henüz bankacılık sistemi (başta merkez bankası) para kaynağı işlevini yapamıyordu. Ödeme sistemindeki bu kırılganlık ise, devlet korumasını gerektiriyordu. Aynı nedenle, tüccarın ihtiyacını karşılayacak para arzı genişlemesi de, "dış ticaret fazlası" vermek yoluyla, ülkeye ek parasal kaynak sağlamanın başlıca yolu oluyordu. Kısacası, İngiltere'de iktisat kuramları, ekonominin gerektirdiği koşullara göre değiştiriliyordu. Ne var ki kuramlar, aynı zamanda evrenselleştiriliyordu.

Böyle bir ortamda gelen Birinci Sanayi Devrimi'nin, işadamı kesimi için, tam rekabet şartlarında "serbest piyasa ekonomisi" düzeni talebi, çok olağandı. Kaldı ki, İngiltere (henüz) sömürgeleşmemiş bir ülkede yerleşmek istiyorsa, koşullarını da dayatabiliyordu. (Buna en yakın örnek, Osmanlı devletidir.)[2]

Merkantilist çağ örneği, İngiltere'de Sanayi Devrimi'ni izleyerek ortaya çıkan "tam serbest piyasa" talebine devletin olumlu politika uyumunun mantığını ortaya koyuyor. Farklı bir deyişle, ülkeye zenginlik kaynağı olan işadamı sınıfının talep etti-

(1) Günümüz milli gelir hesaplarında da ihracat fazlası büyümeye "artı" bir kalem, ithalat fazlası "eksi" bir kalem olarak girmektedir. Ne var ki bu fazla tek kaynak değildir, teknolojik yenilikler ve verimliliği artıran diğer dönüşümler, artan iç harcamalar (tüketim, yatırım harcamaları) gibi öğeler de milli gelir artışına katkı sağlar. Merkantilizmden bu açıdan farklılaşır. Yine de, Çin gibi sürekli dış ticaret fazlası veren Asya ülkeleri, dünyanın en hızlı büyüyen ülkeleridir günümüzde.

(2) Merkez Bankası ve ticari bankaları geliştiremeyen Osmanlı devleti, Tanzimat dönemine kadar altın para sisteminde "para darlığı" çekmişti. İngiltere ve Fransa bu dönemde, Osmanlı topraklarına yatırımlarıyla yerleşmeye geldiklerinde, yaptıkları ilk işlerden biri İngiliz ve Fransız sermayeli Merkez Bankası kurmak oldu diğeri de ticaret bankaları kurarken, aynı zamanda ticaret ve mülkiyete ilişkin çağdışı yasaları çağdaşlaştırmaktı, eskileri de kaldırmaktı.

ği devlet politikası ne ise, devletin politikası onu karşılamak üzere biçimlendiriliyordu. Bu politika İngiliz egemenliğinin sağlandığı yabancı yerlerde, İngiliz işadamlarının çıkarlarına uygun biçimde aynen uygulanıyordu. İngiltere kaynaklı iktisat kuramı da, bunu evrenselleştiriyordu, iktisat bilimi olarak.

Yukarıdaki açıklama gösteriyor ki, İngiltere'de hükümetler, ülkeye zenginlik kaynağı olan toplum sınıflarını koruyor, destekliyor ve taleplerini yerine getiriyordu. Kısacası, hükümetin bu işleri yürütebilmek, ciddi dönüşümleri gerçekleştirebilmek için, çok çalışması gerekiyordu.

1848'e gelindiğinde Avrupa, her yerde işçi ayaklanmalarıyla sarsılmaya başladı. İşçilerin uzun ve ağır çalışma şartları, kötü sağlık ve beslenme koşulları, düşük ücretlere, örgütleşme yasaklarına tepkilerinin nedenlerini ortaya koyuyordu. Aynı yıl, Karl Marx ile Friedrich Engels'in *Komünist Manifesto* başlıklı kitabı yayınlanıyor, ayaklanmaların adeta tamamlayıcısı oluyordu. Bunu, kısa bir arayla dönemin göreli yeni kurulan (1776) Amerika devletinde, Kuzey ile Güney bölgeleri arasında, yine işçiler ve serbestlik kaynaklı bir savaş izledi. Tarım üreticisi Güney, toprağa bağlı zenci kölelerle devasa toprak alanlarını işliyor, köleliğin devamı için savaşıyordu. Sanayileşen Kuzey ise, işçi kıtlığından ve yüksek işçi ücretinden ötürü, "işçi şartlarında gerekli özgürlükleri" sayılarının artışı için istiyordu.

İki yıl süren iç savaşı (1854-1856) Kuzey kazandı, toprağa bağlı kölelik son buldu. Kuzey'in işçi sorunu çözüm yoluna girdi. Yani, ücret oluşumunda serbestliğin fiyatı, genç Amerika devletlerinde de yüksek olmuştu.

1860'lardan itibaren İngiliz liberalleri bir diğer gerçeğin farkına vardılar. İşçi birliklerinin örgütlenmelerini yasaklayarak, ücretlerin yükselmesini engelliyorlardı; oysa şirketler, kendi aralarında birleşip malların, hizmetlerin fiyatlarını yükseltip tekelleşiyordu. 1870'li yıllara gelindiğinde, tam da İngiliz Politik İktisat Okulu'nun sonu gelirken (dönemin deyimiyle) serbest rekabetin, yaygın bir piyasa şekli olmadığı anlaşılıyordu; zaten bu okulun son önemli ismi olan John Stuart Mill (1806-1873) göreli sol

eğilimli idi. İşçiler için önlemleri, hükümetler de devreye sokmaya geçtiler.

Yukarıdaki açıklama gösteriyor ki Batı tarihinde, ne yerel ne küresel çapta "serbest piyasa ekonomisi", gelip yerleşip ilk ve son sözü söyler olamadı, sistem gelip gitti.[1] Önlemler de devreye sokuldu, serbestliğin yaşayabilmesi için.

İngiltere'nin bu gücü, İkinci Dünya Savaşı sonrası yerini ABD'ye bıraktı. Savaş sonrası dünya gücü olan ABD, Birinci Dünya Savaşı öncesindeki liberalizm çağının geri getirilmesini, liberal bir dünya sistemini istiyordu. Ancak, küresel şartlar buna hiç elverişli değildi. Bir yandan sömürge savaşları başladı ve yıllarca sürdü. Bu, başta İngiltere, liberal düzen talebine hiç elverişli bir ortam yaratmıyordu. Doğu Avrupa'nın Batı'dan kopup SSCB'ye eklemlenmesi, liberalizme öncelikle geçmesi beklenen bir yarı kıtayı, toptan devre dışı bıraktı. Sömürgelikten kopanların da, zaten liberal sistem talep edecek durumu yoktu, sadece ayakta kalıp, kendi devletlerini örgütlemeye çalışıyorlardı. Bağımsız devlet olmak, özellikle sömürgeci devlete yıllarca savaş desteği verdikten sonra, ekonomide serbestlik istemek, olacak iş değildi ama oldu. Savaşa katılmayan ve sömürge olmayan ülkeler de savaştan etkilenmişti. Nitekim ABD, dünyanın o günlerdeki durumda, ekonomik liberalizme hazır olmadığını, ister istemez kabullendi. Ve, İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra, zor koşullardaki dış ülkelere, "mal" biçiminde yaptığı dış yardımlarla yetinmek zorunda kaldı. Ta ki, kendisi de İngiltereyle birlikte, atlatamadığı bir durgunluğa, 1970'li yılların başından itibaren düşünceye kadar. ABD ve İngiltere'nin yeni bir küresel düzen arayışının gerisinde bu olgu yatıyordu.

(1) Günümüzde Batı Avrupa ülkeleri, göreli gelir dağılımı eşitliğini gösteren Gini katsayısı itibariyle, Japonya'yla birlikte, gelir dağılımı düzgün olan bölgedir. Katsayı, 0.20-0.30 arasındadır. Katsayının kötü olduğu yerlerden biri ABD (0.48) ise, diğeri de komünist Çin'dir, Türkiye de bu sınıftadır.

2.1980'Lİ YILLARDA GOÜ NİÇİN ÇÖKTÜ: NEDENLERİ VE SONUÇLARI

2.1. Çöküşün Nedenleri

1970'lerin sonu ve 1980'lerin ilk yarısı arasındaki (yaklaşık) on yıllık sürede, (alt bölüm 1'de anlatılan) olayların zincirleme etkisi iki boyutlu oldu. 1974-1988 arasındaki sürede negatif etkili olaylar artarken, GOÜ'nün hemen tümüne yakını borç ödeme şartlarının giderek çok ağırlaştığına tanık oldular. İthalat arttıkça GSMH'nin, 1970'lerin ilk yarısında %15'i kadar olan dış borç stoku oranı, 1980'ler biterken %36'yı aşmış, on yılda ikiden fazlasına katlanmıştı. Tablo 1'de görülebileceği gibi, ihracatı artırma gayretlerine rağmen, küresel ekonomide şartların bozulmuş olması buna engeldi: tarım ürünü fiyatlarının düşmesi, stagflas-

Tablo 1: GOÜ'nün Toplam Dış Borçları: 1970-93 (Milyar olar)

	Milyar Dolar		(%)	(%)	(%)
Yıllar	Toplam Dış borç	Borç Servisi	Toplam Borç / GSMH	Toplam Borç / İhracat	Kısa Vadeli Borç / Toplam Borç
1974	128.3	-	15.9	83.3	-
1977	296.2	-	25.8	133.1	20.7
1980	561.4	118.2	26.4	89.0	25.1
1986	1217.6	116.9	37.6	201.7	14.7
1987	1381.0	124.7	41.1	196.5	14.2
1988	1374.0	125.7	35.4	177.7	15.3
1989	1411.0	123.8	36.8	168.0	16.0
1990	1518.5	143.1	36.7	162.0	18.0
1991	1605.9	142.9	38.3	170.3	18.6
1992	1662.2	167.0	37.6	174.4	19.0
1993	1770.1	176.6	39.8	179.5	18.1

Kaynak: Dünya Bankası World Bank Debt Tables, Cilt 1, (1980 ve sonrası için) 1994; (1980 öncesi yıllar için) 1986.

yon, zengin ülkelerde durgunluk nedeniyle talebin düşmesi, ayrıca (dönemin) Avrupa Topluluğu'nun tarım ürünü ihracatına geçmesi gibi nedenlerle, GOÜ için dış borç ödeme de çok zorlaşmıştı. Borcun ihracat gelirine oranı da, dolayısıyla yükseliyordu.

Ancak dönemin güç şartları yukarıdakilerle sınırlanmamıştı. Tablo 2'de görüleceği gibi sanayileşmiş ülkelerin kendi ithalatlarına uyguladıkları, gümrük vergileri dışında kalan bir dizi de "tarife-dışı engel" bulunuyordu. Tabloda dönemin sanayileşmiş ülkelerinin GOÜ'den ve bu sonuncular içindeki "ağır dış borçlu" olanlardan yaptıkları ithalata uyguladıkları vergiler, sanayileşmiş ülkelerden yapılan ithalatla birlikte verilmiştir. Görülüyor ki, en ağır dış borç yükü (Japonya'dan alınanlar hariç) "ağır dış borçlu" olarak tanımlanan sınıf üzerindeydi.

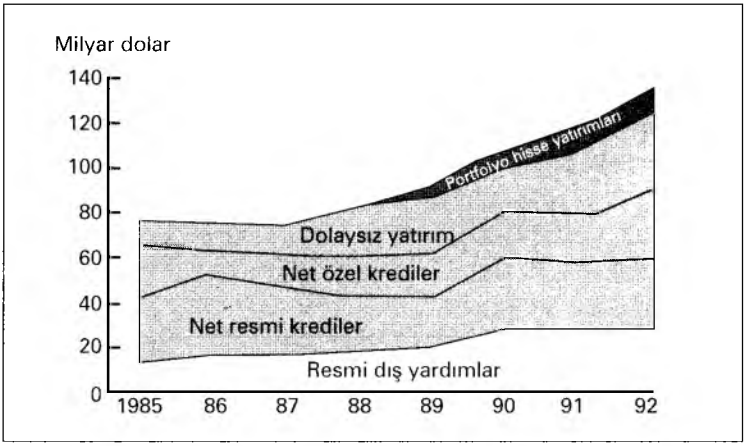
Ancak, "ağır dış borç yükü" tanımının yerinde bir tanım olması, bununla da bitmiyor. Bir diğer neden, 1980'lerde borç fırtınası eserken, aynı zamanda olağan durumlarda, gelişmiş dünyadan GOÜ'ye akan varlık kaynaklarının, güven ve verim azalışı kuşkusuyla giderek azalmış ya da en azından durağanlaşmış olmasıdır. Tablo 1 de bu gerçeğin kanıtıdır.

Tablo 2: Sanayileşmiş Ülkelerin Tarife Dışı Engel (TDE) Uyguladıkları İthalatın Dağılımı (%)

Uygulayan Ülkeler	TDE Uygulanan İthalatın Kaynaklara Göre Dağılımı (%)		
	Sanayileşmiş Ülkelerden	GOÜ'den	Ağır Dış Borçlu Ülkelerden
AT	10.2	21.8	24.9
ABD	7.7	12.9	14.5
Japonya	9.3	10.5	9.6
Toplam sanayileşmiş ülkeler	10.5	19.8	21.9

Kaynak: Dünya Bankası, World Development Report 1985, Washington D.C., s. 40.
Not: Veriler, dünya ticaretine giren bütün malların, petrol hariç, 1981 yılı tartılı ortalamasına dayanmaktadır. AT: (dönemin) Avrupa Topluluğu

Grafik 1: GOÜ'e Toplam Reel Net Kaynak Akımı

Kaynak: World Bank Debt Tables 1991-92.
Not: Bütün akımlar sabit 1992 doları itibariyle ithalat birim değer endeksiyle deflate edilmiştir. Şekil, M. Ahmed – S. Gooptu, "Portfolio Investment Flows to Developing Countries, *Finance and Development*, Mart 1993, s. 9'dan alınmıştır.

Tabloda açıkça görüldüğü gibi, 1985 sonrası (1985-1989 arası) net resmi krediler, net özel krediler donuk kalmış, sadece doğrudan (dolaysız) yatırımlarda bir miktar artış olmuştur. Genel bir sıçrama 1990'larla gelmiş, 1990'ların başından itibaren genel bir iyileşmeye gidişin başlamış olduğu görülüyor. Kısacası, 1980'li yıllarda borç yükünün ağırlığı yanında, "borç ödeme şartları da ağırlaşmıştı" demek, gerçeği yansıtan bir değerlendirmedir.

2.2. Kişi Başına Gelir (KBG) ve Enflasyonun Seyri

Tablo 3'ün 2. bölümünde, kişi başına gelir artışındaki değişimi izleme olanağı, her gelir grubu için iki ayrı dönem itibariyle veriliyor: 1960-1979 dönemi için ve 1965-1990 dönemi için orta gelirli ülkeler grubu açısından gösteriyor. (Yeni politikalar kapsamına girmeyen DGÜ ve GÜ sınıflarını bir yana bırakıp) YPÜ kapsamına yoğunlaşalım ve süreci Tablo 3'te izleyelim; çünkü kurulan düzenle ilgili olan ve etkilenenler bunlar oluyor temelde.

Tablo 3: KBG Gelir (ABD Doları) ve Yıllık KBG Artış Hızı (%) İlk Yıllık Enflasyon Oranı

Ülke Grupları	KBG (Dolar)		KBG Artış Hızı %		Ortalama Yıllık Enflasyon %		
1. DGÜ	1979	1990	1960-79	1965-90	1965-70	1970-79	1980-90
Çin ve	230	350	1.6	2.9	3.0	10.8	9.6
Hindistan	230	360	-	3.7	3.1	13.1	6.8
Diğer DGÜ	240	320	1.8	1.7	3.0	10.9	15.1
2. OGÜ	1420	2220	3.8	2.2	3.0	13.3	85.6
Alt-OGÜ	-	1530	-	1.5	-	-	64.8
Üst-OGÜ	-	3410	-	2.8	-	-	101.1
3. GÜ	9440	19590	4.0	2.1	4.3	9.4	4.5

Dünya Bankası, World Development Debt, Tabless, 1991-1992.

1960-1979 arası KGB artış hızı, OGÜ'de yılda ortalama %3.8 iken 1965-1990 arası %2.2 olmuş, bu sonuncu rakamın büyük ölçüde üst-orta gelirli ülkelerden kaynaklandığı (%2.8), alt-orta gelirli sınıfın ise, %1.5 ile tabanda dolaştığı anlaşılıyor. Ancak, OGÜ'nün tek derdi, KBG gelir artış hızının düşmesi, düşüşte esas vuruşu alt-orta gelirin yemesi olmadı, bir de hızlanan çılgınlaşan enflasyon yaşandı, Tablo 3'te görüldüğü gibi.

Yani 1980'li yıllarda yaşanan olaylar, temelde GOÜ, bunlar arasında da OGÜ'yü vurmakla kalmadı, bir de ek olarak, hızlı enflasyon sorunu yaşandı, reel gelirleri törpüledi.

Kısacası, 1980'li yıllar OGÜ'yü vurdu, yavaşlattı; aynı zamanda kısmen de olsa, çözüm sağlayacak kaynaklar kuruyunca, bunalımlı yavaşlama yılları yaşanır oldu dönem boyunca. Eldeki verilere göre, neoliberalizmin ilk on yılı GOÜ açısından olumsuz sonuçla tamamlandı. Bunun ispatı da kısaca Tablo 3'teki rakamlar oluyor.

3. 1990'LI YILLARDA NEOLİBERALİZM'İN YENİ GETİRİLERİ: SÜREKLİLEŞEN KRİZLER

1991 sonunda SSCB'nin dağılması, yerini Rusya Federasyonu ile bir dizi küçük-orta boylu Asya devletine bırakması, dönemin ilk getirisi oldu ABD için. Böylece Batı dünyası açısından çift kutuplu dünya sona ererken, ABD de yine dünyanın tek egemeni olarak kalmıştı.

ABD'nin tek zaferi siyaset düzleminde kalmadı; bilgisayar şirketleri borsaya açılacak konuma gelince, politik zaferi ekonomik teknolojik zafer tamamladı. İktidara gelen Clinton'ın (1993) yarattığı sempati de eklenince, "zafer" tamamlanacaktı. Ne var ki, ABD ekonomisine çekidüzen vermek için yeni başkanın izlediği politikalar, dış dünyada, başta GOÜ, fırtınalar yaratıyor, GOÜ krizden krize savruluyordu. Sermaye akımları GOÜ'den ABD borsasına dönerken, GOÜ'nün sermaye piyasalarında daha önce kurulmuş olan dengeler bozuluyor, fonlar yön değiştiriyor, ABD'deki sermaye piyasalarına yöneliyordu; GOÜ de krizden krize savruluyordu, sermayenin çıkışlarıyla kendi piyasasından. Bu krizlerden GOÜ yakınmaları, "istikrarsızlık kaynağı kendileri" olduğu gerekçesiyle, IMF tarafından önemsenmiyordu bile. Dönem biterken uygulama gerekleri artık tamamlanmıştı.

3.1. GOÜ'nün Yaşadığı Zincirleme Finansal Krizler

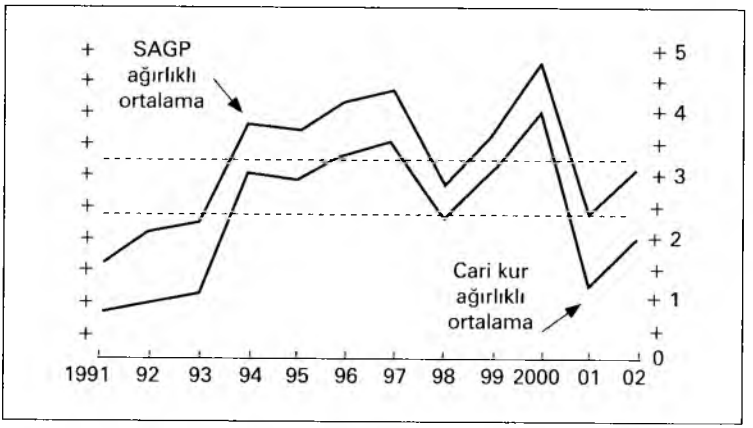
1990'lı yılların en çarpıcı özelliği, Clinton iktidarı yıllarında ABD'nin itibarı göklere tırmanırken, GOÜ'nün, zincirleme ekonomi krizleri yaşıyor, krizlerin de bir ülkeden diğerine sıçrıyor olmasıydı. Onlarca kriz yaşanırken, GOÜ'de büyüme hızı da istikrarsızlaşıyor, düşüyor, buna karşılık iç-dış borç yükü de artıyordu (Tablo1). Sürdürülmemesi gereken bu durum, yaklaşık 7-8 yıl süreyle neredeyse 1990'lı yıllar boyunca yaşandı. Grafik 1'de, yıllık ortalama büyüme hızı itibariyle 1990-2002 arasında, dünya ekonomisinde yıllık dalgalanmalar, Grafik 3'te Rusya, Türkiye, Brezilya, Arjantin arasında, 1998-2003 arası yıllarda kriz sirayetinin sıklığı gösterilmiştir. Bu iki grafik, kriz sirayetinin büyüme hı-

zına yıllık temelde negatif etkisini ve dalgalanma sıklığını dünya çapında yansıtmaktadır. (Grafik 2 ve 3)

Ancak, bugünlük ve yıllık temelde yaygın biçimde yaşanan krizler yanında, bölgesel çapta, Uzakdoğu'da yayılan süreli ve çarpıcı bir büyük kriz de yaşandı. 1997-1999 yıllarında kriz Tayland'da başladı, Güneydoğu Asya'yı da kapsayıp, Güney Kore ve Filipinler'e kadar uzandı. Şiddetli ve uzun süreli oldu; kırdı geçirdi ortalığı, dünyada da yayılırken. Çok sayıda yerli-yabancı şirket iflas etti; bölgede yaygın olan ABD şirketleri de olumsuz paylarını aldılar. 1999'da kriz, Rusya'ya ve Rusya üzerinden Türkiye'ye, Brezilya'ya; bölgedeki ABD şirketleri üzerinden ABD'ye vb. sirayet etti; gerçek bir küresel kriz oldu. Güney ve Güneydoğu Asya'yı kırıp geçirdi. Bu kriz, sistemi savunanlara iyi bir ders oldu. Bir yılda atlatılan değil, sürerken yayılan, yayıldıkça da olumsuz etkisi artan, derin etkili ve uzun süreli bir kriz yaşattı dünyaya.

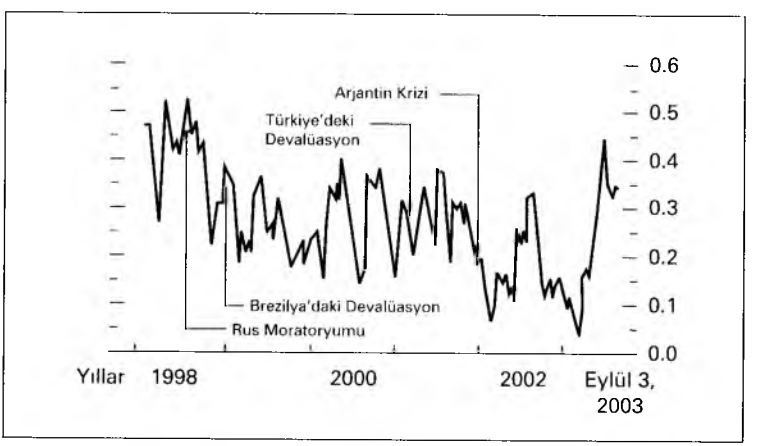
Kısa vadeli, günü birlik kriz ziyaretlerinin nedeni, ABD'de Clinton iktidarının izlediği politikalardı. ABD'nin giderek büyümüş kamu açığı ile cari işlem açığını düşürme, enflasyonu indirme yolundaki önlemler, ekonomisini sağlıklılaştırıyordu. Yeni devreye giren bilgisayar şirketleri senetleri, fiyatlarının borsada sürekli değer artışına oynayan finans oyuncuları yoluyla yükseltilmesi, borsadaki benzer kâğıt fiyatlarını da ivmeliyor, rakamların tırmanması buna ekleniyordu. Bu olaylar, ABD finans pazarını, borsasını cazibe merkezine dönüştürmüştü, dünyadan kısa vadeli fonları çekiyordu. Dünya finans pazarında kâr olanakları peşinde koşan aylak sermaye ise, daldan dala uçarken, çıkışlarında GOÜ'de sürekli kriz yaratıyordu, daha kârlı görüldüğü bir alana girebilmek için bulunduğu yerden çıkarken. Söz konusu sermaye miktarı çok büyük olduğu, kârlılık beklentileri de sürekli değiştiği için, GOÜ de bu yollardan kriz sarhoşu olmuştu. Sermaye girip çıkarken hızla hareket ettiği için, 1990'lı yıllar, bu nedenle, GOÜ'nün rahat büyüyemediği, krizden krize savrulup borçlardan kurtulamadığı yıllar oldu. Nitekim Grafik 2'de, cari kur ağırlıklı ve SAGP ağırlıklı ortalamaya göre, bu dönemde yıllık ortalama büyüme hızının düşük ve yıllar arası çok dalgalı ol-

Grafik 2: Dünya Ekonomisinde Yıllık Ortalama Büyüme Hızı (%)(SAGP ve Cari Dolar Kuruna Göre 1991-2003)

Kaynak: IMF, World Economic, Outlook, Eylül 2013.

Grafik 3: Türkiye ile Arjantin, Brezilya, Rusya Arasında Kriz Sirayeti: 1998-2003 (Eylül)

Kaynak: IMF, World Economic, Outlook, Eylül 2003.

duğu görülüyor. Grafik 3 ise, bir grup GOÜ'nün niçin kısa vadeli sermaye giriş-çıkışları ile kriz sarhoşuna dönüştüğünü sergiliyor. Her birinin bir yeni kriz nedeni olabildiği düşünülürse de, krizlerin sıklık nedeni anlaşılıyor. Grafik 3'teki kriz dalgalanmalarının sıklığı, baş döndürücü niteliktedir; GOÜ isyanının nedenini iyice gösteriyor.

3.2. Yaratılan Yeni Kurumlar Yoluyla Yeni Riskleri Denetime Alma Yöntemleri

Yükselen Pazar Ülkeleri, yeni serbestlik şartlarında yeni riskler aldıkları için, artan risklerin karşılanması gerekiyordu; bu da, yeni kurumların inşasını gerektiriyordu. Nedeni, 1980'e kadar devlet gözetimi ve kurallarıyla sağlanan denetimin giderek kaldırılmış olmasıydı. Dolayısıyla da serbestlik rejiminde, herkes için riskler çok artmıştı. Bu risklerin etkisini azaltmak amacıyla çeşitli kurumlar geliştirildi: "Rating" (notlandırma, derecelendirme) kurumları piyasa işlemlerini izleyip notlandıracak, böylece risk düzeyi, verilen not yoluyla alenileştirilecek, notlar ilan edileceği için de ilgilileri uyarmış olacaktı.

Kurulan az sayıdaki rating kurumu yoluyla, kurumlar arası tahmin farklarından yararlanma olanağı da yaratıldı. Böylece, kısa vadeli ve uzun vadeli yabancı yatırımlar, dış borç-alacak ilişkileri ekonominin genel, özel gidişi vb. bağlamında tahminler ile bunlardaki farkların değerlendirilmesini yapabileceklerdi; bu yoldan iş sağlam temellere bağlanabilecekti. 1996'da IMF'nin sermaye hareketlerini de kapsama alması, bu bağlamda bir diğer öğe oldu. Bu yoldan, IMF denetimi de kendini güçlendirme yoluna girdi.

Bu sistemde, rating şirketleri tarafından ilgili ülkeler ekonomilerinin gidişatına ilişkin bütün veriler, bağlantılı bir incelemeye tabi tutuluyor. İlgili her değerdeki gidişe göre, bir not sistemi yoluyla not veriliyor, değerlendiriliyor. Adeta, hocanın okul çocuğunun başarısını öğeleri notlandırarak değerlendirmesi gibi, rating şirketleri tarafından ilgili ülkeler ekonomilerinin gidişatına ilişkin bütün veriler, bağlantılı bir incelemeye tabi tutuluyor. İlgili

her değerdeki gidişe göre, bir not sistemi yoluyla not veriliyor, değerlendiriliyor. Gerisindeki nedenleri de açıklıyorlar; öyle ki, örneğin bir önceki döneme oranla notu niçin düşürdü veya artırdı ise, nedeniyle ortaya konuyor. Böylece, bu değerlendirmeyi okuyanlar, ülkenin gidişatı hakkında aydınlanmış oluyor; ilgili kişiler, ülkenin gidişinde olumlu ve olumsuz öğelerin hangi noktalarda ve niçin öyle olduğunu anlayabiliyor.

Devrede birden fazla kurum olduğu için, aynı noktalardaki (eğer varsa) farklı değerlendirmeler ve nedenleri görülebiliyor. Ciddi araştırmalarla ortaya konduğu (notlamada herhangi bir yolsuzluk olmadığı) şartlarda,[1] tabii, rating şirketlerinin bu çalışmaları ve verdikleri notlar aydınlatıcı oluyor, aralarındaki notlama farkları da aynı yolda, belirsizliklere yerinde işaret ettikleri ölçüde aydınlatıcı oluyor.

Yasal hareketli sermaye, kısa vadeli mali yatırımlar ve uygun vadeli doğrudan yatırımlar olarak hareket ediyor; ancak mali yatırımlar artık ağırlık kazandılar, hem hareket hızları, hem dolanan tutar itibariyle. Hızla girip çıktıkları için, 1990'lı yıllarda olduğu gibi, büyük istikrarsızlık kaynağı olabiliyorlar. Bu açıdan, 1990'lı yılların bir özelliği mali fon hareketlerindeki artış ise, diğer özelliği de bu hareketler sonucu yaratılan istikrarsızlık oluyor.

Riskleri denetlemenin bir diğer yolu, aslında çok amaçlı, ama amaçlardan birinin de (burada konu edilen) bir denetim yolu olduğunu tahmin ettiğimiz, "özelleştirme" olduğu söylenebilir. Bu yoldan, bir sonuç (herhalde) özellikle YPÜ'deki, kamu girişimlerinin (Türkiye'deki Kamu İktisadi Teşekkülleri gibi) özelleştirilmesi oldu; böylece, KİT olarak gizli tutulabilecek kâr-zarar hesapları ve diğer önemli veriler, alenileşebilecekti. Oysa, özelleştirilen kamu kuruluşları çok zaman yabancı sermaye tarafından satın alındığı için, nasıl olsa çok sıkı denetime giriyor, risklerin derecesi

(1) ABD'nin en büyük boylu yatırım bankası Goldman Sachs'ın 50 milyon dolar rüşvet karşılığında, Yunanistan'ın gerçekte batak durumdaki hesaplarını "çok olumlu" diye rating şirketine onaylattığı 2008 krizinde ortaya çıkmıştı ve haberlere yansımıştı. Yani, bazen bu gibi kurumlar da yolsuzluk yapabiliyor.

de ortaya dökülüyordu.[1] Tabii, işin piyasalara kendi sermaye yatırımları kanalından egemenliğini yaygınlaştırma boyutu da var.

Nihayet finansallaşmanın, YGÜ başta, giderek yayılması da riskleri artıran başlıca bir değişimdi. Nedeni ise, bunun geniş ölçüde geleceğe dönük tahminlere dayanmasıdır. Tahminlerin, hele spekülatif olduklarında, yanılgı payı iyice yüksek olarak ortaya çıkmasının ise, kesin bir sonuç olma olasılığı artıyor.[2]

3.3. Artan Risklerin Kaynağı

1990'lar yeni bir odak noktasının, Yükselen Pazarların doğuşuna tanık oldu (Henderson, 2005, s. 15). Artık sistem, sadece ticari faaliyetlerde serbestleşme değil, aynı zamanda her türlü sermaye hareketi serbestleşmesini de kapsıyordu ve bu arada, ABD'nin izlediği politikalarla süreğenleşen krizler de yaşanıyordu. GOÜ paralarının konvertibilitesi, bu geniş tanımla yürürlüğe girdi. ABD ve AB egemenliğindeki IMF ve DB gibi, yeni devreye giren Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi kurumlar da, yeni güçleriyle, yükselen pazarların piyasalarında egemenlik kazandılar. Artık ekonomiye devlet müdahalesi, GOÜ'de yerini, bu kurumların, dolayısıyla gerisindeki güçlerin yani temelde AB ile ABD'nin egemenliğine bırakmış oluyordu.

Bu değişimin gerekçesi, iddiaya göre, yakın yıllarda yaşanan borç krizlerinde yatıyordu. Borç krizleri uluslararası bankaları sarsmış, resmi dış yatırımlar ortadan kalkmıştı. Serbestleşen sermaye hareketleri, işte bu değişimin yerini alacak, dış kredi ihtiyaçlarını karşılayabilecekti. Basit mantıkla, bu öyle olabilirdi ama olayın ortaya dökülen yüzünde hiç böyle olmuyordu. 1990'lı yıl-

(1) Yükselen Pazar sınıfındaki ülkelerde KİT'lerin özelleştirilmesi dayatıldığı halde, YGÜ bu bağlamda serbest kaldılar. Örneğin Fransa, KİT'ler yaygın olmasına rağmen, böyle bir uygulamaya zorlanmadı. Yükselen Pazarlar bağlamındaki kuşkumuzun bir kaynağı da bu örnek oluyor. ABD'nin kendi KİT'leri de duruyor. Acaba niçin?

(2) İzleyen 2008 küresel krizi, sadece ABD değil, AB-18'deki üyelerin de özel-tüzel hesaplarının ne kadar yolsuzluk yüklü olabileceğini, bu kriz bağlantılı olarak incelenen olaylarla ortaya koydu.

lar nitekim, bu gezegen fonların hızlı giriş çıkışlarının, kısa sürelerde bir istikrarsızlık kaynağı olduğunu ortaya çıkardı. Konunun daha dikkat çekici yanı, bir yandan da devlet iktisadi kurumları özelleştirilir ya da kapatılırken, devletin artık yapabileceği fazla bir şeyin kalmamış olmasaydı. Ayrıca bu notlara göre finans pazarında oyun oynayanlar gibi, oyunun konusu olanlar da kendi konumlarından haberdar edilmiş oluyorlar.

Bu istikrarsız ortam sürerken büyüme hızı, kalkınmanın sağlanması, sanayileşmenin derinleşmesi, sosyal adaletin sağlanması gibi hedefler geçmişte kaldı. Önceliği yeni düzenin yerleştirilmesi aldı; Yükselen Pazarlara maliyeti ne olursa olsun, bu düzenin tam yerleştirilmesine çalışılıyordu ve yerleşti.

4. ULUSLARARASI PARASAL FON HAREKETLERİNİN GİDEREK BÜYÜMESİ

Uluslararası fon hareketleri, 1970'li yıllar sonrasından itibaren, inanılmaz bir hızla arttı ve dünyayı sardı. (Bu fonların, eskiden beri var olan bir kısmı, yasa dışı işlemler bağlantılı fonlardır.) Yasal fonlar 1970 ve öncesi sınırlıydı; ABD'nin "dış yardımları" genellikle mallar, hizmetler biçiminde olduğu, doğrudan yatırım yapan şirketler ise, o yıllarda yine para yerine yatırım mallarını getirdikleri için, fon hareketleri sınırlı kalıyordu. Bunların ivme alıp hızlanması, 1990'lı yılları bekledi. Nedeni, serbestleşmeye tabi yükselen pazarların mali serbestleşmeyi tamamlamalarını ve Doğu Bloku'nun bu sisteme katılmasını bu tarihlere kadar beklemiş olmalarıydı.

Kısa vadeli sermaye hareketlerinin ne boyutta bir istikrarsızlık ve kriz kaynağı olabileceği, 1990'lı yıllardaki deneyimle kanıtlandı. Giriş çıkışları istikrarsızlık yarattığı için, girince kalmaları, çıkışlarının küçük miktarda olması önem taşıyordu. Grafik 3, bu koşulların bulunmadığı durumlarda Brezilya, Arjantin ve Türkiye'nin yaşadıkları 1998 ile 2003 yılları arasındaki istikrarsızlığın düzeyini göstermektedir. Bu da, doğal olarak ekonomide büyüme sürecini aksatmaktadır.

2008 krizi ve sonrasında da, 2014 sonrasında da, kısa vadeli fonlarda benzer fon hareketleri oluyordu. 2014 ortasından 2015 ortasına, çıkan tutar, 1 trilyon dolara varmıştı. Buna tabi olan ülkelerde büyüme yine tabana gidiyordu. Oysa uzun vadeli fon hareketlerinde böyle hareketler bulunmaz. Nedeni gittikleri ülkelerde uzun vadeli yatırımlara bağlı olmalarıdır, hareket kabiliyetlerinin uzun vadeli kârlılığa bağlı olmasıdır, uzun vadeli yatırımlara dayanmalarıdır. Oysa kısa vadeli fonlar, sermaye piyasalarında devlet tahvillerinde gezinip nemalanan fonlardır; esas yararı dış açıkları geçici olarak kapatmaktan ibarettir. Ancak, buna gereksinimi olan ülkelere yararları da çoktur, döviz krizlerini önlerler, dış borçlanmayı geçici sanırlarlar.

BÖLÜM 3

Neoliberalizmden Küreselleşmeye: 2000'li Yılların Başında Yeni Gelişmelerle Küreselleşme

Neoliberalizm, ekonomi yazınına özgü bir terim olarak doğdu. Sonra, *globe* (yerküre) kelimesinden bir fiil üretilip, *globalization* (küreselleşmeye) dönüştürüldü. Neoliberalizm, "yeni liberalizm" demek; dolayısıyla gerisinde liberalizme ek, yenilenmiş bir "düşünce sistemi" var demek oluyor. Oysa küreselleşme kelimesi, sadece gelen olayın "yerküre boyutlu" olduğunu söylemekten öteye geçmiyor; anlam olarak da neoliberalizmi ifade etmiyor, gerisinde tarihsel bir öğreti bulunmuyor, sanki.

1990'lar sonrası, gerçekten küresel gelişmelerin getirdiği olayların seyri ve boyutları, 1989 ve izleyen yıllarda günlük yaşamı, küresel boyutlara taşımıştı. Ayrıca, neoliberalizm, "kâğıt para dolar" sayesinde, ileri düzeyde finansallaşma da getirdi. Liberalizmin altın para döneminde ise tabii finansallaşma vardı. Ne var ki, altın para sisteminin koşulları, yaratılan yeni finansal aletlerle, neredeyse sınırsız finansal genişleme yaratabilen neoliberalizmen farklıydı; altın para sisteminin koşulları bu kadarına olanak vermiyordu. Oysa neoliberalizmde, kâğıt para dolar ile finansallaşma, 2000'li yıllar başlarken, giderek sınırı dikiş tutmayan bir genişleme evresine girebildi.

Tabii, ne küreselleşme, ne neoliberalizm kelimesi, buna ilişkin bir ima taşıyor. Ne var ki 2000'ler başlarken ortaya çıkan gerçek bu oldu. Ve bunun etkisiyle, yedi yıla yakın, bir uzun süreli büyüme evresi yaşandı GOÜ dünyasında ve krizler de durdu tamamen.

Diğer yandan ABD, getirilecek sistemin daha haberi çıkmazdan önce, 1971'de doları altın bağından koparmış, böylece finansal genişleme yolunu açmıştı. Nitekim 2008 küresel krizinde, işin ne noktalara varabileceği ortaya çıktı, daha o günlerde; akademik ekonomi yazınına da girdi. Ancak, doğal olarak küreselleşme kelimesinde, genişleyecek finansallaşmayı ima edebilecek bir kapsam da yoktur.

Küreselleşme, yeni yaratılmış, albenili, cazibeli bir terim; bir öğretiden sanki bağımsız. Bunun ötesinde, anlamı fiziksel olan hiçbir ideolojiyle pek bağlantısı olmayan, sanki gerçek anlamda "nötr" bir kelime; sadece yaşama yeni giren fiziksel bir olayı simgeliyor. Buna karşılık neoliberalizm, liberalizm gibi ideoloji yüklü tarihsel bir öğretiyle bağlantıyı gösteriyor. Bu açıdan, küreselleşme kelimesi bu ideolojik olguyu atlatmış oluyor. Üstelik güzel, şık bir kelime; kamuda da tuttu, yaygın kullanımı var, kitap başlığı da oluyor, ideolojik çağrışımı da bulunmuyor. Küreselleşmenin anlamına gelince: yerküre çapına varan kapsamlı bir içerik getiriyor olması, bir ideolojiyi vurgulama değil de, sanki sadece devreye giren bir yeni olguyu vurgulamak gibi de oluyor. Tabii, isteyen bunu, sürekli vurgulamalarda bir ideolojik uyarı bulunuyor, egemenin küresel egemenliğinin anımsatıldığı bir uyarı gibi algılıyor da olabilir. Bu bölümde, 2000'li yıllarda küreselleşmenin ne getirdiğini, neyi kapsayıp neyi dışladığını saptamaya çalışacak, böylece küreselleşmenin getirilerini, özünü ortaya koymuş olacağız.

1. KÜRESELLEŞME KELİMESİ YERLEŞİYORKEN YENİ GELİŞMELER

ABD ile İngiltere'nin öncülüğünde, GOÜ'ye (en alt gelir grubu hariç) dayatma, AB ve diğer gelişmiş ülkelere ise ikna ve anlaşma yoluyla getirilen, küreselleşme diye adlandırılan süreç, çok boyutlu bir olaydır. Bir boyutuyla, ABD için küresel egemenlik yolunu serbestçe pekiştirmektir; bir diğeri, sermaye hareketleri serbestliği sayesinde, ABD ile İngiltere'nin yaşadıkları, kronik-

leşme yoluna giren 1970'lerin süreğen krizini[1] aşabilme yolunu açabilecek bir olanaktır; aynı zamanda, beklenen yeni teknoloji devrimi olan (o dönemin) bilgisayarının ve onu izleyecek diğer elektronik araç gereçlerin gerçekten dünyayı küçültecek olmasıdır. Küreselleşme, bu üç olgunun çözümüyle 1970'li ve 1980'li yılların bunalımının aşılmasını sağladı; bilgisayar bağlantılı yeni şirketlerin uygulamaya girdiği andan itibaren de, ABD ekonomisi canlandı. Gerisinde neoliberal ideoloji yatıyordu.

1990'lı yıllarda borsaya açılan, yeni faaliyete geçmiş bilgisayar şirketlerinin kârlılığı göklerde uçuşmaya başlayınca, ABD (Clinton dönemi) bütün dünyadan sermayeyi kendi borsasına (Nasdaq) çekiyor, rakamlar göklere tırmanıyordu. Böylece, bir yandan ABD'nin "egemen güç" olma durumu ile bu arada SSCB ve Doğu Avrupa Bloku'nun dağılması da eklenince, yüksek konjonktür iyice pekiştirilmiş oluyordu. Siyasal ve teknolojik başarı bir yandan, zenginleşen yeni şirketler diğer yandan, ABD'yi dünyada eşsiz bir konuma taşımıştı. Elektronik devrimin başarısı ise, süreklileşen yeniliklerle birlikte, olayı bir yenilikler sürecine ve neredeyse sonsuz getiri kaynağına dönüştürüyordu. Bu da kesinlikle, ABD'nin küresel gücünü pekiştiriyordu. Küreselleşme terimi, bu süreçlerle akademik yazında yerleşmekle kalmadı, günlük kullanımda da yerleşti.

Oysa 1970'li ve ilk 1980'li yıllarda, ABD ve İngiltere'nin yaşadığı ekonomik kriz bir yana, ABD'nin ismi de yıpranmıştı, etkinliği de gerilemişti. Vietnam Savaşı'ndaki (göreli) başarısızlığından Japonya ile Almanya'nın yeni rakipler olarak yükselmesine, GATT Uruguay Round görüşmelerindeki (pek de başarılı olamayan) tartışmalarına, AB'nin yükselişine ve ABD ile süren çekişmelerine kadar birçok şey, ABD'nin gücünü sorgulanabilir yapabiliyordu. Üstelik, SSCB ve bloku hâlâ ayaktaydı, dünya egemenliği olanak dışıydı.

---

(1) Bu, ABD'nin süreğenleşen ekonomik krizini atlatmak, sermaye ihracının doğal yolunu açıp, kendi "Artık"ının ihracını ve getirisini sağlama yolunu doğallaştırmak amacıdır. ("Artık" için. Bkz: Bölüm 5)

2. KÜRESELLEŞMEDE YAŞANAN ÜÇ FARKLI AŞAMA: GENEL BÜYÜMEDE FARKLILAŞMA

Sermaye hareketleri serbestleşmesi, 1990 ve sonrasında, yalnız uzun vadeli doğrudan yatırımları değil, kısa vadeli sermaye hareketlerini de kapsıyor, ABD ekonomisi yükselirken sermayeyi de kendi borsasına çekiyordu. Böylece, dünyaya yayılmış kısa vadeli sermaye diğer ülke borsalarından çıkıp, ABD'ye akmaya geçmişti.[1] Bu geçiş süreci, eşanlı olarak çıktığı ülkeyi krize götürmeye başladı. Girdiği ülkeden daha cazip bir pazar bulduğunda da, hemen oraya akıyordu. Ne var ki, çıktığı ülkelerin birbirini izleyerek krize girmeleri, GOÜ kesitini tepkiye yönlendirdi. Güneydoğu Asya'da buna koşut patlayan büyük kriz ise (1997-1999) bu tabloyu tamamladı. Neoliberalizm ya da küreselleşme, bu süreklileşen krizlerinde, 1990'lı yıllar GOÜ dünyasından çok kötü not aldı; kimileri bir kriz değil, birkaç kez krize girip çıkmıştı. (Örneğin Türkiye'de 1991, 1994 ve 1999 ile 2001 yıllarında dört kez kriz yaşandı.)

Küreselleşmenin ikinci aşaması, 2000'li yılların başında ilk 7 yılda çıktı ortaya. Clinton döneminde bütçe açığı ve dış açığını dengeye getirmeye çalışırken ABD, yukarıdaki politikasıyla aynı zamanda dünyadan dolar fonlarını kendine çekiyordu. Bu da, GOÜ'den dolar çıkışına, döviz kuru ile faiz haddi yükselişine hızla yol açıyor, sonucu da kriz oluyordu. 1990'lar sonunda ABD de krize girince, bu politika değişti, tersine çevrildi, yeni başkan tarafından. 2000'li yıllar başlarken iktidara gelen G. W. Bush, daha önceki politikayı terk etti, FED kanalından hızla likiditeyi artırdı.[2] Finans pazarındaki devlet denetim araçlarını ve vergilerini

(1) Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, IMF kapsamına hukuken 1996'ya kadar girmedi. Ancak fiilen, 1980'li yıllar sonunda pek çok ülkede sermaye hareketleri serbestleşmesi dış sermaye bağlamında gerçekleşmişti. Nitekim, 1990'lı yılların başından itibaren, sermaye kaçışlarının yarattığı sorunlar, GOÜ'de gündeme girmiş bulunuyordu; hukuk boyutu da IMF kapsamına girince, 1996'da bu da tamamlandı.

(2) FED kanalından likiditeyi artırmanın yolu şudur: ABD merkez bankası tahvil (yani borçlanması) karşılığında para basar; böylece likiditeyi (yasal

kaldırdı, yeni teşvik araçları yarattı; kısa vadeli sermaye ile uzun vadeli doğrudan yatırımlar hızla dünyaya yayıldı. Araya (likiditeyi daha bollaştıracak) Afganistan (2002) ve Irak savaşları (2003) katıldı. Bunlara, finans kesiminin yarattığı likidite eklenip, kamunun yarattığını katlayarak büyüten özel fonlar eklendi. Böylece, bu kez bollaşan fonların verdiği destekle likidite genişlerken, 6 yıl boyunca (2002-2008) küresel büyüme hızı GOÜ'de yılda ortalama %6'ya çıktı, dünya tarihinde ilk kez. Yıllardır durgun olan Afrika dahi büyümeye geçmişti, Çin'in hızlı büyüme ve işbirliğiyle verdiği destek de eklenince.

Gerçi dünya bollaşan sermaye desteğiyle hızla büyürken 2000'lerde, ABD yine %1-1.5 gibi düşük büyüme hızında kaldı ama, özellikle GOÜ kesiti durumundan çok memnundu. (ABD için, %1-1.5 hızda büyüme yavaş, %3-3.5'tan itibaren büyüme hızlı sayılır.) Ne var ki ABD, özel finans kesiminin yarattığı (600 trilyon dolara varan, bir kısmı da yasa dışı) likiditeyle, krizin kıyısına gelmişti. Ve 2007'de geldi, beklenti gerçekleşti.

Üçüncü evreyi, 2007'de ABD ile AB'de başlayan, yasa dışı işlemlerin ortaya dökülmesiyle de ağırlaşan, 2008'de dünyaya yayılan 2008 küresel krizinin başlaması oluşturdu. Gerçi kriz dünyada bir iki yılda atlatıldı. ABD'nin ayrıca, topraklarında yeni bulduğu kaya gazı (2010) ve uygulamaya girmekte olan yeni sanayi devrimi (sanayiye robotların girmesi) ile 2014'ten itibaren, kriz sonrası durgunluğunu atlatması bekleniyordu, büyüme yoluna girmişti zaten yavaş da olsa. AB'de ise bu öykü farklı oldu: yeni dolaşıma giren (2001) AB-18'in ortak ortak parası euro'nun dayandığı ortak mali sistemin ve Avrupa Merkez Bankası'nın (ECB) yasal kısıtlarının, ekonomik sisteme uygun olmadığı ortaya çıktı; kuruluşundaki hatalar ve başta güneyli üyeler ile İrlanda'nın ağır kural ve yasa dışı borçluluğu, 2011 sonrası ortaya döküldü. AB-18'in krizi, 2010'dan sonra ikinci bir dip yaptı, "çift dipli krize" dönüştü. ABD ise eksi büyüme hızından, düşük ama pozitif (%1

sınırlar içinde) genişletir. Bu, merkez bankalarının her yerde yaptığı olağan bir işlemdir. Para arzını daraltmak ise, bunun tersi işlemi gerektirir.

ile % 1.5 gibi) büyümeye geçerken, AB-18 eksi büyüme hızına talim ediyor, ancak sıfır büyümeye 2014 sonunda varılacağı tahmin ediliyordu. Öngörülen de oldu; AB -18 büyümeden sıfır büyümeye ancak 2015'e geçti yani, krizi atlatma yoluna girebildi.

ABD ise, beklentiye göre, 2014 sonrası kaya gazı artı yeni sanayi devriminin verdiği ivmeyle % 3.3-5'i bulması beklenen büyüme sayesinde, sistemde büyüme motoru olabilecekti. Böylece, ABD'nin neredeyse ilahlaştırdığı serbest piyasa düzeni kendisine hizmet ederken, AB'ye dolaylı yoldan, ancak biraz destek veriyordu. GOÜ ise, 2002-2008 arası yıllardaki hızlı büyümeye, 2008 krizi sonrası tekrar dönemedi (2015 bitinceye kadar); yine de, % 2-3 arası büyüme sağlayabiliyordu. Büyüme motoru (2000-2010 arası büyüme yılda ortalama % 10) Çin, göreceli daha yavaşlama yoluna girdi, 2008 krizi sonrası. 2015'te dahi küresel durgunluk hâlâ sürüyordu. Ancak, 1980'li yıllarda Düşük Gelirli Ülke konumunda olan Çin'in, 2010'da Üst Orta Gelirli ülke sınıfına çıkması, tarihsel bir rekordu. Ne var ki 2015 başlarken, Çin de krize girdi, devalüasyon yapmak zorunda kaldı. (Sonra da IMF'ye başvurdu, parasının konvertibilitesinin tanınması için.)

Küreselleşmeye geçildikten sonra yaşanan bu tablo, ABD'nin, dünyanın gelişmiş kesimine ikna, GOÜ'ye baskı yoluyla getirdiği ve "küreselleşme" yaftasıyla pazarladığı sürecin, büyüme yolunda hiç de eş-etkili tekdüze gidiş süreçleri yaratmadığını ortaya koydu. 1990'lardaki 7-8 yılda, ABD ile AB, hem göreli hızlı büyüme hem kendi alanlarında atılım yaşadılar: ABD, bilgisayar devriminin getirisini borsasında toplarken, AB, eski Doğu Bloku'ndan kendisine yeni katılımlarla, Doğu Avrupalı yeni üyelerin sayısını artırarak büyüyor ve güçleniyordu. Buna karşılık, GOÜ, bu on yılı krizden krize savrularak yaşamıştı. Hem de GSYH büyüme hızı, GOÜ'de, 1990'lı yıllardaki borç yüküne eklenen krizlerle, 1970-1980'li yıllar kadar sıkıntılı olmuştu. Daha şaşırtıcı yanı, gelişmiş dünyada bu hızın, ABD'nin 2000 başındaki yeni kriziyle giderek yine ağırlaşmış olmasıydı. G. W. Bush iktidarı, FED kanalından likiditeyi genişletmeyi hızlandırınca, gidiş, 2000'lerin başından sonra tersine dönmeye geçti (2002-2008). GOÜ'de büyüme ivme

alırken, yılda ortalama %6 büyürken, yüksek gelirliler ise (başta ABD ve AB) yine yavaşlamıştı.

İkinci on yılın son iki yılında, GOÜ'deki hızlı büyüme dönemini izleyerek 2008 krizi gelince, küresel şans ibresi yine tersine döndü; ancak, aradaki 6-7 yıl süresince GOÜ hızlanmış, ortalama yılda %6 oranında büyümüştü. AB ise, dönemin başında euro'yu başarı ile dolaşıma sokmuştu. Diğer yandan, Doğu Avrupa ülkelerinin tam üye olarak AB'ye katılmaları, bunların refahını hem de istikrarını iyileştirdi. Ancak, ABD'de büyüme canlanamadı, en yüksek %1.5'lerde kaldı. G. W. Bush hükümeti, FED kanalından sürekli likiditeyi genişletiyor, bollaşan dolarlar kısa vadeli sermaye girişleri ve doğrudan yatırımlar ile küresel çapta GOÜ'yü canlandırıyor, büyümeyi ve ihracatı ivmeliyordu. Ancak bunun da sonu geldi 2008'de, ABD ile AB'deki krizle. İhracat artışı ise, 2002-2007 arası üç gelir grubunu da birlikte kapsadı. Başta orta gelirli sınıf, 2008 krizine kadar portföy yatırımlarında ve büyümede büyük artış yaşadı, geniş kapsamlı yararlar ortaya çıktı.

2008 krizi bir yılda atlatıldı ama kriz sonrası, birkaç ülke ve bölge dışında, her yerde ekonomi durağan kaldı. Kısacası küreselleşen, bu kez durgunluk oluyordu. Küreselleşmenin durgunluk yaşıyor olması ise, bu sürecin başlangıçta pazarlanırken sanıldığı gibi, "dünyayı birlikte büyütme yolu" olmadığı görüldü. Her ülke kendi yolunda, kendi yöntemiyle çözüm arıyordu, 2010'lu yıllarda. Bu kez, küreselleşmeye ek olarak "serbest ticaret anlaşmaları" gündeme getirilmeye başladı. Kısacası, gelişmiş ülkeler kesimi için kurtuluş yolu, daha serbestleşme, daha daha fazla rekabetteydi, diye düşünülüyordu. Ünlü iktisatçı, P. Krugman, serbest rekabete, "tam çalışma" düzeyine ulaşmak için bu denli güvenmeyi "ti"ye alırken, buna "keskin uluslararasıcılık" diye bir isim takıyordu. (Pop Internationalism, 1998, Bölüm 1). Bu, duruma da çok uygun düşüyordu. (Oysa, ileride görüleceği gibi, krizlerin derin yapısal nedenleri, büyük düşünürleri meşgul ediyor.)

En olumlu değişim ise, 2000'li yıllarda, dünyanın tabanındaki sınıfta yaşandı. Gelir payı 1984-1996 arası zirve yapan "Düşük Gelirli Ülke" sınıfı, 1996-2011 arası yıllarda artık yok olmuş gi-

biydi (Tablo 1). Orta ve üst gelir sınıfına gelince, bunlarda birbirinin tersi iki farklı eğilim görülüyordu: 1984-1996 arası alt ve orta gelirli ülkeler hızla dünya gelirinde pay kaybetmiş, toplayan yüksek gelirli ülkeler olmuştu. Sonra, 2000'lerin G. W. Bush politikalarıyla geçmiş ters yüz edilmiş, 2010'lu yıllar 1984'teki dengeleri yok etmişti; öyle ki, 2000'lerde alt ve orta gelirli ülkeler pay olarak atılım yaparken, yüksek gelirli ülke payı, 1990'lı yıllara oranla gelir payı kaybetmişti. Düşük gelirli ülkeler ise, zaten küreselleşme sürecinde yok olma durumuna gelmişti. Yani, her gelir grubunun gidişi farklı olmuştu.

Kısacası küreselleşme terimi, büyümenin küreselleşmesini kapsamıyordu, küreselleşme temelde sermaye hareketleriyle sınırlı kalıyordu. Tam, W. Shakespeare'in dediği gibi: "Bir Hiç İçin Aşırı Abartma"[1]. Küreselleşme, dünyanın kaderi ortaklaşıyormuş gibi bir yeni isimle pazarlanırken, oysa, (düşük gelirli sınıfın neredeyse tasfiye edilmesi dışında) 1990'lardan itibaren refah küreselleşmiyordu. Küreselleşen sadece krizlerdi, refah ise tek taraflıydı. Düşük gelirli sınıf ise, zaten küreselleşme politikası dışı bırakılmıştı ve o, küreselleşme politikaları dışında kendi yolunda gelişmişti.

3. GÖSTERGELERLE, RAKAMLARLA KÜRESELLEŞME ÇAĞI: 1985-2011

3.1. Düşük Gelirli Ülkelerde Değişme

Küreselleşme çağının, dünyadaki farklı gelir gruplarına etkilerini ayırt edebilmek için, getirdiği ekonomide serbestlik koşullarına tabi olan ve olmayan grupları, kendi aralarında birbirinden ayırmak gerekiyor. Dünya Bankası rakamlarından dünya gelirini üç sınıfa bölen, gerekli zaman süresini kapsayan rakamlar, Tablo 1 ve Grafik 1'de kullanıldı. "Düşük Gelirli Sınıf", küreselleşmeyi getirenler tarafından, "ekonomide serbestleşme şartlı küresel-

(1) *"Too much ado about nothing"*, W. Shakespeare'in bir tiyatro oyununun başlığıdır.

leşme koşullarına tabi" tutulmuyor. Bu nedenle, tabi tutulanlar ile tutulmamış olanlar arasında, sergiledikleri ekonomide başarı açısından ayırım yapmak da mümkün oluyor, bir ölçüde karşılaştırma olanağı bu şartla sağlanabiliyor. Bir ölçüde diyoruz, çünkü aralarındaki gelir düzeyi farklarının getirdiği başka etkenler de var. Aşağıda, düşük gelirli grup "küreselleşme koşullarına tabi olmayan", diğerleri ise tâbi olan gruplar olarak incelendi.

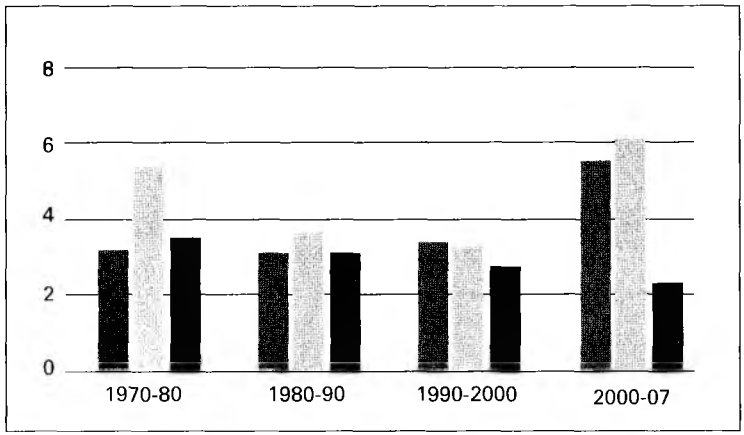
Tablo 1: Dünya Toplam Gelirinin Üç Farklı Gelir Sınıfı Arası Oransal Dağılımı

	Dünya Gelirindeki Oransal Pay (%)			
Gelir Sınıfı	1984	1996	2007	2011
1. Düşük Gelirli	3.5	5.6	2.0	1.0
2. Orta Gelirli	24.1	18.6	31.2	27.6
3. Yüksek Gelirli	72.4	75.8	66.8	71.4
	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: Dünya Bankası, World Development Indicators, 1984-2011

Tablo 1'de, küreselleşme koşullarının yürürlüğe girdiği yılları izleyerek, 1980 sonrası rakamlar, düşük gelirli grubun dünya gelirindeki payının önce hızla arttığını gösteriyor, 1984'te %3'ten 1996'da %5.6'ya çıkmış, hızla büyümüş; oysa ilerleyen yıllarda da rakamların aynı hızla düştüğünü (%5.6'dan 2011'de %1'e) gösteriyor. Grafik 1 ise, yıllık ortalama büyüme hızını gösteren sütunlarda, bu sınıfın yıllık ortalama büyüme hızının 1990-2000 arası göreli yavaş, 2000'li yıllardan itibaren ise hızla yükseldiğini ortaya koyuyor. Belirtmek gerekir ki, Hindistan gibi yakın geçmişin Düşük Gelirli Ülke (DGÜ) sınıfının üyesi büyük nüfuslu (1.2 milyar) bir ülke alt-orta gelir sınıfına; biraz daha büyük nüfuslu (1.3 milyar) Çin, biraz daha uzak geçmişten gelip üst-orta gelir sınıfına 2000'lerin başındaki hesaplamada çıkınca, orta gelir grubu şişti; dünyanın görünüşünde büyük bir değişim ortaya çıktı. Nitekim DG sınıf, 2011'de neredeyse yok olma yoluna gir-

Grafik 1: Küresel Gelir Sınıflarının Yıllık Büyüme Hızları (1970-2007)

Not: Sırasıyla, 1. Koyu gri sütun Düşük; 2. Açık gri sütün Orta; 3. Siyah sütun yüksek gelirli ülkeleri gösterir.
Kaynak: Dünya Bankası, World Development Indicators, 2009.

miş (Tablo 1), dünya gelirinde payı %1'le taban yapmıştı. *The Economist* dergisi, küresel kapsamlı ilgi alanıyla, bu bağlamda başarı müjdelerini ifade ediyordu, dünyaya bu değişimi bildirirken (2013).

Bu bağlamda, şu önemli noktayı vurgulamak gerekir. Bu başarının küreselleşme politikasıyla doğrudan bir bağlantısı yoktur; nedeni, bu grubun G-20 grubuna girmemesi, yani DG grubunun küreselleşme politikaları kapsamına alınmamış olmasıdır. Üstelik bu grup, başta Sahra-altı Afrika, (G. Afrika hariç) 1960'lı yıllar sonrasından son 10-15 yıla gelinceye kadar durgun kalmış, DG sınıfı kapsamı da göreli olarak giderek büyümüştü, 1990'lar sonuna kadar (Tablo 1). Aslında, Çin ile bazı Afrika ülkeleri arasındaki ilişkinin niteliğine bakarsak, bu, nakit para araya girmeden karşılıklı mal mübadelesi biçimindedir. Tam da küreselleşme kuramının söylediğinin aksine, değil "serbest piyasa koşullarında" iş yürütmek, piyasanın kendisi bile mevcut değildir, bu ticari ilişkileri

yaratan, ama düşünür Polanyi'nin "adil" olduğunu gündeme getirdiği "değiştokuş" sisteminin kurallarına göre (Bkz. Bölüm 1) anlaşılan sistem iyi işlemektedir. Örneğin Çin, Afrika topraklarında kendisine tarımsal hammadde üretme ve alıp Çin'e götürme karşılığında, (2000'li yıllardaki yeni sistemde) belirli uzunlukta demiryolu hattı döşemektedir. Arada bu iki yanlı alışverişte, para ödeme söz konusu değildir. DG sınıflı Afrika ülkesi, bu yöntemle sıçrama yapabiliyor. Böylece, iki tarafın da temel ihtiyaçları (beslenme ve ulaşım) karşılanırken, arada farklı iki para birimi ya da uluslararası para birimleri değiştokuşu olmaksızın, bu mübadele gerçekleştirilmiş oluyor. Grafik 1'deki sütunlardan ilkine dahil olan bazı Afrika ülkelerinde büyüme hızının, özellikle 1990'lı yıllar sonrası yaklaşık 17 yıl süreyle sıçrama yapması, kısmen, piyasanın küreselleşme şartlarından soyutlanmış değiştokuş şartlarıyla gerçekleşmiş oluyor.

Diğerleri ise, dönemin hammadde talebi ve fiyat artışından normal ticaret koşullarında yararlanmaları gibi, piyasa kaynaklı şartlar oldu çünkü Çin'in uyguladığı sistem, bütün Afrika'yı kapsamıyordu ama örnek oluyordu. Bu da, bir yandan Çin'in tarihsel büyüme hızının bir parçasını yazıyor ama daha önemlisi, bu süreç, 1960'lı yıllardan 2000'lere kadar durağan kalan Afrika'yı uyandırdı, hareketlendirdi ve gelişme yoluna soktu, Çin ticareti ve serbest piyasada hammadde fiyat artışları sayesinde.

İşin daha ilginci, Afrika'da başlayan uyanış, diğer ülkeleri de harekete geçirdi; başta ABD şirketleri, Çin'in peşinden Afrika yolunu tuttular. Böylece, 30-35 yıl durağan kalan Afrika, kısmen Çin'in verdiği ivmeyle, ABD ve İngiltere'nin getirdiği "serbest piyasa ekonomisi" politikalarının dışındaki yöntemlerle, bir kıtayı uyanma ve büyüme yoluna soktu.[1] Bu, kalkınma-büyüme tarihinde not edilecek bir noktadır; çünkü, küreselleşmedeki eko-

(1) Afrika için konu edilen Çin ile ticarete ilişkin benzer bir anlaşma, genelde Ortadoğu diye bilinen Kuzey Afrika için geçerli olmadı. Din bağnazlığı içindeki bu bölgede bundan kurtulup gelişebilen, Tunus ile Fas gibi iki küçük boylu ülkedir sadece.

nomi politikaları dışında kalan yolların, en azından alt-gelir düzeylerinde işlevsel olduğunu gösteriyor. (YG ayrı bir kategoridir, OG ayrı.)

DG grubu içinde yer alırken bundan kurtulup (alt-orta bölümde olsa da) OG grubunda yer alabilen, böylece düşük gelirli sınıfın yok olmaya gidişinde rol oynayan diğer katkıcı ise, Hindistan'dır, 2000'li yıllarda. Afrika'daki birkaç ülke hariç, onun da herhangi bir ortağı olmadı. İkinci Dünya Savaşı sonrası, kendi sömürge savaşını eski patronu İngiltere'ye karşı başarıyla bitirince, bir süre sonra kalkınma yoluna girdi, sanayileşmeye geçti. Giderek gelişen imalat sanayiinde ihracat yapabildiği gibi, inovasyonlar da yapabilen bir sanayi gücüne sahip artık. 2010'a gelirken gelir sınıfı atlayarak, orta gelir (alt-orta) sınıfına sıçrayan Hindistan, DG sınıfını boşaltan büyük boylu bir ülke oluyor. Yani DG sınıfın yok edilmesi yoluna iki büyük boylu ülke, önce Çin ile sonra da Hindistan ile farklı tarihlerde ve yollardan, dünyadaki refah artışı görünümüne katkı yaptılar. İki katkıda da, küreselleşme politikalarının katkısı olmadığı gibi, açıkça olayın onların dışında gerçekleştiği görülüyor. Ancak, iki ülke de dünya ticaretine katıldı, var olan ticaret olanaklarından yararlandı.

3.2. Orta ve Yüksek Gelir Grupları

Tablo 1, dünya gelirindeki pay itibariyle, orta ve yüksek gelir gruplarında çarpıcı bir değişme eğilimi sergilenmediğini gösteriyor. Ancak, dalgalı olarak orta gelir grubunda bir "genişleme eğilimi" var. Ayrıca dalgalı da olsa, orta gelir grubunda "büyümenin hızlanması" eğilimi de ortaya çıkıyor. Bu grubun büyük kısmı G-20 ülkeleri, yani küreselleşme politikalarının kapsamında yer alıyor.

Orta gelirli ülkelerde gözlenen (Tablo 1) dalgalı olarak gelir payının zaman içinde değişmesi, daralıp genişlemesi olağan; alt-gelirli sınıftan bir yandan yeni ülkeler kendisine katılırken, kendisi de diğer yandan üst uçtan üyelerini yüksek gelirli ülke sınıfına devrediyor. Bunların büyüme hızı, Grafik 1'in sütunlarına göre, 1970-2000 arası yıllarda giderek ivme kaybetmiş, daha doğru-

su dalgalı olmuş. Oysa, 2000'ler sonrası GOÜ takımı içinde ivmelenmiş olarak hızlanmış, küresel gelir payı da toplamın üçte birine yaklaşmış. Bu ara sınıf, giriş-çıkışlarla birlikte, önemini koruyacaktır.

Grafik 1'de, yıllık büyüme hızlarının 3 farklı grupta seyri görülüyor. Düşük gelir sınıfı yıllık ortalama büyüme hızı itibariyle, ilk iki dönem (1970-80 ve 1980-90) bir değişme gösteremezken, son iki dönemde ivmelenmiş, gelişme hızı büyümüş, sonuçta da Tablo 1'de görüldüğü gibi yok olma yoluna girmiş. Orta gelir sınıfı, konumu gereği, daralıp genişlerken iniyor da, çıkıyor da; ama son dönem onun GSYH büyüme hızı doruk yaparken, dünya gelirindeki payı giren-çıkan ile oynaklaşmış ve hızlanmış oluyor. Fakat yüksek gelir kesiminde eğilim gerçekten çarpıcı: 1970'ten, sistematik olarak, 2007'de krize girinceye kadar, bu sınıfta (temelde ABD, Japonya, Kanada ve AB'da) büyüme hızı ortalama olarak önce hızla düşmüş, sonra da, 2011'e kadar AB-18'de eksiye inerken, ABD'de de iyice yavaşlamıştı. Böylece, ABD'nin, 2015 sonrası büyüme hızının yükselmesi beklentisi gerçekleşinceye kadar, aradaki fark da büyümüş olacaktır.

ABD'de, Clinton iktidarında, yeni teknoloji devriminin verdiği ivmeyle büyüme ortamı, 1990'larda çok elverişliydi. Buna rağmen izleyen yıllarda, gelişmiş dünyanın küreselleşme politikalarıyla büyüme hızını toparlayamayacağı anlaşılmış olmalı ki, politika sonra yenilendi. Yalnız ABD ile AB arasında değil, bu ikisi ile Güneydoğu Asya'nın dinamik, gelişmiş ve gelişme gücü yüksek ülkeleri arasında da, yeni serbest ticaret anlaşmaları yapma girişimleri başlatıldı ve bitirildi ya da bitirilmekte.

2010'lu yılların ekonomiyi canlandırma ateşiyle çözüm, serbestlik derecesini daha da artıracak yeni serbest ticaret anlaşmalarında aranıyor. P. Krugman'ın ifadesiyle "Keskin uluslararasıcılıktan ümit hiç kesilmiyor." Ancak, konuya yaklaşım açısından küresel sorunsalına gelince: 1970 ve 1980'li yıllarda ABD ile İngiltere'ye has olan ekonomide büyüme sorunları, giderek yayılıyor olmalıdır, gelişmiş dünyada. Öyle ki, daha önce karşılıklı olarak birkaç kez yapılmış ama gerçekleştirilememiş olan serbest ticaret anlaş-

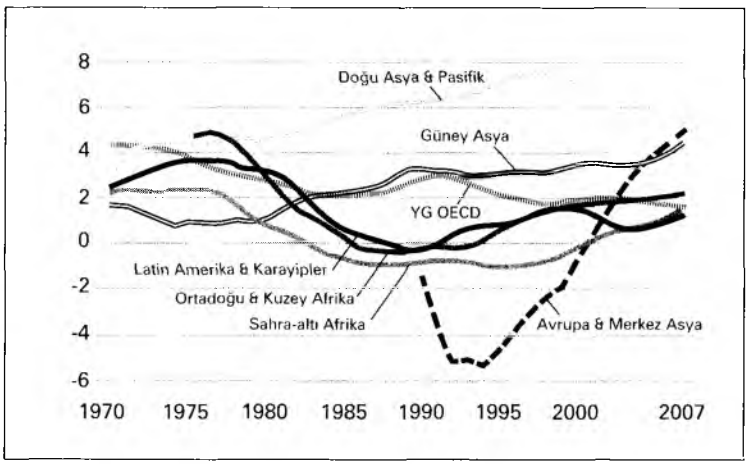
ması teklifini, 2014 başında ABD başkanı Obama'ya ikinci kez yapan, yine, AB adına Almanya Başbakanı A. Merkel'dir. Dünyanın en gelişmiş üç başlıca bölgesinden biri olan Kuzey Amerika'da ABD, ikincisi olan Avrupa'da AB, üçüncüsü olan Güneydoğu Asya'da başta Japonya, yani yüksek gelirli bir dizi ülke, serbest ticaret anlaşmaları yoluyla "büyümede yavaşlama sürecine çözüm" üretmek olanağını arıyor, bu yoldan. Kısacası, anlaşılıyor ki, küreselleşmenin getirdiği serbestleşmeler yetmedi; durgunlaştıkça, serbestleşme yolunu daha-daha genişletmek amacıyla arayışları sürdürüyorlar.

3.3. Kişi Başına Gelir Artış Hızı

1970'ten bu yana kişi başına gelir (KBG) artış hızı eğrisi, Grafik 2'de görülebiliyor. Bu bağlamda rekor, yaklaşık yarım yüzyıldır "Doğu Asya ve Çevresi" diye bilinen bölgede bulunuyor. Bunu, biraz farklı bir arayla Güney Asya izliyor. Hareketli ortalamalara göre, yıllık ortalama büyüme hızı zaman içinde ivme almış, 1970'lerdeki hız giderek yükselmiştir, bu gruplarda. Bu iki bölgenin başlıca özelliği, büyük nüfuslarıyla Çin'in ve Hindistan'ın yarattığı koşulların ve değişmelerin, bölgedeki verilerde değişmelere egemen olabilmesidir. Bunların ayırıcı vasıfları ise diğer GOÜ'den sadece KBG artış hızının yüksekliğiyle kalmıyor, aynı zamanda hiçbir dönemde (diğer bölgelerdeki GOÜ'den farklı olarak) bu hızın eksi rakamlara inmemiş olması, aynı ivmeyi sürdürmüş olmasıyla da beliriyor. Doğu ve Güney Asya bu bağlamda, dünya büyüme hızı rekorunu, 40 yıla yakın (1970-2007) bir süreyle elde tutma özelliğiyle ayrılıyor. İlk bölümde küreselleşmenin getirilişini incelerken, Çin önderi konumundaki Deng Xiaoping'in, bu değişimdeki öncü rolüne değinmiştik. Olayın kırk yıllık seyri, öngörüsünün ne kadar yerinde olduğunu ortaya koyuyor; kendisi için açtığı yol, Güney Asya'yı da başta Hindistan, peşinden başarıya sürüklemede etkili oldu, eldeki verilere göre.

Diğer bir başarı öyküsü, Grafik 2'de, sadece 1990 sonrası için bilgi iletilebilen eski SSCB ile Doğu Bloku'nu kapsayan bölge

Grafik 2: K.B. Yıllık Ortalama Gelir Artış Hızı: On Yıllık Hareketli Ortalama (%)

Kaynak: Dünya Bankası, World Development Indicators, 2009, World Development Indicators veri tabanı.

için geçerli.[1] Doğu Avrupa ve Orta Asya diye adlandırılan bölge, 1990'ların başındaki sosyalist ülkelerin dağılma sürecinin ilk yıllarında, KGB'de hareketli ortalamada, yılda -%6'ya vuran düşüş yaşadı, 2001-2007 arası tepelere tırmanıp, büyüme hızında Güney Asya'yı yoklamıştı; ancak, bu ülke grubunun, 1990 öncesi Çin ile karşılaştırılabilir gelir rakamları bulunmadığından, karşılaştırma bütün dönem için yapılamıyor. Bu Doğu Avrupalı ve Orta Asyalı ülkeler arasında Rusya, Türkiye, Orta Asya Türki Cumhuriyetleri ve Doğu Avrupa ülkeleri bulunuyor. Daha önceki yıllara ilişkin, Grafik 2'deki diğer ülkelerle karşılaştırılabilir rakamlar bulunmadığına göre de, bu ülke grubu için, KBG'de "bü-

(1) SSCB ile Doğu Bloku milli gelir hesapları, hesaplamada yöntem açısından Batı'nın hesap sisteminden farklıydı. Bu açıdan bu ülkelerin 1990 önce milli hesapları, izleyen yıllardaki hesaplara yansıtılamıyor; kullanılan yöntem farkı dolayısıyla, Avrupa ve Orta Asya'nın çizgisi, sistemin değiştiği 1990 yılından başlamaktadır.

yük sıçrama" görüntüsünü kabul etmek gerekiyor. Büyük ölçüde Doğu Avrupa ülkeleri AB'ye katılıp, onun desteğini aldı; Rusya ise, petrol ve doğalgazda büyük üretici ve satıcı olduğu için, özellikle 2000'li yıllarda katlanarak yükselen petrol – doğalgaz fiyatlarından yararlandı. Kısacası, KBG artışının grafikte "Doğu Avrupa ve Orta Asya" sınıfına ait rakamların yüksek hıza ulaşmasının ek nedenleri bulunuyor.

Diğer yandan, Grafik 2'de geri kalan GOÜ dünyasına gelindiğinde, KBG artış hızı açısından tablonun iyice karanlık olduğu görülüyor. 1980'den, hatta 1975'ten itibaren Latin Amerika ve Karayipler, Ortadoğu ve Kuzey Afrika, Sahra-altı Afrika'daki trendi gösteren eğrilere göre, KBG artış hızını yitirmiş, eksilerde dolaşıp dip yapmış, ancak 2000'lerde yükselişe geçebilmiştir. Bu da, daha önceki sayfalarda diğer göstergelerle açıklanan dalgalanmaları, KBG artış hızıyla doğruluyor: 1970'ler ve 1980'ler durgun ve karmaşık yıllar oldu genelde, eldeki temel göstergelere göre 2001-2007 ise, hep birlikte, iyileşme ve büyüme yaşanan yıllar oldu, GOÜ için. Ama ileride görüleceği gibi, 2008 kriziyle birlikte yine uzun erimli, "büyük durgunluk" diye bilinen yeni bir süreç, eski öyküyü daha da uzatacak gibi gözüküyor.

Dünya ekonomisinde dengesizliğin kaynağının nerede yattığını anlayabilmek için, dünya toplam gelirinin %70 kadarını yaratan YGÜ sınıfının yaşadığı öyküye öncelikle bakmak gerekiyor. Bunların büyüme hızı (hareketli ortalama büyüme hızına göre) 1980-1990 arasındaki on yılda ivmelenmiş; yani küreselleşmenin ilk yıllarında Grafik 2'ye göre, beklenen büyüme yola çıkmış, 1990'larda doruk yapmış, büyüme hızı güney Asya'ya yaklaşmış, bundan sonra da büyümenin %1-2 arasında değiştiği yavaşlama sürecinde gezinir olmuştur, 2007'ye kadar ve 2008 kriziyle de sürmüştür.

Burada en şaşırtıcı olay, Grafik 2'nin alt bölümünde yer alan GOÜ (Latin Amerika ve Karayipler, Ortadoğu ve Kuzey Afrika, Sahra-altı Afrika) ile YGÜ grubunda büyüme hızı gidişinin, birbirinin tam tersi olmasıdır. Biri yükselirken diğeri çöküyor ya da diğer aşamada tam tersi oluyor, ama uzun erimde de ikisi birlikte

hareket etmiyor. Yani büyüme hızı küreselleşmiyor, ortak büyüme beklentisi gerçekleşmiyor.

Grafik 2, bir olguyu açıklıyor: küreselleşme diye adlandırılan süreç, yaşanan olayların da gösterdiği gibi, temelde sermaye hareketleri serbestleşmesini yansıtmaktadır, o kadar. Nedeni açıktır, bu süreçte ülkelerin büyüme hızları birbirinden kopuk olup, daha çok bölgesel niteliktedir: bazen de, Grafik 2'nin alt bölümündeki ülke takımında gözlenen tersliği yansıtıyor; bunların (Latin Amerika ve Karayipler, Ortadoğu ve Kuzey Afrika, Sahraaltı Afrika) 1975'ten 1990'a büyüme hızı giderek çöküp (-%2'ye yakın bir rakamla) dip yaparken, YGÜ kendi doruklarını yaşamıştır. Ancak 2001-2008 yıllarının "müstesna" konjonktüründedir ki, bir hız yakınlaşması olabilmiştir. (Bu da, daha önce konu edilen) G. W. Bush'un FED kanalından büyük çapta likidite yaratmasıyla ortaya çıkan ve izleyen 6 yıl süreli yüksek dünya konjonktürü yıllarıdır. Ne var ki, 2008 küresel kriziyle bu da son bulmuştur, bütün bölgeler için.

Bu uzun inceleme ispatlıyor ki, dünya ekonomisinde (2001-2008 dönemi hariç) büyüme ve refah dönemleri genellikle küreselleşmiyor, küreselleşen temelde krizlerdir. Sırasıyla, Doğu Asya ve Pasifik ile Doğu ve Güney Asya'da yer alan Çin ile Hindistan gibi kıtasal boyutta ülkeler dahi, bir ölçüde krizlerden etkilenmektedir. Her bölge, hatta ülke, kısa sürede kendi refahını yaratıp, yaşıyor. Küreselleşme bu bağlamda geçerli değildir. Bundan ötürü, küreselleşme kelimesi dünyanın gerçeğini tam yansıtmıyor; sadece krizler küreselleşiyor çünkü.

Bu gerçekler karşısında, küreselleşme için gerçek tanım şu olmalıdır: Küreselleşme, sermaye hareketlerinin ve krizler ile durgunluğun küreselleştiği ama büyüme ile refahın, ülkelerin kendisine özel ya da bölgesel kaldığı bir süreçtir.

Küreselleşmenin dünya refahını artırdığı yolunda göstergeler ise, ortada görünmüyor, 2002-2008 yılları sürecinde krizde olmasalar da, YGÜ, %1-1.5 gibi, düşük bir büyümeyle yetinmişlerdi. Gücü yeten büyük boylu, orta gelirli ülkeler (örneğin Çin, Brezilya gibi) kendi yeni kamu ekonomik kurumlarını kurma-

ya başladılar. İş, aslında, "gücü yeten yapar" oyununa dönüşüyor. Başarıda, her ülke, "yine kendi başına" kalıyor, birbirinin başlıca pazarı olanlar hariç; ama krizler küreselleşiyor, Çin ile Hindistan dahi, bir ölçüde (ama o kadar) etkileniyor krizlerden.

4. SERMAYE HAREKETLERİNDE KÜRESELLEŞME

Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, kısa ve uzun vadeli sermaye açısından, farklı ihtiyaçları karşılayan hareketlerdir. Uzun vadeli, sınır aşırı yatırımlar kapsamındaki doğrudan yatırımlar, büyük çaplı üretici şirketlerin arayışı alanında, bazen bir hammadde bedelinin, bazen işçi ücretinin ucuzluğu, bazen pazarın genişliği ya da diğer pazarlara yakınlığı, bazen aranan özel vasıftaki işgücünün varlığı vb. gibi çok çeşitli nedenlerle, şirketleri, içinde doğdukları ülkenin dışında doğrudan yatırım yapmaya götürüyor.

Kısa vadeli yatırımların yabancı ülkelerde gezinmesinin ise tek bir amacı var: sağlam ve yüksek getiri elde etmek. Tabii bu arayış, bütün uzun vadeli yatırımlarda da var. Ancak işin niteliği gereği, bunu farklı yollardan sağlayabiliyorlar. Dolayısıyla tek amaç, çok farklı yollardan sağlanmış olabiliyor. İşte bu nedenle, 1980'lerde başlayan serbestleşmeyi izleyerek, firmalar, önceki yıllara oranla hem kısa vadeli sermaye hem uzun vadeli yatırımlarda hızlanarak dünyaya açılmaya geçtiler.

4.1. Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Kısa Tarihçesi

Borç alacak ilişkileri dışında kalan önemli sermaye hareketleri olarak, başlıca iki çeşit uluslararası sermaye hareketi bulunuyor günümüzde. Bunların biri, "doğrudan (dolaysız) yatırım" diye adlandırılan , gittiği ülkede uzun dönemli yerleşen ve yerli üretim sürecinin bir üyesine dönüşen yatırımlardır. İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD firmalarının Batı Avrupa ve Latin Amerika'da giriştiği doğrudan yatırım olgusuyla başladı bu olay. 1980'li yıllara kadar, ne var ki sınırlı kaldı. YGÜ'de ve savaşta yıkılmış ülkelerde hükümetler, kendi sanayilerinin ve diğer üretim alanlarının dış müdahaleye fazla yer bırakmadan, kendi yollarında, ken-

di güçleriyle gelişmelerini sağlamak için, çeşitli biçimlerde kısıtlayıcı müdahaleler yapıyorlardı. SSCB ve Doğu Bloku'nda ise, kapılar zaten dünyaya neredeyse kapalıydı. Bu nedenle, 1980'li yıllardaki küreselleşme hareketi başlayıncaya ve Doğu Bloku dağılıncaya kadar, yabancı ülkelere doğrudan yatırım yapılması göreli sınırlı kaldı; YGÜ arasında dahi durumun pek farklı olmadığı Grafik 3'te görülebiliyor. Bundan ötürü, doğrudan yatırım olgusunun küreselleşmesi de, serbestleşme hareketinin ivme verdiği bir yenilik sayılabilir. Kısa vadeli finans pazarları arasındaki sermaye hareketleri ise, 1980'e kadar GOÜ'de çoğunlukla yasak, gelişmiş ülkeler arasında da sınırlıydı. 1980'leri izleyerek, her ikisi birlikte serbestleştirildi ve artışa geçti.

4.2. Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri

Kısa vadeli sermaye hareketleri, doğrudan yatırımlardan farklı olarak, geçici sürelerde yüksek getiri sağlamak amacıyla yabancı finans kurumları ile borsalar arasında dolaşan; gittiği yerle kısa vadeli yüksek kâr beklentisi dışında bağlantısı bulunmayan, bir "geçici" finansal yatırım biçimidir. 1980'lerdeki "serbestleşme" dönemine kadar, bu tür bir kısa vadeli finansal yatırım, genellikle GOÜ için zaten düşünülemezdi; hem finans piyasaları gelişmemişti ve sıkı devlet denetimi altındaydı, hem de yürürlükteki ekonomik sistemin yapısına da, işleyişine de aykırı bulunuyordu. GOÜ'de 1980 ve 1990'lı yıllardaki krizlerin kaynağı, işte bu tür kısa vadeli sermaye hareketlerinin gelişmesine koşut yaşandı yeni düzende. Aslında, gittiği ülke açısından vadesi belirsiz ama getirisi yerli kaynağa bağlı, bir dışarıdan (yabancı) kısa vadeli yatırım türüdür.

1980'lerdeki serbestleşme sürecinde ve sonra ise, doğrudan yatırımlar ivme alırken, kısa vadeli sermaye hareketlerinin de yolu açıldı ve yayıldı. İkisi de, ekonominin birbirine koşut işleyen parçalarına dönüştüler. İkisi de, sermayenin yabancı diyarlardan da kâr sağlayabilmesinin, böylece getirisini artırabilmesinin yolu oldular, gittikleri ülkelerin bazı ihtiyaçlarını yerine getirmenin karşılığında. Böylece, bankadan borçlanmadan, kaldığı sürede girdiği ülkenin döviz gereğini de karşılamış oluyor, bu gezici fonlar.

Sermayeye getiri sağlamanın en kestirme yolu, borsalarda, diğer finans kurumlarında, küresel gezi sürecinde en verimli yeri hedefleyip, getiri sağlamaktır. Devlet tahvilleri bu bağlamda güvenlik açısından en gözde yatırım alanı oluyor, onları borsalar izliyor. Sermaye, doğrudan yatırımdan farklı olarak, "kâğıt maliyeti artı almaşık yatırımın getiri farkı" gibi düşük bir maliyetle dünyayı dolaşıp, kâr sağlayabiliyor. Ayrıca, doğrudan yatırımlardan farklı olarak, yatırıma geldiği ülkeye herhangi bir bağlılığı da yok. Daha iyi net getiri sağlayabilecek bir yatırım olanağı ortaya çıktığında, hemen bulunduğu yeri terk edip yeni alana, yeni ülkeye gidebiliyor.

İşte, kısa vadeli sermayenin bu özelliğinden ötürüdür ki 1990'lı yıllarda GOÜ, birbirini izleyerek krizden krize savruldu. Nedeni, GOÜ'deki en gözde yatırım alanının, yatırılan sermaye açısından, kârlılık beklentisini sürekli değiştiriyor olmasıydı; var olan yatırımdan daha kârlı bir olanak ortaya çıkınca, var olanı tasfiye edip, yatırımın yeni alana sıçramasıydı. Bu süreçte de, "tasfiye edip çıkma" aşaması krize kaynaklık ediyordu; çok sayıda çıkış varlık kalemlerinin fiyatını düşürünce de, kriz başlıyordu. 1990'lı yıllar, küresel çapta GOÜ'nün krizden krize savrulmasıyla geçti, giren sermaye kâr arayışını sürdürürken. 2015 başından itibaren de GOÜ'nün durumu kritikleşen kesiminden 1 trilyon doları aşan bu tür yatırım, güvenli pazarlara dönmek üzere çıkış yapmıştır. Yani, kısa vadeli "sermaye iyi gün dostudur."

Belirtelim ki İkinci Dünya Savaşı bittiğinde, kısa vadeli sermaye hareketlerinin sıkı biçimde denetim altında tutulması, istikrar için baş şart diye diye düşünülüyordu. J. M. Keynes ve diğer tartışmacılar, "istikrar" açısından bu denetimin "kalıcı" olmasını istiyorlardı. Keynes sadece finansal istikrar değil, aynı zamanda "ekonominin makro-ekonomik dengesi için de, tam istihdam ve fiyat istikrarı" açısından da, kısa vadeli sermaye hareketlerinin olumsuz etkileri olacağını söylüyordu.[1] İstikrarsızlık yaratacağı olgusu finansal sistemde ve istihdamda, 1990'lı yıllardaki krizlerle doğrulandı. Denetimsizliğin etkilerini de (izleyen bölümlerde gö-

(1) D. Rodrik, "The Globalization Paradox", s. 89-110, Norton.

rüleceği gibi) 2008 küresel krizi ortaya koydu. Ne var ki, kısa vadeli sermaye hareketlerini denetleme gündeme getirilmedi, buna rağmen, bu şiddetli kriz sonrasında da 2015'te başlayan ve süren sermaye çıkışının etkileri ise (yılın son çeyreğine gelindiğinde) yarı yarıya ortaya çıkmıştı.

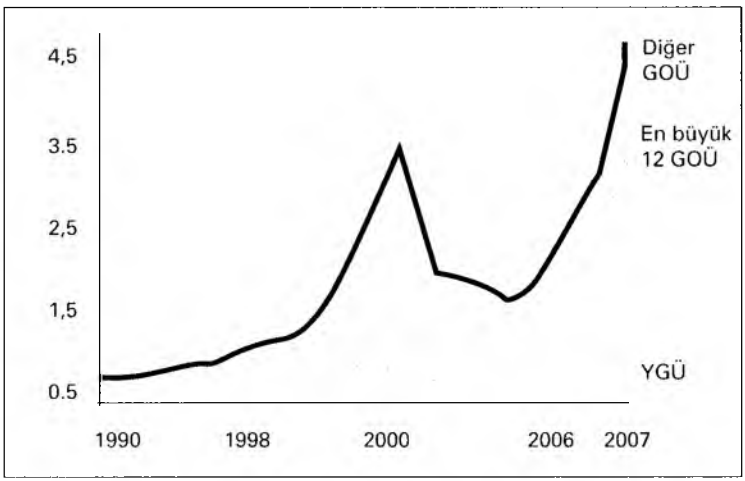
Kısa vadeli sermaye, gerçekten küreselleşen bir yatırım kalemi oldu ve herhalde kendisiyle küreselleşme düzeyinde rekabet edebilecek başka bir benzeri de yok. Kısa vadeli sermaye hareketleri, ilerde incelenecek olan "Artık" olgusuna getiri sağlamanın başlıca bir yoludur, diye de düşünülebilir herhalde. Ancak, kısa vadeli olduğu için dünya ekonomisi oluşumuna bir katkısı olamıyor. Nedeni çok hareketli olması, çıkışlarının da eğer büyük ise kriz yaratıyor olması. Ancak, içerde kaldığında da, getirisi yüksek ise kredi işlevini yerine getiriyor, destek oluyordu.

4.3. Doğrudan Yatırımlar[2]

Doğrudan yatırımlar, Grafik 3'te görüldüğü gibi, 1990'lardan itibaren hızla gelişen ve büyük kısmı YGÜ'nün kendi aralarında büyük yoğunluğu olan yatırımlardır. GOÜ arasında da, en büyük yatırım kısmını çeken, en büyük çaplı 12 GOÜ'dür. Geri kalan GOÜ'nün aldığı pay (en üstteki ince çizgi) ise çok sınırlıdır. "Büyük boylu ülke" olan 12 GOÜ, diğer GOÜ'yle birlikte, YGÜ'nün aldığının küçük bir kısmına ancak varıyor. Bu grafik, doğrudan yatırımların yüksek satın alma gücü olan, donanımı yerinde olan zengin pazarları tercih ettiğini, diğerleri arasında da büyük boylu, yani pazarı en geniş, satın alma gücü yerinde olan GOÜ'yü tercih ettiğini gösteriyor. Kalan payın ise, büyük boylu

(2) Dünya Bankası doğrudan yatırımı şöyle tanımlıyor: "Bir ülkeden diğer ülkeye, sürekli yatırım bağlantısı kurmak amacıyla ya da yönetmek için denetimini ele geçirmek üzere yapılan net yatırımdır." (World Development Indicators, 2010.) Yerel olarak sağlanan kaynakları, sınır aşırı aynı firma için hizmet ve mal giriş-çıkışlarını da kapsamaz. Buna karşılık üç tür yatırım kapsanır: yapılan yatırım, yeniden yatırılan önceki yatırımın getirisi, firma ve alt bölümleri arasındaki borçlanmayla yapılan yatırımlar.

Grafik 3: GSYH'da Doğrudan Yabancı Yatırım Tutarı (Trilyon Dolar)

Kaynak: Dünya Bankası, veri tabanı, 2009

ülke sayılan 12 GOÜ'nün büyük kısmını aldığı, diğerlerine kalanın ise, toplamın sadece cüzi bir kısmı olduğu anlaşılıyor; en büyük pay ise, YGÜ'ye gidiyor.

Kısacası, bu görünüme göre doğrudan yatırımların dış dünyaya ilgisi, iç pazarın satın alma gücüyle doğru orantılıdır; pazarın satın alma gücü büyüklüğü, temel tercih nedenidir, pazarı tercihte.

İşin başlangıcında, başlıca yatırım alanı imalat sanayii olmuştu, her yerde. Özellikle emek-yoğun imalat sanayilerine gelenler ise, GOÜ'yü tercih nedeni oluyordu; düşük ücretle yoğun işçi kullanan alanlar, doğrudan yatırımlar açısından başlıca cazibe merkeziydi. Ne var ki, zamanla durum değişti; 1980'li yıllarda yaşanan sanayi devriminde, emek-ikamesi getiren yeni buluşlar bunu sonlandırınca, bu çekim alanı artık zayıfladı. İzleyen yıllarda imalat sanayiimden çok yüksek getirili hizmet sektörleri, başta finans, öncelik almaya başladı. Günümüzde, artık imalat sana-

yiinin önceliği, yerini bu yeni alanlara bıraktı. Devreye girmekte olan "yeni sanayi devrimi", bunu daha da hızlandıracak, devreye robotlar girerken.

Doğrudan yatırım, yabancı şirketin yeni bir ülke pazarıyla içiçe geçmesi demek; ülke aşırı satışın getirdiği maliyetleri (ulaştırma gideri, gümrük vergisi gibi) ve zaman gecikmesinin maliyetini ortadan kaldırdığı gibi, tüketici gruplarını ve üretim ortamını daha yakından tanımasını da sağlıyor. 30-40 yılda doğrudan yatırımlarda Grafik 3'te görülen hızlı artışın olması, buna koşut sağlanan yerli üretim ve istihdam hacminin, diğer yandan da sermaye getirisinin de artmış olması demek oluyor. Kısacası, doğrudan yatırımlar, ülkelerarası çıkar ilişkilerini de güçlendiriyor.

Doğrudan yatırımların geldikleri ülke açısından önemi, sağladığı mal-hizmet üretimi ve istihdam artışı, getirdiği yeni teknoloji, yöntem ve ürettiği yeni mallar, hizmetlerle doğru orantılı olarak artıyor. Yani, geldikleri ülkeye çeşitli açılardan yararlı oluyorlar. Ancak bazen de, rekabetçi yerli üretimi yok etmek gibi olumsuz hedefleri de olabiliyor. Genelde ise, sağladıkları yarar ölçüsünde olumlu kabul gören, üretimi çeşitlendiren bir yatırım biçimi olarak kabul görüyor.

Artık GOÜ de doğrudan yatırım yapıyor, çok zaman diğer GOÜ'de, arada sırada da YGÜ'de. Aradaki en önemli fark şu: YGÜ "net dış yatırımcı" konumunda oluyorlar dış dünyada ve yatırım olarak aldıklarından fazlasını yatırıyorlar. Oysa GOÜ, "net yatırım alıyor" olmak durumunda, ama artık kendisi de doğrudan yatırımcı, net yatırımcı olmasa da. Dikkatli olmak şartıyla, doğrudan yatırımlar, GOÜ'ye yarar sağlıyor.(1)

(1) 1990'ların ilk yarısında, Türkiye'ye doğrudan yatırım amacıyla gelen bir Fransız elektronik şirketinin bu bağlamda yüz kızartıcı bir iş yaptığı belirtilmelidir. Türkiye'nin kurduğu, Fransız devlet şirketiyle rekabet edebilecek şirketi satın alıp, kadrosuyla birlikte Fransa'ya taşıdı. Yani doğrudan yabancı yatırım, "sütten çıkmış ak kaşık" değil her zaman. Uyanık olmayı gerektiriyor.

BÖLÜM 4

Finansallaşmış Dünyada Rasyonel Davranış Sorunu ve 2008 Krizinin ABD ile AB'yi Eşanlı Etkilemesi

İktisat, bir sosyal bilim olarak irdelenen konularda, belirli varsayımlara dayanır. Bunların başlıca biri de, bireylerin, davranışlarında "rasyonel" olduğudur. Nedeni, bu davranış biçimi kabul edilmeden, piyasaların işleyişi bağlamında belirli kurallarla sonuçlara varıp, kuramları kesinlikle geliştirmenin pek de mümkün olmamasıdır.

Buna karşılık başta ABD ve İngiltere 1980 sonrası, finansı yeni gelir kaynağına dönüştürdüler; rasyonelliği de böylece geçersiz kıldılar.

Ancak, neoliberalizmin ağırlıklı olarak kapsamı artık finanstır; finansın ağırlıklı kapsamı ise, "beklentiler" yüklüdür, geleceğe ilişkin tahminlere dayalıdır. Finans pazarlarının, "beklentiler" üzerinde yoğunlaşmış pazarlar olduğu, zaten bilinen bir gerçektir. Aslında, finansın dayandığı beklentilerin, günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olduğu da biliniyor. Bireyin bugünkü yaşantısının belirleyici öğeleri, önemli kısmı itibariyle, yarınlara dönük beklentileridir. Birey için geçerli olan, toplum için de geçerlidir. Yani beklentiler, günlük yaşamın ayrılmaz parçalarıdır.

Birey için geçerli olan "geleceğin önemi", aynen toplum için de geçerlidir; çünkü toplum, bireylerin toplamından ibaret olduğu ölçüde, hem bireylerin beklentilerini hem de ayrıca topluluğun kendi beklentilerini yansıtır. Nedeni, topluluğun kendine özgü, bireyler toplamının üzerinde beklentilerinin olabilmesidir.

Finans kesimi, işte, bu geleceğe dönük beklentilerin ekonomik-parasal bölümünü ağırlıklı olarak yansıtıyor, özellikle de geleceğe dönük olarak. Ne var ki, gelecek tam olarak bilinemediği için de, "beklentiler" bağlantılı bir de tahmin boyutu işe karışıyor. Tahminlerin başat olduğu durumlarda da, bireysel, grupsal, toplumsal beklentiler işe karışıyor ve "şans oyunları" da beklentilerde etkileyici olmaya başlıyor, kumar oyunları olağanlaşıyor.

1970'ler öncesi dünya, Birinci Dünya Savaşı başından itibaren, finans kesimi bağlantılı beklentiler üzerine kurulu oyunları (olabildiği kadar) devlet baskısında tuttu. 1980'lerle gelen yeni dünyada ise, finans kesimi giderek devlet denetiminden çıkarıldı, ekonominin tam serbestleşmesi süreci, finansın da serbestleşmesine ve ayrıca geliştirilmesine koşut oldu. 1980'lerin başından itibaren hızla gelişen finans kesiminde, ABD başta birinci, İngiltere de onu izleyerek ikinci küresel merkez oldular. Geçmişteki imalat sanayii yanında, yeni bir destek oldu milli gelire. (İngiltere, 2008 krizi sonrası, bu başat rolü terk etmek konumuna girmiş görünüyor. İmalat sanayiini genişletmeye çalışıyor.)

Finans kesimi, gelişmiş dünyadaki diğer merkezlerle birlikte, bir yandan, yüksek katma değer, bir yandan da kriz yaratan bir kesime dönüştü. Nitekim 2007'de, (üzerinde yazılı değeri gerçekte taşımayan) "toksik kâğıtlar" olgusuyla patlak veren kriz, ABD'nin finans kesimi bağlantılı olarak doğdu. Kriz önce, "toksik kâğıtları" bankalarında tutan bütün ülkeleri etkiledi, izleyen aşamada da, dış ticaret yoluyla, bütün bağlantılı ülkeleri etkisi altına aldı, 2008 küresel krizinin kaynağı oldu.

"Neoliberal çağın kriz kaynağı finansal krizlerdir" demekte fazla hata yoktur. Krizlerde ise merkez rol, türlü-çeşitli finans oyunlarında, finansın baş oyun aracı da her türlü biçimiyle finansal varlıklardır, diyebiliriz. Buna göre de, 2008 küresel krizinin gerisinde de, temelinde de bilinen biçimiyle bu varlıklar yine başroldeydi. İzleyen sayfalarda incelenecek olan 2008 küresel krizi, bu çerçevede ele alınmıştır.

1. BEKLENTİLER, FİNANS PİYASALARI VE OYUNLARI

Finansın ağırlıklı rolü olduğu neoliberalizmde "rasyonel davranışı" tanımlamak dahi mümkün değildir. Nedeni, "geleceğe dönük spekülatif beklentilerin" finans piyasalarında asal etken olarak oyuncu kararlarında yer almasıdır, hem de aynı zaman süresi içinde. Örneğin müşterek bahis oyunları *(bookmaking)*, finans piyasalarında yaygın biçimde gündeme gelen oyunlardan biridir. ABD finans kesiminin başlıca kurumlarından biri olan Hedge fonların finans pazarlarında oynanmasını gözettiği oyun, müşterek bahis niteliği taşır. Örneğin kişi olarak A, bir senedin fiyatının belli bir sürede artacağına inanır, B ise aksine, düşeceğine. Müşterek bahsi oynatanın burada rizikosu yoktur. Ama, iki taraftan biri hatalı çıkıp kaybedecektir. Risk alanlar, oyundaki karşıt oyunculardır. Oyun kurucusu hedge fund kendisi açısından bir bakıma rasyonel davranmaktadır ama oyunculardan biri mutlaka kaybedecektir. Bunların davranışı rasyonel değil, açıkça spekülatiftir. İzleyen alt bölümde, 2008 krizindeki çöküşün, kural dışı spekülatif finans oyunlarıyla ABD'yi ve AB'yi nasıl ciddi bir finans krizine sürüklediğini irdeleyeceğiz, hızlı bir finansal gelişme sonunda.[1]

Kriz, ABD ve AB'de 2007'de başladı, 2015 başında etkileri hâlâ AB'de sürüyordu. Dünyada ise 2008'de başladı, 2009 sonunda bitmişti; ancak büyümede yavaşlama sürüyordu, aynı zamanda dünyada. Ayrıca, krizin bu denli uzun sürmesinin temelinde, olayın finans pazarlarındaki yolsuzlukların her türlüsünün bolluğu yatıyordu. ABD'nin 2001'de yaşadığı krizi atlatabilmesi için, (dönemin başkanı) G. W. Bush, finans kesimindeki bütün denetim uygulamalarını 2001'den itibaren kaldırmış, meydanı finans oyuncularına tam serbestleştirmişti. Ve denetimsizlik sayesinde 2000'li yılların başından itibaren finans kesiminde her çeşit yolsuzluk serbestçe gerçekleştirilir olmuştu. Buna ek olarak, büyümeyi desteklemek üzere, FED sürekli tahvil çıkararak likidite-

(1) Görüleceği gibi, bu eşanlılığın nedeni, AB bankalarının, ABD bankalarındaki toksik kâğıt adını alan yoz kâğıtları elde tutuyor olmasıydı.

yi genişletmiş, faiz haddini % 1'e düşürmüştü. Bu yoldan sadece ABD değil, dünya ekonomisi büyüme ivmesi almış, büyümeye geçmişti, 2002'den 2008'e kadar. (3. Bölüm'de incelendi)

Krizin temelinde yatan bir sorun da, finans kesiminde denetim kaldırılınca, sonucun yolsuzluğun da "serbestleştirilmesi" olmasıydı. Belirtmek gerekir ki, moral ya da kural bağlantılı sorunlar sadece 2008 krizi değil, finansta yaygın biçimde ortaya çıkıyor. Tabii, neoliberalizm gibi temeli finansa dayanan bir öğretide, "rasyonel" davranış kadar kurallı davranış da meselenin sorgulanır yanı oluyor.

Zaten bir noktada, rasyonellik kurallı davranışla örtüşüyor da denebilir; rasyonel davranış kuralların dışına çıkmamayı da gerektiriyor. Herhalde bir genelleme yapıp rasyonel davranış, zorunlu olarak kurallı ilkelerle bağdaşmazsa sonucu ya bir hukuki cezadır, o da yoksa, toplumdan dışlanma olabilir. Yani, "rasyonel davranış", toplumun saygıdeğer bireyi olmak için, toplum ilkelerine bağlı kalmayı da gerektirir.

Spekülatif oyunlara dayalı finans pazarlarında 2008 krizi, bu ilkelerin oyuncular açısından, sınırlayıcı olmadığı, yasal ilkelerin kaldırıldığı şartlarda, rahatlıkla ihlal edildiğini gösterdi. Üstelik bunu gerçekleştirenler cahil kişiler değil, "matematik dahileri" diye bilinen yüksek eğitimli, seçkin kişilerdi. Anlaşılan, büyük paralar kazanmanın rasyonelliği, doğru ya da kurallara göre davranmanın rasyonelliğini aşıyordu.[2]

2. 2008 KRİZİNDE ABD VE AB'NİN FİNANS PİYASALARINDAKİ ORTAKLIĞI

2008 krizi, 2007'de ABD ile AB'de başlayan finansal krizin, izleyen yıl (Çin ve Hindistan dışında) neredeyse küreselleşmesin-

(2) Bunu yapan gençlerin, izleyen Davos toplantısında özür dileyerek pişmanlıklarını dile getirdikleri, bir daha kesinlikle yapmama sözü verdikleri, ABD'de ilgili dergilere yansımıştı. Bu nokta, gerekli denetim ve kısıtlamaların önemini ortaya koydu.

den ismini aldı, "küresel kriz" oldu. GSYH düşüşü ve işsizlik oranı artışına koşut, küresel ticaret hacmi de düştü. Bu düşüş artı küresel piyasalardan kısa vadeli sermaye yatırımlarının hızla çıkışı, krizin bir yıla varmadan çevre ülkelere yayılmasına yol açtı. Dış ticaret hacmi de küresel düşüş yaşadı, iç üretim düşüşü ve işsizlik artışı eşliğinde. Krizin bu denli etkili olması ve yaygın eşanlılığının nedeni, ABD ile AB'nin birlikte ve aynı nedenle krizi yaratıyor ve yaşıyor olmasıydı. ABD'nin, 2001-2002 krizini atlatmak yolunda, AB'yi de katarak şişirdiği finans balonu eşanlı olarak 2007'de patlamış, neredeyse ikisinin birlikte hızla çöküşü de, dünyayı bir yıl farkla krize götürmüştü.

ABD ile AB-euro alanındaki eşanlı finansal çöküş, aynı finans piyasası oyunundaki ortaklıklarından kaynaklanmıştı. Daha doğrusu, ABD finansındaki sınırsız özgürlüklerin şişirdiği finans balonu, AB-euro alanındaki Güney Avrupalı ve diğer (bir-iki) üyelerin, yasa ve kural dışı davranışlarıyla örtüşünce, büyük boylu Fransız ve Alman bankaları da işe karışınca, AB-euro alanı ABD'yle birlikte krizin oyuncuları olarak yer aldılar, çöküşü paylaştılar. Üstelik, AB bütünleşik bir devlet olmadığı için, ABD'nin kriz başlangıcından itibaren yaptığı yüklü ödemeleri de yapamadı. Bunun için, AB-euro alanında (ileriki sayfalarda görüleceği gibi) birtakım finansal ve yönetimsel reformları bekledi, hemen uygulayamadı.

ABD'li finans oyuncularının sınırsız serbestlik ortamında yarattıkları finansal tuzaklara düşen, sadece AB-euro alanı üyeleri olmadı. Avrupa kıtasındaki diğer iki başlıca finans merkezi, İngiltere[1] ve İsviçre de aynı oyuna katılmış, aynı darbeyi yemişlerdi. Aynı finansal kâğıtlar Uzakdoğu'da da satılmıştı.

(1) İngiltere Başbakanı M. Thatcher döneminde daha önce baş üretim kesimi olan imalat sanayii yerine finansı ikame eden İngiltere, GSYH'nin %40'ını bu kaynaktan sağlıyordu. *The Economist* dergisinin yazdığına göre, 2008 krizinde şiddetli darbe yiyince, yeni yönetimi, imalat sanayiinin ağırlığını artırmak üzere ekonomide, Almanya'nın işçi yetiştirmek için kullandığı yöntemleri araştırmaya başladı.

ABD artı AB-euro alanı artı İngiltere ve İsviçre artı Uzakdoğu (Japonya) dünya GSYH'nin yarısından çok daha fazlasını üretiyor, bu nedenle de 2008 krizinin olumsuz etkileri, her yerde (Çin ve Hindistan dışında)[2] küresel üretimi krize götürecek ölçüde vurabildi. Krizi küreselleştiren de, işte bu yaygın etkiler oldu. Kriz, ayrıca, Ortadoğu'da sürekli siyasal, sonra da (mezhepleri kapsayan) dinsel savaşlarla, bir de Kuzey Avrupa'da Ukrayna'daki iç savaşa Rusya'nın da katılmasıyla yayılan bir savaş ortamına eşlik etti. Daha sonra, uzaktan ABD de savaş füzelerini yollayarak katıldı. Yani kriz, savaşlara da eşlik eder oldu. Sanki, 2008 küresel krizi tam atlatılmazken, bir yandan da siyasal bütünlüğü sağlayan çiviler sökülüyordu; sosyal-siyasal karışıklıklar ekonomik durgunluğu izliyordu.

3. RASYONELLİK VE KRİZDE KURAL DIŞI DAVRANIŞLARIN ROLÜ

İktisatta temel varsayımlardan biri, Aydınlanma Çağı'ndan gelen anlayışıyla, bireyin davranışlarının "rasyonel" olduğudur. Bunun gerisinde piyasaların berrak olduğu, spekülatif davranışların, beklentilerin ya da tahminlerin değil, gözlenen gerçeklerin bulunduğu, işlemin "marjinal" olduğu gibi varsayımlar geçerlidir. Oysa finans piyasaları, bu varsayımların tutmadığı alanlarda olduğu gibi, spekülatif davranışlar yoluyla balon yaratır, sonra da patlatır. Sonuçta, finans piyasalarında rasyonel davranış, "bir başka türlü" işlemekte, bunun karmaşık kimliği olduğu ortaya çıkmaktadır. Öyle ki, bireyin kendisi için rasyonel, aslında speküla-

(2) Bu değerlendirme "hiç etkilenmediler" demek değildir. Çin'de büyüme hızı önce %10'dan %7.5'e, Hindistan'da %6-7'den %4'e düştü, ayrıca Hindistan "ekonomik sorunları olan ülkeler" arasında yer alır oldu. Türkiye de krizi kendi olanaklarıyla IMF'ye başvurmadan, bir yılda atlatabildi. Ancak, 2011 ve sonrasının Ortadoğu siyasal çalkantıları, sınırlanamayan cari işlemler bilançosu açıklarına eklenince, büyüme hızı düştü, %4'e varması dahi güçleşti, %2-3 civarında dolanıyordu. Çin'de yeni sıkıntılar ise, 2014'te başladı. Parası yuan devalüe edildi.

tif olan davranış, sonunda, kendisi kadar bir başkasının da zararına işleyebilmekte, bu da krize götüren yoldaki etkilerden biri olmaktadır. Aşağıda, 2008 küresel krizinin yaratıcısı olan ABD finans kesiminin önce işleyiş sistemini anlatacağız, bunu izleyerek verdiğimiz örneklerle bu görüşümüzü desteklemeye çalışacağız. Bu tür davranışı, "rasyonellik ve kural dışılık" olarak tanımladık. Görünüşe göre, bu tür davranışlar neoliberalizmin finans piyasalarında olağandır, yaygındır.

3.1. ABD Finansında "Müşterek Bahis Oyunu"

ABD finans piyasalarında, oyuncular arasındaki oyunlardan başlıca biri, sözünü ettiğimiz müşterek bahis *(bookmaking)* oyunlarıdır. ABD'de 2007'de başlayan "mortgage" krizine götüren olaylardan biri bu temelde sürdü ve "yeni ev yapımı" piyasasında fiyatların nasıl seyredeceği ve diğer spekülatif finans piyasası oyunlarının temelinde bu ilke yatıyordu.[1] (Bu oyun türü yasal olsa da rasyonel midir? Sorgulamaya değer.)

Bu işlem mantık kurallarına aykırı olsa da, ABD finansında yasa dışı değildi, bu tür girişimler uygulamanın olağan parçasıydı. Hedge fonların işlemleri, bu taban üzerinde yürüyordu. Birisi, tahvil ya da hisse senedi grubu için "fiyat düşüşü" üzerine oyun kurmak istiyorsa, Wall Street'te bir aracıya gider, kendisine "fiyat artışına" oynamak isteyen birini ister ve o kişi (ya da şirket) aracı kurum tarafından bulunur. Böyle bir işleme girişen taraf, karşıt "pozisyonda" bir başka tarafın olduğunu bilir. Fiyatlar düşerse, lehte oyun kuran kazanır, yükselirse karşıt görüşteki ikincisi kazanır. 2006 ve 2007'de yoksul halka dönük inşa edilen ev piyasasında, ev fiyatlarının artışına oynayan büyük boylu ve büyük isimli Lehman Brothers, Bear Stearns, Merrill Lynch gibi finans kurumları, sonunda çöktüler. Tahminleri tutmamış, karşı taraf kazanmıştı.

---

(1) Alt-bölüm 3 ve sonrasını tamamlayan bazı paragraflar, "Küresel Bunalım ve İktisat Eğitimi" başlıklı, TEK dergisinde (sayı 1) yazdığımız ve yayınlanan makalede yer aldı kısmen.

Yukarıdaki kumarhane oyununun hiçbir düzenleyici kurala tabi olmadan yürümesi, ilgili kurumların dev boyutuyla birlikte, tabii işin ciddiyetini artırıyordu. Önceleri Wall Street'te bu oyunlar yöneticilerin kendi paralarıyla bahse girdikleri, müşterilerine güvenilir "danışman" olan küçük boylu ortaklıklar tarafından oynandı. Bu sistemin çapı büyüdükten sonra, günümüzdeki tablo ortaya çıktı, büyük boylu ortaklıklar yerini *(too big to fail)* dev boyutta şirketlere bıraktı. Önce kendi parasını da kullanma aşamasına geçildi, daha sonra, üstelik her türlü denetimden arınarak, uluslararası finansal sistemde oynama aşamasına varıldı. Üzerinde oyun kurulan varlık kaleminin üç ay, altı ay, bir yıl sonra fiyatının ne olacağı, tabii kimse tarafından kesinlikle bilinemez, dolayısıyla finanstaki bu tür oyunlar tam kumar niteliği taşır.

J. M. Keynes, Büyük Bunalımın yaşandığı yıllarda yayınlanan kitabında (*Genel Teori*, 1936) finans kapitalizmine, "kumarhane kapitalizmi" derken, fevkalade haklıydı. Kumarhane kapitalizmi, neoliberal çağda, üstelik bilgisayar sayesinde uluslararası finansta ışık hızında işliyor, artık milyon değil milyar, trilyon dolarlar el değiştiriyor. J. Schumpeter üç büyük iktisatçının kapitalizmin evrimine bakışını şöyle özetliyor: "Marx'ta kapitalist evrim çöküşe götürür, J. S. Mill'de aksamadan yürüyen bir durağan duruma girer, Keynes'te durağan durum sürekli çöküş tehdidi yaratır." Yaşanan finansal krizler, Keynes'in yaklaşımını doğruluyor sanki, 1970'ten günümüze gelen süreçte. Savaşlar da, herhalde bu sürecin "ara nağmesi" oluyor.

3.2. Yeni Finansal Buluş: Türevler

Diğer bir olgu, müşterek bahis oyunu bir yana, çöküşe götüren finansal işlemlerde "rasyonellik" kavramı bağlamında ortaya çıkan "türevler" oldu. Türevler göreli yeni bir buluş, kısa tarihçesi 1990'lara gidiyor ama 2007'de bunların toplam değeri krize gidiş yolunda 600 trilyon dolara yaklaşan, dudakları uçurtan bir rakama varmıştı. Krizde oynadıkları negatif ve yasa dışı rol dolayısıyla, bu yozlaşmış türevlere "toksik kâğıtlar" diye atıf yapılıyor-

du. Krize giderken, ABD'nin GSYH'ı 13.5 trilyon dolardı. AB'ın ve ABD'nin büyük boylu bankaları ise bu 4 trilyon doları aşan toksik kâğıtların büyük kısmını taşıyordu; 2007'de, ABD ile AB'ın eşanlı kriz yaşamalarının nedeni, işte bu toksik kâğıt diye anılan, satın aldıkları türevler oldu. Bunların artış hızı o denli süratliydi ki, 2013 sonuna gelindiğinde, bunların tutarı 719.2 trilyon dolara varmıştı. Oysa toksik kâğıt damgasını yediklerinden itibaren tutarları azalmaya geçmişti. Ne var ki kısa bir süre azalsalar da, krizi izleyen birkaç yıl içinde tutarlarında 100 trilyon dolardan fazla artış olmuştu. Bu süratle, herhalde yeni bir krizi tekrar tetikleyeceklerdi.

Dünya GSYH'nin 2013 sonunda sadece 74 trilyon dolar kadar olması, türevlerin ne dehşet bir rakama vardığını göstermeye yeter (neredeyse dünya GSYH'sinin 10 katı). 2007'de ilk patlayan krizde, türevlerin asal nedenlerin başında rol oynadığı biliniyordu; krizin yayılmasında da asal rolü oynadıkları bilindiği halde, krizi hemen izleyen yıllarda tutarı azalırken, kısa süre sonra tutarların tekrar artıyor olması, "rasyonel" davranış mıdır? Aynı zamanda, bir kötülüğü bile bile büyütmek, neoliberalizmi nasıl bir öğreti sınıfına koyuyor?

Geri dönüp, türevlerin kullanıldığı borç tabanına ve FED'in izlediği politikalara bakıldığında da, benzer yargılamaları yapmak mümkündür. Bir kere, ABD'de krizin kaynağındaki türevleri miktar olarak sınırlamak, denetim altına almak üzere başkanların (önce G. W. Bush, sonra B. Obama) etkili bir girişimi olamamıştı.[1] Başkan Obama en büyük uğraşı, herhalde, finans kurumu CEO'larının yıllık ödülünü (bonus) sınırlamak (500 bin dolar) için verdi; finans kesimi yolsuzluklarını da kendilerine ödetti. Ancak olayın kaynağında yatan "türev" buluşuna denetim, miktarı sınırlama vb. gibi bir önlem gerçekleştiremedi. Öyle ki, bun-

(1) Kendisine haksızlık etmiş olmamak için belirtelim ki başkan Obama, 2007 krizinin yarattığı yolsuzlukların bedelini önce kamu kaynaklarından karşıladı, sonra da sorumlu finans kurumlarına (Goldman Sachs gibi) ödetti.

ların sadece ABD değil, dünya GSYH'sine oranı da sürekli artıyordu.

New York Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. Ümit Akçay'ın krizin patlamasından sorumlu türevleri tanıttığı açıklamasını, (2007) aşağıda doğrudan nakledelim:[2]

"Farklı kalitedeki borçlar, bir havuzda eritilerek menkul kıymetleştirildi. Bunlara dayanan yeni varlıklardan türetilen yeni ürünlerin piyasaya sürülmesi, finansal inovasyon sürecinin temel çıktılarıydı. Ancak, sistemin üzerine bina edilen konut kredilerinin geri ödenmemeye başlaması, sistemin çöküşünü tetikledi... Finansal sistemin entegrasyonu arttıkça derinleşme yaşanıyor; ancak bunun karşılığında, sistemin herhangi noktasında ortaya çıkan riski kaynaklandığı noktada hapsetmek, neredeyse olanaksız hale geliyor."

Bu açıklamada adı geçen konut kredilerinin öyküsüne de kısaca biz değinelim; çünkü o öykü, "rasyonellik ve kural" eksikliği açısından bunu tamamlıyor. 2001 krizini ABD'nin atlatması yolunda, G. W. Bush Başkan iken, FED faiz haddini %1'e indirdi, yoksul halk için taksitle ev almayı mümkün kıldı. Beklenen gerçekleşti, halk ev piyasasına borçlanma yoluyla girdi. Ne var ki, yıllar ilerlerken, ekonomi aşırı ısınmaya, enflasyon tehdidi ortaya çıkmaya başlayınca, FED 4 yıl sonra faiz haddini %5'e çıkardı. Tabii yoksul halk ödeme güçlüğüne düştü, taksit ödemeleri aksamaya, taksitli ev piyasası da sallanmaya başladı.

Burada başlangıçta, FED de, yoksul halk da %1'e düşen faize tepkide, kısa dönemde rasyonel davrandılar; %5 faize tepki de rasyoneldi. Ama %1 faizin, ev kredileri geri dönüşü tamamlanıncaya kadar sürmeyeceğini, yoksul halk değilse de, yönetim de, FED de tabii ki biliyordu; halkı kimse bilgilendirmediğine göre, ilgililerin davranışı ne rasyoneldi, ne de etik.

---

(2) Nakleden Pelin Ülker, *Cumhuriyet* gazetesi, 31 Ağustos, 2014. Ümit Akçay'ın konu ettiği "konut kredileri", metinde anlattığımız "yoksul halka dönük ev kredileri"dir.

Dr. Ümit Akçay'dan nakle devam edelim:

"Değeri başka bir finansal varlığın veya malın değerine doğrudan bağlı olan finansal araçlar, "türev araç" olarak adlandırılıyor. Bu araçlara dayanarak varlık el değiştirmeden, bu varlıkla ilgili hak ve yükümlülüklerin ticaretine imkân sağlıyor. Swap *(takas),* opsiyon, future *(gelecekte teslim kayıtlı sözleşme) ve* forward *(ileride teslim şartlı sözleşme) gibi çeşitleri bulunan bu araçlar, iki amaç için kullanılıyor:* hedging *ve spekülasyon. Spekülatif amaçla kullanılan türevler, krizin de önemli tetikleyicileri. ABD'de herhangi bir düzenleme olmaksızın, yatırım bankalarının portföylerinin çok önemli bir bölümünü bu kontroller oluşturuyor. Sonuç olarak bankalar, "toksik" olarak nitelendirilebilecek bir borç yüküyle karşı karşıya kaldılar."*

Dr. Ümit Akçay devam ediyor ve olayı tam kontrol altına almanın olanaksızlığına işaret ediyor:

"Finansal inovasyon sürecinin en sorunlu yanı, finansal riskin ortadan kaldırılabileceği ya da en azından yerinin değiştirilerek kaydırılabileceği varsayımına dayanması. Gerçek hayatta bu doğru değil. Finansal sistemin entegrasyonu arttıkça, derinleşme yaşanıyor... sistemi, o herhangi bir noktasında ortaya çıkan riski kaynaklandığı noktada hapsetmek, neredeyse olanaksız hale geliyor... Sorun, (getirilen) düzenlemelerle çözülebilecek boyutun ötesinde."

Başka bir deyişle, bu alanda yapılan iş, rasyonel ve kurallı davranışla bağdaşamıyor, bağdaşamayacak da. Finans kesiminin ABD ekonomisine katkısı, GSYH'nın %20'si kadar. Yani ABD'nin 14 küsur trilyon dolarlık milli gelirinin yaklaşık beşte biri. Bundan vazgeçilmeyeceğine göre, önümüzdeki yıllarda sıklaşan krizleri "neoliberalizm" adına birlikte yaşayacağız. Böyle bir gelecek hazırlıyor olmanın rasyonelliği neresidir acaba?

Kısacası, neoklasik iktisat ile neoliberalizm hiç bağdaşmıyor. Tabii, neoklasik iktisat da gerçek dünyayla pek bağdaşmıyor ama, en azından tutarlı ve rasyonel kendi içinde. Ya neoliberalizm gerçekleri? Bunu sorgulamak gerekiyor, küresel refah etkisi ve şiddeti göreli hafif krizli bir yaşam için.

3.3. Wall Street'in ve Bağlı Kurumların Ürünleri ve Oyunları[1]

ABD neoliberalizminin rasyonellik ve kurallı davranış bakımından hastalıkları türevlerle bitmiyor, diğerleriyle sürüyor. Aşağıdaki diğer örnekler, Wall Street'in niteliği konusunda bir fikir veriyor. Bir kere, bir kısım türevlerle oynanan oyunlar, özellikle CDO *(colloteralized debt obligations)*, tarih yazmak açısından çok değerliler. CDO, tekil kredileri yeniden paketleyip, bunları tekrar bölünüp paketlenecek hale getirip, ikincil piyasalarda satılabilecek olan türevlerdir. Bunların karşılıklı teminatlı *(collateralized)* olmaları, gerisinde destekleyici krediler, tahviller veya diğer reel varlıkların bulunmasından kaynaklanır. Aslında bunların doğuşu, 2001 krizini izleyen FED faiz indirimine gider. Yaratılan likidite, milyonlarca yeni mortgage tahvillerini satın alma talebine yetmeyince, finans kurumlarınca yenilikler aramaya geçilmişti. Finansçılar bu kez "sentetik CDO" diye anılan türevleri buldular.

Bunlar temelde CDS'in *(credit default swaps)* yani sigorta mukavelelerinin, bir yeni tutamıdırlar ve gerçek bonoların işlevlerini ima ederler. Ne var ki 2005'ten itibaren CDO'ların tutarı 200 milyar doları aşarken, ev fiyatları da doruk yaparken, FED faiz haddini yükseltmeye geçti. 2006'da CDO tutarı, küresel çapta 520 milyar dolara varmış, dünyaya yayılmıştı. Bu arada mali kurumlar yeni CDO paketleme yöntemleri yarattılar. "Junk bond" diye anılan "güvencesiz bonolar"da pakete sokulmuştu. Yatırım bankaları hatırlı müşterilerini, başta hedge fonları, riskli türevleri seçip, sonra da tümüne karşı bahse girmeye yönlendirdiler. Merril Lynch bir hedge fonun talebi üzerine bir müşterek bahis oyununa girip CDO yaratmış, ancak yatırımcılara bunu açıklamamış, yeterli bilgi iletmemişti. Merril Lynch'in bu CDO'su bir yılda çöktü.

ABD'de sadece yatırım bankaları ve hedge fonları CDO'lara yatırım yapmadı, Avrupa'dan Asya'ya diğer mali kurumlar da devreye girdi, milyonlarca yatırımcı bundan etkilendi. Bu açıkla-

(1) Bu bölüm bir ölçüde dipnot 5'deki makalemizin güncelleştirilmiş ve konuya uyarlanmış biçimidir.

ma "müşterek bahis" nitelikli finans oyunlarında, her şeyin "mübah" olduğunu gösteriyor. (Yani ne rasyonel ne kurallı.)

Finans oyunlarında, CDS gibi hesapça devlet borçlarında sigorta rolü oynaması beklenen türevlerin nasıl kural dışı kullanıldığı, krizi izleyen yıllarda (2009 ve 2010) AB'de ortaya döküldü. CDS, herhangi bir (kaza, yangın, vb.) "riske karşı parasal önlem" anlamında bir sigorta değil, "bu riskin olacağına bahse girme"dir. CDS'leri satın alan, bu ülkenin borcunu ödeyemeyeceği iddiası lehine bahse girer. Yani ülke, tahvillerinin faizlerini ödeyemeyeceği gibi, borcunu döndüremeyecektir de. Tahvilleri satan ise aksine, ödeyeceği iddiasını yapan taraftır.

Yunanistan, AB euro alanı mali denge kurallarını boş verip, bütçe açıklarını ve kamu borçlarını finansla genişletme sürecinde doruklara taşımıştı. AB kurallarına göre azami %60 olması gereken kamu borcu/GSYH oranı, 2010'a gelindiğinde, %124.9'a, %3 olması gereken yıllık bütçe açığı/GSYH oranı ise %14.7'ye çıkmıştı. Ancak 2010'da olay patlak verene kadar, her yıl Yunanistan bu açıkları yeni borçlanma yoluyla finanse ederek zirveye tırmandırmıştı. Bu kez finans oyununu, Yunan siyasal iktidarının, Goldman Sachs ile bir fiyat (yani rüşvet) karşılığı anlaşarak hesaplarını gizleme yolunu bulduğu ortaya çıktı. İddiaya göre, dönemin iktidarı toplam 50 milyon dolarlık ödeme karşılığı, Goldman Sachs sayesinde bu hesapları gizlemişti. Bu sayede de, diğer kurumdan yüksek not alabilmişti, yeni borçlanma için.

CDS'nin içerdiği aleyhe iddia, 2010 başında borçların ödenemez duruma gelmesiyle gerçekleşmişti. Yunan iddiası bir yana, AB euro alanı alt üst olmuştu. Borçları gizleyerek biriktiren Yunan hükümeti, yüksekçe bir fiyat (rüşvet) ödeyerek Goldman Sachs yoluyla, dünyayı olumlu hesaplarla kandırmış, "rating" kurumları da sorgulanır duruma girmişti.

İşin daha düşündürücü yanı, euro bölgesinde Yunanistan, İspanya, İtalya, Portekiz, İrlanda gibi çok sayıda üyenin, AB kurallarına rağmen, içinde bulunduğu durumdu, euro bölgesinin geleceği açısından. Nitekim bu ülkelerin durumu, AB euro alanını bu ülkelerle (başta Yunanistan) birlikte krize soktu; 2013'te

büyüme hızı yılda %-1'e düşmüştü; 2014'te de euro bölgesi sıfır büyümeyle henüz kırılgandı. AB, 2008 krizini "çift dipli" bir kriz olarak yaşadı: birincisi 2007, ikincisi 2011 ve sonrası olarak.

Yukarıdaki tablo, ABD hükümetlerinden finans kurumlarına, bazı AB hükümetlerinden uluslararası kurumlara, krizin gerisinde, bazı hallerde yasa dışı olmasa da rasyonellik ve kural dışı çok sayıda sorunun üst üste bindiğini gösteriyor. Ayrıca, acaba müşterek bahis oyunları, birbirini kandırmaya dayalı bir piyasa kendi kârını en çoklaştırırken, karşısındakini batırmaya yönelik oyunlara dayanırsa, bu sistem "rasyonel davranış"la ne ölçüde bağdaşır?

Kısacası 2008 finansal krizinin temelinde finans kesiminin kumar oyunları ve ona uygun etik dışı davranışları olduğu gibi, kimi hükümetlerin de buna uyum sağlayan davranışları bulunuyordu. Kapitalizmin dalgalı büyüme sürecinde, finansal gelişmeyi bu ikisi birlikte uyarırken, balonu patlatan kural dışı girişimleriyle tamamlayanlar ise, kesimin dev çaplı kurumları olmuştu, 2008 küresel krizinde.

3.4. Finans Sisteminden Diğer Örnekler

ABD finans piyasalarının başlıca oyuncuları, yatırım bankaları ile sigorta şirketleri ve hedge fonlarıdır. Yatırım bankalarının ve sigorta şirketlerinin büyük kısmı bu krizde ağır yara aldılar; çok büyük boyuttakiler *too big to fail* (çökmek için çok büyük) felsefesiyle kamusal destekle yani "vatandaşın vergisi"yle kurtarıldı, sonra bu miktar borçludan tahsil edildi, devletin ödemeleri ise; pek azı (Lehman Brohters gibi) şirketin batışına bırakıldı. Ayakta destek almadan kalanlardan birkaçı ise, kimlik değiştirdi. Bunlar, yüksek riskli finans oyunlarını, kendileri dışındaki yatırımcıların parasıyla oynadılar ve batma noktasına geldiler. Buna karşılık, benzer oyunları hedge fonları da oynadı; ne var ki, ABD'de bulunan 6845 adet hedge fonunun 2008'de sadece 1471 adedi yani %21'i batmıştı; ayakta kalanların ise, 2009'un ilk 7 ayında %12 oranında kâr ettiği görüldü. Yani, finans piyasasının başoyuncularından bir bölümü (yatırım bankaları ile sigorta şirketleri) di-

be giderken, diğer bir bölümünün sadece beşte biri çökmüş, gerisi iyi düzeyde kâr etmeyi sürdürmüştü.

Araştırmalar ortaya koydu ki, yatırım bankalarında en yüksek riskli oyunlar başkalarının parasıyla oynanmış ve sonuç batak olmuştu. Buna karşılık, en riskli oyunlarda yönetici/sermayedarın kendi parasının da bulunduğu hedge fonlarının çoğunluğu batmadı. Nedeni, kendi parası oyuna girdiğinde, bireylerin çok daha dikkatle risk tahmini yapıyor olmasıydı. Başkasının parası için ise aynı özen yoktu. (Bu değerlendirme, "söz konusu iki tip kurum arasındaki tek fark buradaydı" demek değildir; hedge fonları, tanımı gereği, risk ve kâr paylaşımına dayanırlar zaten).[1]

Aslında bireyin, kendi çıkarı söz konusu olduğunda çılgın risklerden kaçınması, daha dikkatli olması, başkalarının çıkarı söz konusu ise aynı özeni göstermemesi, rasyonel bir davranıştır ama etik değildir. Öyleyse, "Rasyonellik sık sık da etik dışı davranışla birlikte tanımlanmayı gerektiriyor" mu diyeceğiz? Ne var ki, iktisatta kurama göre herkes rasyonel davranırsa (rasyonel şartlarda) "optimal" (en iyi) sonuç sağlanmış olur. Oysa varsayılan şartlar, bu türdeki finans piyasasında pek bulunmuyor. Ve ortaya çıkan sonuç da farklı olabiliyor.

Buna önemli bir örnek Nasdaq eski başkanı B. Madoff'un son krize götüren balon patlamazdan önce, piyasalarda değerlendirmek üzere topladığı parayı (50 milyar dolardan fazla) batırmış olmasıdır. Kaliforniya'da zengin seçkinlerin üye olduğu bir kulübün üyesidir ve üye arkadaşlarından piyasalarda değerlendirmek üzere, bu parayı toplamıştır. Ne var ki, oynadığı (banker Kastelli benzeri) "Ponzi" oyunuyla, öngöremediği krizde para batırmıştır, Madoff şimdi suçludur. Diğer yandan tahvillerini satın alan dünyanın dört yanındaki pek çok zenginin (İstanbul'da da bu tahvillerin satıldığı söyleniyordu) Lehman Brothers batarken parası

(1) Hedge fonların iflası ya da sıkıntıya girmelerinde önemli olan şu oldu: Bunlar, mortgage tahvillerine yatırımları ya doğrudan ya da türevler yoluyla yapabiliyordu. Mortgage'a dayalı tahvil piyasaları ödeme aksamalarıyla sarsılınca, öncelikle bu menkul değerler etkilenmiş, kurumları da aşağı çekmişti.

battı, oyun bitti, suçlu yoktur. Battığı halde, kamusal fonlarla kurtarılan "too big to fail" yatırım bankaları ve sigorta şirketlerinde (Lehman Brothers ile aynı kategoride) parası batan da olmadı.

Madoff para toplayıp çok riskli bir oyunda batırdığı (ayrıca, güveni kötüye kullanmak gibi hukuk açısından da bir suç işlemiş olduğu) için suçludur, Lehman Brothers da, para toplayıp batırmıştır ama batan tahvil sahipleri iflas masasında kaderini kabullenmiştir. Diğer büyük finans kurumları ise, parayı batırmıştır ama devlet tarafından desteklendiği, yani vergi ödeyen vatandaşların vergileriyle kurtarıldığı için (ama suçlu sonra parayı devlete ödedi) batırılan paraların sahipleri de kurtarılmıştır. Piyasalarda parayı değerlendiren bu üç farklı kurum, üç farklı biçimde kamusal değerlendirmeye tabi tutuluyorsa, karar verenlerin yargısı rasyonel midir? Rasyonel ise de "eşitsiz işleme tabi tutmak" değil midir?[2]

2008 krizinin ayrıntılarına girildiğinde, "rasyonel davranış" varsayımı, bir kere anlamsızlaşıyor; finans pazarlarının karmaşıklığı ve krizin yarattığı şoklar devreye girdiğinde, açıklamanın nasıl verilebileceği sorusu da karşımıza çıkıyor.

Gelelim "kârençoklaştırma" ilkesine: bu da rasyonel davranışın ürünüdür. İktisat ders kitapları, uzun dönem dengede tam rekabet şartlarında, bunun "normal kâr" düzeyinde, eksik rekabet şartlarında, dengede bir de tekel kârı elde etmiş olabileceğini gösterir. Ama herhangi bir nedenle şirket batıyorsa, tabii kâr (ne normal ne tekel kârı) yoktur. Finans piyasalarındaki kurumlarda ABD'de, olay böyle işlemiyor. CEO'lar şirket batarken, zarar tepelere çıkmış olsa da, yıllık milyonlarca dolar tutan ikramiyeleri (bonus) hak görüp, alıyorlar. Bir kere bu olayın rasyonel-

(2) Finans uzmanı Prof. Dr. Erdoğan, Madoff'un konumunu şöyle açıkladı: "Olayların ardında hep bir kumar masası yönetimi var gibidir. Kumar masasında kasa hep kazanır. Karşı taraf ise bunu bilmeden oyuna başlıyorsa bu, kumardan öte bir şeydir. Göz göre göre hırsızlık durumudur. Ancak Madoff'un şansı iyi gidip kazansaydı, kulüp üyesi arkadaşları sessizce paraları cebe atacaklardı. Nitekim balon şişerken, paralar gelirken kimse ses çıkarmamıştı."

likle izahı yoktur. Kamusal fonlarla kurtarılan dev bataklı finans şirketlerinde CEO'ların yıllık ikramiyesi o denli büyüktür ki, başkan Obama, bunu 500 bin dolarla ancak sınırlayabildi. Ayrıca, ortaya çıktı ki, bu kurumların bir kısmında CEO'nun ikramiyesi kâr üzerinden değil, genel gelir üzerinden ödenmektedir. Bu iş, ABD'de ne denli sorun yaratıyor olmalı ki, Obama konuyu ısrarla G-20 toplantılarına getirdi ve ikramiyelerin sınırlanması kararlar arasında yer aldı. Ancak bunlar dışındaki kurumlar, krizde bir yanda işçilere yol verirken, bir yanda da milyonlarca dolarlık CEO ikramiyelerini ödemeyi sürdürdüler.

Bu sistemde, ikramiye ödemesinin rasyonelliği bir bakıma şudur: CEO kendi ikramiyesini artırmak için, açıktır ki, şirketin kârını/gelirini artırmaya çalışacaktır. Yani, "şirketin kârı artsın ki CEO'nun ikramiyesi de artsın" anlayışı egemendir. Bu hırsla, başkalarının parasını kullandığı için yüksek riskli ya da kural dışı işlere de girişiyorsa, ne olur? Burada başkasının parasıyla yüksek riske girmek kurum ve CEO için rasyonel davranış olsa da, krizde işçilere yol verirken bu "rasyonel" davranış iyice "sosyal değerler" dışına düşüyor. Yani, finans piyasalarında rasyonellik diğer ilgililerin aleyhine işleyebilmektedir. Ancak, şirket kâr etmediği halde CEO'nun ikramiyesini şirket gelirinden alması, şirketin alacaklılarının ve de çalışanlarının cebinden ödeniyor demektir. Peşin anlaşmaya göre, CEO'nun bunu talep etmesi rasyoneldir ama aynı zamanda sosyal anlayışla bunu bağdaştırmak olanaksızdır.(1)

Kârençoklaştırma sürecinin rasyonel, ancak herkes için riskleri artırıp, bir yandan da finans balonunu şişirip krizi hazırlayan başlıca aleti "türev piyasalarına" gelince: Bu da, karmaşık bir rasyonellik öyküsüdür. Temel iktisat eğitiminin daha ilk birkaç yı-

(1) CEO'lara verilen bu ikramiyelerin kişi başına 100 milyon dolar gibi bir tutarı dahi aşabildiğini belirtelim. Ancak bu yeni bir olay değildir; bugünkü değeriyle 1929 bunalımında da benzer değerlere rastlanmaktadır. CEO ikramiyelerine ilişkin bu gibi ödemelere, finans biliminde, *agency cost theory*, yani "temsilcinin maliyet kuramı" deniyor. Kuram, eğer her iki taraf da faydaençoklaştırmayı hedefliyorsa, temsilcinin daima, temsil ettiği kişinin çıkarınıençoklaştırmaya çalışmayacağını kabul etmektedir.

lmda öğrencilere, ülkenin yasal parasının kendi kâğıt değeri ile üstünde yazılı değer arasında bir ilişki olmadığı, paranın üstünde yazılı değeri korumasının miktarıyla bağlantılı olduğu, merkez bankasının bunu denetleme yolları ve bankalar sisteminin nasıl para yarattığı anlatılır.

Oysa, ABD'li matematik dahisi gençlerin yarattığı türevlerin piyasalarında, yeni finans buluşlarıyla, neredeyse sınırsız kredi geliştirilmesi imkânı ortaya çıkmıştı, türevlerin toplamı, 2008 krizine giden süreçte yaklaşık 600 trilyon dolar gibi patlayıcı bir rakama ulaşmıştı.[2] Tabii, yaratılan, para benzeri işlevi yerine getiren bu kredi araçları, bunları yaratanlar için yeni kâr kaynağıdır. Finansal inovasyonun "ikramiye" yoluyla getirisini toplayan finans dahileri, aynı zamanda krize götüren balonu öyle şişirdiler ki, dünya tarihi böylesini hiç görmedi. 1980'de dünya GSYH'nin %20-30 kadar üstünde olan finansal varlıklar, 2008'e gelindiğinde 11-12 katına çıkmıştı. Finans dahisi gençlerin ikramiyeleri yükselirken, onların hizmet verdiği kurumlar kâr ençoklaşması yaşadı; ancak bir yandan da patlaması kaçınılmaz bir balon şişirildi. Bu, rasyonel davranışa göre, kâr ençoklaşmasında başarı ile spekülatif davranış arasındaki karşıtlığa bir diğer örnektir. Bu spekülatif davranış, ABD'de finans balonunu sürekli şişirip, patlamasını hazırlamıştı. (Belki kısa vadeli ile uzun vadeli rasyonel davranışı birbirinden ayırmak gerekiyor.)

Ancak bundan da öte, krizde 600 trilyon dolarlık türevlerin 4 trilyon dolarının toksik kâğıtlar olduğunun ortaya çıkması, dünya bankalarında "kredi çöküşü" (*credit crunch*) yaratıp, 2008'de krizin küreselleşmesinin ilk tetikleyicisi oldu. Matematik dahisi gençlerin, ikramiyelere kavuşturan türevleri artırıcı buluşları yaratmaları rasyonel bir davranıştır; kredileri tahvilleştirip, sigortalayıp, denetim şirketlerine "iyi ücret" ödeyip bunlara (AAA) gi-

(2) Bu büyüklük, vadeli ve opsiyon piyasalarda taahhüt edilen satın alma ve satma tutarı toplamını ifade eder; fiziki işlem değil nakdi anlaşmayı gösterir. Vade sonunda, sadece kâr/zarar mahsubu yapar. Yani risk büyüklüğü 600 trilyon dolara varmaz, ama yine de çok büyüktür.

bi "rating" alıp bunları pazarlayanlar da, kârlarını ençoklaştırırken rasyonel davranmışlardı.[1] Ancak bu rasyonel davranış, sonuçta üstünde yazılı değeri yansıtmadığı kuşkusu yaratan toksik kâğıtların ortaya çıkmasıyla, balonu ABD'de ve ABD dışında patlatan olgudur. Bütün dünyayı, başta AB, krize götüren ögelerden başlıca biri olduğuna göre, bu spekülatif davranışlar nasıl değerlendirilmelidir? Finans pazarlarında bir grup için rasyonel davranış, diğerleri için çöküş nedeni olabiliyor. Görülüyor ki, finans kesiminde bir kesimin rasyonel davranışı, diğerlerinin aleyhine işleyen bir öğe olmuştur; dolayısıyla, finans kesimini toptan kamu denetimi dışı bırakmanın sakıncası konusunda, bir uyarı sayılmalıdır.

Şirket muhasebelerinde oynanan oyunlar, işin bir diğer boyutudur. Bir kere "bilanço-dışı bırakılan işlemler," krizde yolsuzluğun bir boyutu oldu. "Uygulama değişimi" olarak kabul edilen diğer boyutu ise yolsuzluk sayılmaz. Ancak, bu değişimin de, varlık değerlerini şişirme yoluyla şirketin kâr ençoklaştırması sürecine (kısa vadede de olsa) katkı yaptığı görülmekteydi. Şirket bilançolarındaki varlıkların değerini, "rayiç bedellerine göre aşırı değerlendirme sistemi" yerine ikame etmiş olmak, bunun gerisindeki nedendi. Birinci yöntem, spekülatif cari değerlerle varlıkların değerini şişirme olanağı verir, oysa ikinci (maliyete dayalı) yöntem bunu dışlar. Balonun şiştiği süreçte varlıkların değerini şişirmek, şirket için de, CEO için de en iyi çözümdü. Ancak balon patlayıp spekülatif değerler hızla düştüğünde, hatalı kararlar, yanılgılar ortaya döküldü. Krize katkıya bir diğer öğe eklendi. (Pozer, 2009'dan nakleden Aysan, 2009)

Rasyonellik çelişkisine Türkiye'de yaşadığımız olaylardan birkaç örnek verelim. Türkiye borsasına ya da devlet tahvillerine akan yabancı kısa vadeli mali fonlar, tahvillerde yüksek faiz ve/ve-

(1) Rating şirketlerinin ilk değerlendirmeleri, 2008 krizinde çok güvenilir olmadıklarını gösterdi. Bir yandan aralarında önemli not farkları oldu, bir yandan da ciddi sıkıntılara düşecek ülkeleri para için kurtardılar, verdikleri değerlere yansıtamadılar.

ya yükselmesi beklenen borsa endeksi cazibesiyle gelir, girişler artarken TL'de değer artışı, ülkede cari açığı rahatlatan etkiler, ortamda balon şişmesi yaratır. Eğer içerde herhangi bir risk artışı ya da dışarıda daha kârlı bir durum ortaya çıkarsa, hızla TL'den ve ülkeden dışarı çıkarlar. Çıkış yeterli büyüklükteyse, balon bir finans krizi ile söner, reel faiz fırlar, döviz fiyatı fırlar, üretim ve borsa düşer, işsizlik artar. Kaçan fonları yönetenler, rasyonel davranmıştır ancak bunun fiyatını, şiddetli bir krizle karşılaşan girdiği ülke sakinleri ödemiştir. Yani birinin rasyonel davranışını, "bir başka türlü, karmaşık etkili" ya da rasyonellik dışı spekülatif olarak tanımlıyoruz burada. Nedeni, bir taraf için "rasyonel" olan davranış zarardan kaçıp kazanç sağlarken, diğer tarafa büyük kayıp yaratıyor olmasıdır.

Türkiye %70-80 oranında enflasyon yaşadığı için 1990'lı yıllarda, son çeyreğe gelinceye dek yaptığı devalüasyonlarla bunu kısmen telafi etmişti.[2] Ancak, bu sarmaldan kurtulmak için 1998'de IMF'yle, enflasyonu düşürmek amacıyla bir "yakın izleme" anlaşması imzaladı. 1999'un Aralık ayında yaşadığı doğal felaketler ve Asya krizinin Rusya üzerinden intikali gibi olayların eklenmesiyle, bu, bir "stand-by" (17. Stand-by) anlaşmasına dönüştürüldü. Bu da dönemin hükümeti açısından rasyonel bir karardı. Ancak, IMF'nin fiyat artışlarını sınırlamak için getirdiği önlemlerin başında gelen "TL'yi aşırı değerlendirme" politikası, TCMB'nin yeni kanununda tek görevinin "fiyat istikrarı sağlamak" olduğu maddesiyle birleşince, balon şişerken, "yüksek reel faiz/düşük kur politikası" yerleşti. İkisi birlikte artı KİT'lerin yok edilmesi iki hastalık yarattı: yurtiçi tasarruf oranı düştü, dış açık sistemleşti. Bu da, özellikle KOBİ düzeyindeki küçük boylu imalat sanayicisinin 2002 sonrası yaşadığı, neredeyse yarısının yok edilmesi gibi bir kötü sonucu, patlayan ucuz rakip mallar ile

(2) Türkiye, en büyük finans krizini 1999-2002 arasında 22 adet mevduat bankasının çökmesi ve TMSF'ye devredilmesinde yaşadı. O tarihte 48 milyar dolar olarak hesaplanan bu bataktan tahsil edilemeyen milyarlar, 2010 başında Hazine'ye devredildi. Yani ödemesi halka kaldı.

girdi ithalatı ve patlayan dış çıkarla birlikte hazırladı. Sonunda, ortalama fiyat artış hızı yılda % 5-8 arası rakamına indi ve burada, her kurum (IMF ve TCMB) kendi görevleri çerçevesinde rasyonel davrandı. Ne var ki hedefler farklı ve tutarsız olunca, birbiriyle bağdaşmadı. Sonuçta, imalat sanayii büyük zarar gördü, işsizlik de dorukta gezer noktaya geldi. Ayrıca "fon girişi bollaşsın, böylece ithalat artsın ki TL daha da değerlensin" yolunda izlenen politikalar, önemli ekonomik kayıplar yarattı. Acele özelleştirmelerle değeri altında satılan KİT'ler, batırılıp ucuza yabancı sermayeye satılan bankalar (Demirbank gibi) olağanlaştı. Buna, içerde TCMB'nin uyguladığı yüksek reel faiz ile dışardaki düşük faize yönelttiği şirketlerin ve bankaların, aldıkları kredilerle şişirilen dış borçlar eklendi. Bu süreç, Türkiye'yi 2008 krizinden en şiddetle etkilenen ülkelerden biri konumuna soktu. Toksik kâğıtlara yatırım yapmayan bankalar ve dışardaki kredi çöküşünün beklenmeyen para girişleriyle atlatılması, finans krizini hafifletti. Ancak krizde dış talebin ve ihracatın gerilemesi, zaten balon şişerken güç kaybetmiş olan imalat sanayiini şiddetle daraltı; finans krizi yaşanmadan, şiddetli bir reel kesim krizine dönüştü.[1] Sonuçta, 1998'de imalat sanayii payı milli gelirde % 23 iken, 2000'lerde % 16'ya düştü.

Bu örnek, her kurum kendi işlevleri çerçevesinde rasyonel davranırken, sonucun nasıl olumsuzluklarla yüklü olabileceğini ortaya koymaktadır. Nedeni, hedeflerin birbiriyle ve sorunların çözümüyle bağdaşmıyor olmasıdır ya da öngörülmeyen sonuçların ortaya çıkmasıdır.

Bu örnekler, finans kesiminde "rasyonellik" nasıl "başka" türlü işliyorsa, aynen kurumların her biri kendine verilen görevler çerçevesinde rasyonel davrandığında da, sonucun, bir taraf için nasıl olumsuzluklarla yüklü olabileceğini göstermektedir. IMF enflasyonu düşürmek yolunda programı yürütmede rasyonel

(1) 2008'de % 1.1 kadar artan GSYH'nin 2009'daki çöküşünün kaynakları, başta imalat sanayii, inşaat ve ticaretti; finansın ise GSYH'ye katkısı pozitifti.

davrandı, Türkiye kaynak sağlamak için KİT'leri satmada rasyonel davrandı. Program sonucunun rasyonelliği dışlayan kavramı, KİT'lerin yok edilmesiydi. Program 2008'de tamamlanırken, yurtiçi tasarruf oranı % 12'ye kadar düşünce, yeni bir ekonomik sorun yaratılmış oldu, köklü biçimde (2013'te milli gelirde sanayinin payı ancak % 16'ya çıkabilmişti).

Kanımızca, iktisat kuramında bir "veri" olarak kabullendiğimiz rasyonel davranış varsayımını, günümüzün finans tabanlı dünyasında ciddi bir şekilde sorgulamak gerekmektedir.

Bizim burada finans piyasaları için değindiğimiz ise, konumun şu farklı yönüdür: Finans piyasalarında oyuncuların biri için rasyonel olan davranışın, diğer rasyonel oyuncuların nasıl zararına işleyebileceği ya da nasıl bireysel, dönemsel farklılıkların davranış ve başarı/başarısızlık durumlarına yol açabileceğidir. Bu bağlamda krizi hazırlayan öğeler, görünüşe göre, bir üst bağımsız kurum tarafından denetleme yoluyla hiç olmazsa bir ölçüde önlenebilir. ABD'deki örnekler, hiçbir aşamada denetime tabi olmayan sınırsız serbestlik ortamında, ABD gibi üstelik dünya ekonomisini etkileyebilen bir ülkede ortaya çıkan durumdur. Herkes kendi çıkarınıençoklaştırma yolunda hem de hiçbir denetleyici ilke tanımadan serbest davrandığında, 2008 krizini hazırlayan balonun nasıl şiştiği ve patladığı, dünyaya nasıl bulaştığı ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda, her durumda bireysel düzeydeençoklaştırmanın toplumsal yararla özdeşleştirilemediğini de ortaya koymaktadır.

Kısacası neoliberalizmin "sınırsız serbestlik anlayışı", finans piyasalarının özellikleri karşısında, sorunlar yaratıyor olabilmektedir.

Bugüne dek "rasyonel davranış" varsayımı çoğunlukla "acaba piyasalarda ajanlar hep rasyonel davranıyor mu, özellikle tüketici/satıcı davranışları böyle mi işliyor?" bağlamında, deneysel yoldan incelenmiştir.[2] Finans piyasalarında ise, "sürü davranışı" gi-

(2) Bu varsayım halen iki yeni iktisat okulu tarafından (Experimental Economics ve Behavioral Economics) sorgulanıyor. Ancak henüz eğitime tam yansımadı.

bi ya da farklı beklentilere göre "kaotik" nitelikler alabilen" davranışların bulunduğu, istatiksel olarak saptanmıştır.

İktisat eğitiminin temel varsayımlarından olan rasyonel davranış ve kârençoklaştırması, iyice karmaşık sisli kavramlar oldular. Nitekim birçok okulda, "rasyonellik varsayımı", iktisadın tarihinde reddedildiği gibi (Alman Tarihçi Okulu, ABD'de Kurumcular), günümüzde ayrıca araştırma/okullaşma kaynağıdır. Oysa yukarıda görüldüğü gibi, finans piyasalarında bu, "birinin kârı diğerinin cebinden ödenir" biçiminde de olabilmektedir. Nobel ödüllü iktisatçı Vernon Smith'in "yatırımcılar" üzerinde bu bağlamda yaptığı bir laboratuvar deneyi ileride anlatılacaktır.

BÖLÜM 5

Finansal Serbestleşme, Spekülatif Yapı ve 2008 Küresel Krizinin ABD ile AB'de Hazırlanması ve Gelişimi

Neoliberalizmin liberalizmden ayırılan başlıca bir özelliği, ileri düzeyde finansa dayanıyor ve ABD dolarının da artık istikrarını sağlayacak "altın" gibi bir bağının kalmamış olmasıdır. Bu çok önem taşıyan bir farktır. Nedeni liberalizmde istikrar kaynaklarının başlıca biri, ekonominin altın para sistemine dayanıyor olmasıydı. Nitekim A. Smith buna "büyük çark" diye bir isim[1] takarak atıf yapmış, düzenin düzgün işlemesindeki rolünü böylece vurgulamıştı. Altın para sisteminde her ülke parasının değeri (altın fiyatı sabit olduğu, her ülke para biriminin değeri de içerdiği altın miktarıyla belirlendiği için) bir istikrar öğesi olarak para sisteminde bulunuyordu. Oysa, günümüz dünyasında (ABD doları 1971'de altın bağını kopardığından bu yana) A. Smith'in "büyük çark"ı artık mevcut değil ve kâğıt paralar sürekli birbirleri karşısında değer değiştiriyor, sistemdeki istikrarsızlık da, dolayısıyla artıyor. Öyle ki basit bir yabancı para, örneğin dolarla, 30 gün sonra ödeme yapma işlemi dahi, bir dizi ön tahmin yapmayı gerektiriyor yani bir bakıma spekülatif davranmak kaçınılmazlaşıyor. Liberalizm çağında, altın para sisteminin sağladığı göreli is-

(1) Makineler devreye girmezden önceki çağda, Avrupa'da esirler çarkları çevirerek enerji gereğini karşılıyordu. Nitekim, Avrupa'da esaretin kalkması, buharlı makinelerin fabrikalarda devreye girmesini izledi; artık esirlerin çarkları çevirerek yaptığı işi buhar makinesi yerine getiriyordu. Ama "altın para sistemi" de, yine rolünü para piyasasında sürdürüyordu.

tikrar, kısacası günümüzde artık yok.[1] Buna diğer ön tahmin gereklerini de eklersek, ister istemez günlük yaşamda dahi spekülatif davranış, kuralsızlık olağanlaşıyor. Ancak, bir diğer gerçek de şudur: altın para sistemi para değerini istikrarlaştırırken, bu kez, dış istikrarsızlığın etkilerinin giderilmesi için gereken tüm düzenlemelerin iç ekonomide yapılması gerekiyordu. Bu da ekonomilerin iç dengelerini bozuyor, iç istikrarsızlık artıyordu. Yani, bu istikrarın ağır bir fiyatı vardı.

ABD neoliberalizminin getirdiği neredeyse sınırsız özgürlükte, işe sınırsız yolsuzluklar kaçınılmaz biçimde katılırken, politikaların çift yönlü etkileri de işe karışınca, 2008 küresel krizi hazırlandı. Neoliberalizmin buradaki payına, sınırsız piyasa özgürlüğünde, tutarsız iktisat politikalarından yozlaşmaya uzanan çok sayıda öğe de işe karıştı. Sınırsız özgürlükle üretilen türevlerden, finansın çılgınca ve yozlaşma yoluyla genişletilen çapına uzanan işlem, son krizin gerisinde yatıyordu. Gelir dağılımı eşitsizliği artışı ise, piyasada talebi kısıtlayan bir öğe olarak denklemde yerini alıyordu.

Aşağıda, neoliberalizmli yılların en önemli örneği olan 2008 krizinin bir yüzünü inceleyeceğiz. Neoliberalizmin, yüksek riskli spekülatif davranışlarla biçimlenen spekülatif yapısının, nasıl AB'ı ve GOÜ'yü ABD ile birlikte krize götürdüğü, krizi küreselleştirdiği, dikkat çekilmesi gereken bir olaydır. 2015 yılı sonunda kriz hâlâ atlatılamamıştı, süreğenleşmişti.

1. FİNANSIN SERBESTLEŞMESİNE GEÇİŞİN YARATTIĞI SORUNLAR

19. yüzyılın serbestleşme hareketi, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla sona ermiş, bu arada finansal serbestlik de tarihe karışmıştı. 1980'li yıllara kadar da, İngiltere'nin bir daha ge-

(1) Bu, "altın para sisteminde spekülatif davranış yoktu" demek değildir, tabii vardı. Ancak, günümüzdeki kâğıt dolara oranla göreli daha istikrarlıydı ve "altına bağlı dolar" sistemi de göreli öyleydi.

ri getirme çabası başarılı olamadı. Birinci Dünya Savaşı, izleyen 1929 krizi ve Büyük Durgunluk yılları, buna izin vermedi. İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen "denetimli ekonomi" döneminde ise, gerek altına bağlı dolar sisteminin getirdiği mali kısıt, gerek dünya ekonomisinin bölünmüşlüğü, bunu cazip bırakmamıştı; Finansal serbestlik zaten kalkınma hamlesi çağı yaşatıyordu.

Ancak 1970'li yıllar, başından itibaren, finansal serbestliğe geçişin baskılarını da birlikte getirdi. ABD ile İngiltere'nin içine düştüğü kronikleşen kriz, değişim arayışının temeli, dürtüsüydü. ABD dolarının altın pariteden ayrılması (1971) ise, yeni olanakların gelişmesi demekti ve kapıyı açtı. Böylece, ABD doları miktarını (sınırsız olmasa da) serbestçe artırma üzerindeki kısıt da ortadan kalkmış oldu. Bir yeni olanak, 1973 yılı sonunda patlayan petrol kriziyle ortaya çıktı, GOÜ'yü de serbestleşme sürecine çekti (Bkz. Bölüm I). OPEC'in cari işlemler bilançosu fazlası 170 milyar dolarlık bir artışa tanık olurken, GOÜ'nün cari işlemler bilançosu açığı da, 140 milyar dolara varmıştı. OPEC'teki fazla, başta ABD bankaları, banka sisteminde birikiyor, GOÜ'deki dış borçlanmaya kaynaklık ediyordu. Ancak bu süreç doğrudan değil, "dolambaçlı bir finansal sistem"le işliyordu. 1982'de Brezilya ve Meksika gibi büyük boylu, ağır borçlu ülkeler de iflas edince, kısıtlar yerine, finansal serbestlik getirilmesi durumu yaratıldı. Yaşanan bu süreç, iki gerçeği ortaya koydu: OPEC'in petrol zengini olan ülkeleri paralarını yabancı bankalara (başta ABD bankaları) yatırmak, borçlanan GOÜ ise, borçları için dış finansmandan yararlanmak zorunda kaldılar. Bu da, zenginleşen OPEC üyelerinden, dolaylı yoldan GOÜ'ye bankalar aracılığıyla para transfer edilmesi, böylece bunların cari işlemler bilançosu açıklarını karşılayabilmeleri demek oluyordu. Ama bu transfer işi, iyice dolaylı bir yoldan işliyordu. OPEC ülkeleri ellerindeki petrol fonlarını, gelişmiş ülke tahvillerine ve diğer likit varlık kalemlerine yatırıyorlardı. Bu, varlık kalemi yatırımlarının karşılığı olarak gelişmiş ülkelerden petrolsüz GOÜ'ye fonların aktarılmasını gerektiriyordu. Gereken aktarmanın büyük kısmı, ti-

cari banka ortak fonlarının, daha önce bu işlemleri yapmamış olan küçük boylu bankaların da sürece katılmasıyla gerçekleşiyordu. Değişken, 6 aylık euro-dolar faizli (Londra bankalararası LIBOR faizli) bu borçlar, çoğunlukla Asya ve Latin Amerika ülkelerine yönelikti.

ABD'deki enflasyon, 1970'in sonundan 1980'in başına giderek artınca ve enflasyon gelişmiş ülkelerde yayılınca, faiz hadleri yükseltildi, bütçe açıklarını kısma yolunda önlemler devreye sokuldu. LIBOR %9.2'den %16.7'ye çıktı, 1981'de. Böylece, borçlu GOÜ'nün faizleri göklere fırladı, borçlar ödenemez duruma geldi. Üstelik, durgunluk yaşayan gelişmiş ülkeler ithalatı kısınca, bunlara ihracatı olan GOÜ'nün borç ödeme durumu daha da sıkıştı. (Brezilya'nın faiz borcunun ihracat gelirine oranı %50'ye, Meksika'nın %40'a çıktı.) Bunun üzerine, sıkışan GOÜ'nün borç faizlerini "dış borç stokuna ekleme" yöntemi benimsendi, borç stoku giderek büyür oldu (P. Isard, s. 52-60). Bu tablo, 1980'li yıllar boyunca GOÜ'ye sermaye akışını da durdurdu. Bundan sonra, finans piyasalarının serbestleşmesi devreye girdi, bu baskılar altında.

Finansal serbestleşmede, sadece yukarıdaki borç sorunu ve ona eşlik eden yüksek gelirli ülke mali sorunları başrolde olmadı; aynı zamanda elektronik teknolojinin ilerlemesiyle bilgisayar işlem maliyetinin de hızla düşmesi ve iletişim teknolojisinin değişmesi, böylece yeni teknolojinin devreye girmesi, sistemi değişime götürdü. Uluslararası finans işlemleri artık çok kolaylaşmış, ucuzlaşmış ve hızlanmıştı.

Ancak, bu iki öğenin gerisinde yatan temel neden ise, ABD ve İngiltere'nin 1970'lerin başından itibaren içine düştüğü kâr haddi düşüşü ve durgunluk dolayısıyla, bunu aşma çabaları idi: 1970'li ve 1980'li yılların sunduğu olanakları uygulamaya koydular, GOÜ'yü de kapsama aldılar. 1990'lara gelindiğinde ise, bu çabaların sonucunda ekonomilerinde bir doruk yaşadılar. 1970'lerin, 1980'lerin krizi atlatılmıştı. sistem de serbestleştirilmişti. Finansal genişleme yolunun yeni yollardan neredeyse sınırsız açılması ise, 2001'de ABD başkanı G. W. Bush'un bütün denetim öğelerini,

yeni bir politikayla kaldırması kararı üzerine oldu. 2007'de patlayan krizdeki akıl almaz yolsuzluklar, bu yeni finans düzeni ortamında yaşandı.

2. SPEKÜLATİF DAVRANIŞ VE 2008 KÜRESEL KRİZİ

2.1. Krizin Hazırlanmasına Katkılar

"Piyasalar" diye bilinen finansallaşmış alanlarda bireysel davranışların, ders kitaplarında statik şartlar altında belirlilik ve berraklık ortamında tanımlanan "rasyonel" davranışlarla örtüşmesi pek olası değildir. Spekülatif davranışın kendi rasyonelliği varsa da(?), bu farklıdır. Örneğin 2008 krizi gelinceye kadar, ABD'de bütün varlık kalemlerinin fiyatları, evlerden hammaddelere, topraktan altına, vadeli borsalarda sürekli fiyat artışına oynayan spekülatörlerce yükseltildi. Bunun "rasyonel" yanı bellidir: krediler defalarca genişlerken, zenginler daha zenginleşirken, orta ya da alt-orta sınıf için krediler yoluyla gelişirken, bunların fiyatlarının artışı olağandır. Beklenen (ev gibi) varlık kalemlerini edinme yolu banka sistemince açılmışken, vadeli borsalarda spekülatörlerin fiyat artışına oynaması da "rasyonel" bir davranıştır. Böylece, 2008 krizi öncesi, bu gibi kalemlerde ve borsalarda varlık kalemleri ve diğer bazı mallarda fiyat artışları sürdü. Ancak bunun kimsenin kestiremediği yanı, kredi genişlemesinin ne zaman ve nasıl sonunun geleceği idi; dolayısıyla da ne zaman yükselişin yerini fiyat düşüşlerine bırakacağını kimse bilemiyordu. ABD'de ve AB'da 2007'de patlayan kriz öncesinde, ABD'de türevlerde yaratılan genişleme 600 trilyon dolara varıncaya kadar, yukarıdaki süreç devam etti. Önce, ipotekli ev edinme eşik-altı *(subprime)* kredilerinde FED'in faiz artırımıyla başlayan ödeme aksamasını (2006 başı), kredi piyasalarında ortaya dökülen kuşkular ve toksik kâğıtlar gibi kural dışı uygulamaların dışarıya yansıması izledi. Bir kere, derecelendirme kurumlarının kural dışı davranışları piyasayı dalgalandırdı. Eşikaltı kredilerin sigortalanması ve tahvilleştirilmesinde, derecelendirme kurumlarının ücretlerini, önce-

ki uygulamanın tersine, artık tahvilleştirmeyi yapanlar ödüyordu. Bu durumda, tahvillere en üst düzeyde (AAA gibi) derecelendirmeyi "iyi ücret" (yani rüşvet) ödeyip derecelendirme kurumundan satın almak olanaklı olmuştu. Önceki sistemde, "inceletip ödeme" *işlemini tahvili çıkaran değil*, tahvile yatırım yapacak olan kurum/kişi yapıyor, ona göre yatırım için karar veriyordu. Burada sorun, öncelikle sistemi değiştiren, sonra da gerçeğin üstünde "derece" almak için gerekli (kural dışı) ödemeyi yapan ve bu yüksek dereceyi veren, nihayet bu sistemi kabul edenlerin davranışında yatıyordu. (Helleiner, 2009). Yani, yolsuzluğu hazırlayan bir dizi işlem üst üste binmişti, bir dizi kişi işe karışmıştı.

Tabii, kural dışı davranışların ilgili kurama içerilmesi mümkün değildir. Sadece, bu tür davranışların "olası" olduğu, nedenleriyle birlikte hatırlatılabilir. Burada asıl sorumluluk, bu piyasanın denetlenmemesindedir; hem de, 2001 krizinde ABD'de muhasebe-denetim kurumlarının her türlü yasa ve kural dışı davranışları ortaya döküldüğü halde. "Verim artışı" diye kâr artışı olmayan şirketlerin, muhasebe oyunlarıyla, "böyle imiş gibi" gösterildiği ortaya çıkınca borsa çökmüş, ENRON gibi birçok büyük şirket iflas etmişti.[1] Ancak, ABD'de finans kesimi, inovasyon yeteneğini kısıtlayıcı denetimi istemediğini bildirdi,[2] G. W. Bush da başkanlığı sırasında bütün kamu denetim araçlarını yürürlükten kaldırdı, finans kesimini tam serbestleştirdi.

(1) Bu kurumları Türkiye, 2001 krizi sırasında, IMF denetimindeyken kurdu; ABD de IMF'ye Türkiye için ek finansman sağlıyordu. ABD'de ise finansçılar benzer bir "denetim" istemiyor.

(2) Neyse ki Türkiye bir yandan ödemeler bilançosunun "net hata ve noksan" kaleminden, bir yandan (dönemin) Varlık Barışı kaleminden giren 20 milyar doları aşan bir tutar, bir yandan da hızla düşen ithalat sayesinde bu kredi azalışını 2009'da ek dış kaynak gereği olmadan atlattı; IMF'ye başvurması da gerekmedi. Bu kurumları Türkiye, 2001 krizi sırasında, IMF denetiminde iken kurdu; ABD de IMF'ye, Türkiye için ek finansman sağlıyordu.

2.2. Denetimsizliğin Getirileri ve Götürüleri

2008 krizinde ABD'deki kural dışı davranış, yukarıda açıklananlarla bitmedi. Esas sorun, yaratılan türevlerin 4 trilyon dolarlık bölümünün, "tezgâh üstü türevler" *(over the counter derivatives)* diye anılan, "üstünde yazılı olan değeri gerçekte taşımayan" türevlerden kaynaklanmasındaydı. Üstünde yazılı değerden tahvilleştirilip, derecelendirme kurumlarından alınan (gerçek dışı) en yüksek derecelendirmeyle pazarlanan tahvillere, olay ortaya dökülünce, toksik kâğıt diye yafta takıldı. 4 trilyon dolarlık toksik kâğıtların %40 kadarı, başta Batı Avrupa ve Japonya dış dünyada ticari bankalara, kalanı da ABD içinde satılmıştı. Krizin dış dünyaya bulaşma yollarından başlıca biri, bu toksik kâğıtlar oldu. (Sapir, 2009). Bu kâğıtlara yatırım yapan bankalar, var olan yozlaşmış ortamda ellerindeki varlığın değerini kestiremiyor, dolayısıyla, kredi vermek amacıyla bu varlıkları kullanamıyordu. Bunun yarattığı güvensizlik, "kredi kısılması veya çöküşü" *(credit crunch)* denen olayı ortaya çıkardı ve bu da krizin küreselleşmesine katkı yaptı. Bu rakamın büyüklüğünü anlatmak için birkaç rakam verelim: ABD'nin 2007-2008 itibariyle GSYH'si (cari fiyatlarla) 14, dünyanın toplam GSYH'i ise 74 trilyon dolar kadardı. Yani devreye sokulan türevlerin toplam değeri (600 trilyon dolar) ABD GSYH'sinin 44 katı, dünyanın toplam GSYH'sinin neredeyse 8 katıydı. "Üstünde yazılı değeri yansıttığı kuşkulu" toksik kâğıtlar ise, %6.6'sı kadardı. Türevlerin, CDS ve CDO diye bilinenleri, toksik kâğıtları oluşturuyordu.

Sadece türev piyasalarının durumu, bireyin seçim ve davranış özgürlüğünün, denetimsiz finans piyasalarını nereye taşıyabileceğine çarpıcı bir örnektir. Bu örnek, açgözlülük, kazanma hırsı, sınırsız risk üstlenme eğilimine, finans pazarlarında yaygın olan "sürü davranışı" eklendiğinde, türev piyasalarında varılan noktayı açıklamaya herhalde yeter.

Ne var ki, kredi kısıtlanması olayı, ayrıca krizin toksik kâğıtları almamış olan, ama almış ticari bankaların kredilerinden yararlanan kesime yayılmasını hazırladı. Ticari dış banka kredilerini kul-

lananlar ve bunlara ağır düzeyde borçlu olanlar (başta Türkiye ve Doğu Avrupa ülkelerinin iş kesimleri), "kredi kısılması" olayından çok olumsuz etkilendiler. Yeni kredi alamadıkları gibi, var olan borçlarını çevirmeleri de zorlaştı. [1] Belirtelim ki, ABD finans kesiminde ortaya dökülen yozlaşmış işler ve davranışlar, ders kitaplarına "vaka çalışması" örneği olarak alınmayı hak ediyordu; sistemin balon yaratmasının büyüme sürecinin bir aşaması olması, balonun ise sürekli şişerken mutlaka bir noktada patlayacak olması da öyle. Bundan ötürü de kriz, yaşanması doğal bir olay oluyordu.

2.3. Krizin Üsselleşme Nedenleri ve Etkileri

2007 yılında ABD'nin eşikaltı mortgage piyasasında patlayan finansal krizi, hemen AB'nin finans kesimini şiddetle vurdu. Nedeni, ABD'de her türlü devlet ya da resmi kurum denetiminden arındırılmış finans kesiminde üretilen bir kısım tahvillerin, üzerlerinde yazılı değeri gerçekte taşımadıklarının anlaşılmasıydı; bu tahvillere, artık toksik kâğıtlar ismi veriliyordu, 4 trilyon dolarlık tahvillerin bir kısmı Avrupa bankalarında bulunuyordu. Tabii, bu finansal yozluk dışında diğer nedenler de vardı: 2000'li yıllar boyunca Asya devletleri "ihracata dönük büyüme" modeli izleyerek büyük döviz rezervleri biriktirirken (başta Çin),[2] dünyanın bir kısmı da (başta ABD) büyük dış açıklar veriyor, yani dış borç birikimi yaşanıyordu. Diğer yandan, finans kesimi egemenliğindeki büyüme süreci, iç gelir dağılımını alt-gelir grubunda yer alan sınıflar aleyhine bozdukça, iç kredi genişlemesi yardımcı oluyor, böylece, bir de, iç özel kredi birikimi giderek büyüyordu; kamu açıkları ile kamu borcu birikimi buna ekleniyordu.

---

(1) İlginç bir rastlantıyla, Türkiye'nin 1999-2008 IMF programı 2008'de biterken, yeni bir kriz patlamıştı. Alınan tedbirler, 2009'un ikinci yarısında IMF'ye yeniden kredi talebiyle gitme gereğine yer bırakmadı.

(2) Halen Çin'in döviz rezervleri 3.5 trilyon, Japonya'nın 1 trilyon dolar düzeyindedir. (2014 sonu)

AB'nin euro alanının kendine özgü sorunları ise, yukarıda değinilenlere ek olarak, 2000'lerin başından itibaren devreye girdi. AB'nin büyük boylu bankaları, "tekpazar politikası"yla birlikte, zaten küresel işlemci olmuştu ve ABD'nin toksik kâğıtlarında varlık birikiminin de, etkin oyuncuları idiler. Dolayısıyla ABD'de 2007'de kriz patladığında AB bankalarının konumu, ABD bankalarından farklı değildi. Ne var ki Fransız, Alman, İspanyol hükümetleri krizin başında, bankaların kasalarındaki çürük tahvillere (bankaları yeniden yapılandırıp güçlenmiş duruma getirmek yerine) borçlarını dondurmalarına imkân sağladı. Oysa ABD hükümeti, FED kanalından tahvil çıkarıp likiditeyi genişletmek yoluyla, kısa sürede bankaların bu borçlarını temizledi ve çoğunun da izleyen yıllarda bunu geri ödemesini sağladı. Diğer yandan Avrupa bankaları, kriz başlayınca, euro alanı ülkelerinin kamu borçlarını da büyük kârlarla biriktirdiler; 2009 yılı "mali destek programı" sürecinde neredeyse sıfır faizle borçlanıp, % 3-4 faizli devlet tahvili almışlardı. Böylece krizin ilk iki yılında (2007-2009) euro alanı devletlerinde, GSYH oranı olarak, özel borçlulukla birlikte devlet borçluluğu da tavan yaptı: İspanya'da (sırasıyla özel ve devlet borcu) % 317'den % 334'e ve % 40'tan % 64'e; Fransa'da % 196'dan % 203'e ve % 65'ten % 78'e; Almanya'da % 200'den % 207'e ve % 60'tan % 73'e; İtalya'da % 214'ten yine % 214'e ve % 105'ten % 115'e çıktı.

Bu rakamlar gösteriyor ki, euro alanının en büyük ve en gelişmiş bu dört devletinde dahi, 2009'a gelindiğinde kamu borcu / GSYH oranı, euro anlaşmasının koyduğu (% 60) sınırları çok aşmıştı. Baştan itibaren en sorunlu olan Yunanistan'da ise 2009'da özel borç / GSYH oranı % 173, kamu borcu/GSYH oranı % 115 idi. Oysa aynı sürede, ABD gayrisafi özel borcu indirebildiği gibi, bankaları yeniden sermayelendirerek sağlığa kavuşturabilmiş, ama parasını da sonra sorumlulardan geri alabilmişti.

Kısacası, euro alanı federal devlet olan ABD'den farklı bir hukuk yapısı olarak, bankalara desteği yüzeyde bırakıp derinliğine gitmediği için borç yükünü azaltamadı; borç yükü giderek ağırlaştı. Buna, euro'nun bir egemen devlet *(sovereign state)* parası

olmaması ve diğer yetersizlikleri eklenince, euro alanı krizi, hem euro alanı içinde, hem dışında "üsselleşerek" büyüyen etkiler yaratma yoluna girdi (1929 krizi, 1970 krizi gibi).[1]

Bir kere "Euro", bağımsız egemen bir devletin çıkardığı, değerini ve miktarını taahhüt ettiği, merkez bankası yoluyla ihtiyaçlarına göre değerini ve miktarını ayarlayabildiği bir para değildi. İkincisi, Almanya'nın Bundesbank modeline göre işliyordu. Üçüncüsü, altın para sistemi gibi, euro alanı ülkeleri de euroyu devalüe edip dış dengeyi sağlayamaz, kendi ihtiyaçlarına göre ne miktarını ne faizi ayarlayamazdı. Krizde ücretleri, üretimi düşürmekten başka çözüm yolu yoktu. Aynı para birimini, hem iç hem dış işlemlerde kullanmanın bütün yükünü üstlenmek zorunda idi. Bu zor sisteme, Yunanistan ve benzeri ülkeler Almanya, Hollanda'yla birlikte dahil edilince, bunun sorunlu olacağı belliydi.

Euro kısacası, o yıllarda kullanıldığı 17 Avrupa ülkesinin her birinin kendi yerel şartları ve ihtiyaçlarından, miktar ve değer olarak bağımsız bir para olunca, üyelerin politik almaşıkları tıkandı; kriz koşullarını aşmanın tek yolu, para arzını kısıp, işsizliği arttırıp üretimi düşürmek, kamu ve özel harcamalarını daraltıp borç ödeyebilir duruma girmek oldu. Bu da, sorunlu Akdeniz kıyısı devletlerin GSYH'si giderek daralırken, yükselen faiz yükünü giderek arttırdı, ödenemez noktaya getirdi. Çok sayıda devlet (İrlanda, Portekiz, İspanya, İtalya, Yunanistan) bu duruma girince, ayrıca toksik kâğıtlar ile banka bataklarının yükünü taşıyan büyük boylu Almanya, Fransa gibi devletler de sıkışmaya başladılar. Çözüm, Avrupa Merkez Bankası'nın (ECB) ortak euro alanı tahvili çıkarmasında aranır oldu. 10 Eylül 2012'de uzun tartışmalar sonrası, Almanya Başbakanı Merkel'in itirazı aşıldı, ECB başkanı Mario Draghi, "sıkıntıdaki euro alanı üyelerinin devlet tahvillerini destekleme programını" onayladığını,

(1) Nitekim 2012'de Avrupa Merkez Bankası, "nihai borç verici" *(lender of last resort)* rolü oynamaya geçirildi, borçlanma şartlarına uyulması kaydıyla. (*The Economist*, s. 10, 15 Eylül 2012)

1-3 yıl vadeli devlet tahvillerini getirilen şartlara uyulması kaydıyla satın alacağını açıkladı. Böylece, para arzını genişletip, borç verme yolu açıldı, Avrupa Merkez Bankası olağan merkez bankası işlemlerini yapabilir oldu.

Tabii bunlara Almanya, Fransa, Hollanda gibi ülkelere göre belirlenen euro kurunda, Yunanistan ve benzeri ülkelerin dış rekabet gücü olamaması, dış açık vermeleri ve bu kaynaktan da borç biriktirmeleri olgusu eklendi. Aynı yolda, düşen ortak faizler de bunların borçlanma iştahlarına bir diğer destek oldu. Borç batakları nedenleri, kısacası, Almanya ile Yunanistan'ı aynı para sisteminde paketlemede yatmaktaydı (Aglietta, a.g.e, 25-31)

Euro alanı dışında kalan İngiltere'de ise durum, önce ABD'deki gibi yaşandı, 2007'deki sert düşüşle yaşandı; farklı olarak sürdü. Dünyanın iki numaralı "finans merkezi" olan İngiltere gelirinin %40'ı, finans hizmetleri kaynaklı idi (Dünya Bankası 2009); finansında yozlaşma (herhalde) ABD Wall Street'indekinin de üstündeydi.

LIBOR'daki şaibe[2] buna iyi bir örnek oldu. Doğu Avrupalı AB ortakları ise, sorunlarını temelde IMF ile çözdüler; zaten çoğunluğu henüz euro alanı üyesi olmamıştı. Ancak, bu ülkelerde bankacılığı ele geçiren büyük boylu Alman ve Fransız bankaları, tabii, kendi merkezlerindeki krizden etkilenip şubeyi tasfiye edince, o ülkede de sarsıntı oldu.[3] ECB 2013'ten itibaren olağan merkez bankası işlemlerini yerine getirebilir, yeterliliği uygulayabilir oldu, iş rahatladı.

---

(2) LIBOR seçkin bankalararası piyasada saptanarak "dünya borçlanma faiz haddi tabanı" kabul ediliyordu. Üzerinde oynanan oyunların yozluğu 2012 başında dünya medyasının gündemine düşmüştü. İşlevi artık ABD'ye kaldı, İngiltere devretti.

(3) İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan "altına bağlı dolar" sistemi (1 ons altın = 35 dolar), Vietnam savaşının yarattığı para genişlemesi baskısıyla, 1971'de çöktü. Yani altın para sistemine benzediğine göre, euro alanındaki aynı yapının tekrar geri gelmesi olası görünmüyordu. Nitekim, o da değişime girdi, şartlara uyduruldu.

İngiltere gibi İsviçre de, krizden çok etkilendi. Kısacası, finansal kriz sadece euro alanı üyelerini değil, Avrupa'nın önemli finans merkezlerinin tümünü etkisi altına aldı çünkü tümü benzer finansal işlemlere girişmişlerdi.

2.4. Üsselleşme Yolunda Krizin Değişen Etkileri ve Yayılması

2007'de kriz ABD'yi izleyerek AB'de de gündeme geldiğinde, dünyanın geri kalan kısmı krizden pek etkilenmemişti; bir kısmı hiç etkilenmedi, etkilenenler de bir yılda atlatabildi. Bu görünüm, kriz üzerine yeni bir kuram üretilmesine götürdü, yeni kuram, "birbirinden kopuş" *(decoupling)* tanımıyla devreye girdi. Buna göre, yükselen pazar ülkelerinin büyük boyluları (Çin, Hindistan gibi) başta ve genelde Asya Kaplanları, neredeyse hiç etkilenmediler; diğerleri ise etkilenseler de, kısa sürede atlattılar (Türkiye, Brezilya gibi). Öyleyse, bu ülkelerde ekonomi canlılığını sürdürürken, Batı'yı da durgunluktan kurtarabilirdi. Nitekim AB devletleri (herhalde) buna dayanarak, Asya Kaplanları ile serbest ticaret anlaşmaları yapmaya geçiyordu, 2010 yılında.[1] Diğer yandan 2012 yılı ilerlerken yükselen pazar ülkelerinin, farklı düzeyde olsa da, hepsinin ABD ve AB krizinden etkileniyor olduğu ortaya çıktı (*The Economist*, July 21, 2012, s. 54). Bunların içinde büyük nüfusu ve GSYH'si olan, dünya ticaretinde ağırlığı büyük, üstelik yılda % 10-11 milli gelir artışıyla dünyayı da hareketlendiren Çin, artık yavaşlamaya başlıyordu; Hindistan, Brezilya, Rusya, Çin, G. Afrika için (yani BRICS[2] diye adlandırılanlar) de aynı beklen-

(1) Türkiye de G. Kore'yle, AB'yle Gümrük Birliği Anlaşması (Mart 1996) şartından ötürü bunu imzaladı. Bu, tek taraflı bir şarttır, G. Kore'yi bağlamaz, yani Türkiye için geçerlidir sadece.

(2) Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika devletlerinin İngilizce isimlerinin baş harfleriyle yapılan bir kısaltmadır. Bu ülkeler hızlı büyümeleri ve inovasyon yetenekleri, büyük nüfusları ve GSYH'leri, dış ticaret hacimleri ve büyük kaynak varlıklarıyla dünya ekonomisini etkileme gücüne sahiptirler. Bu nedenle, ayrı bir grup olarak değerlendirilmektedirler.

ti paylaşıldı. IMF'nin (World Economic Outlook) 2012 yılı ortasındaki yükselen pazar büyüme tahminleri yılın başındakilerin de altındaydı (Çin'in % 8'e, Hindistan'ın % 6'ya, Rusya'nın % 4'e, Brezilya'nın % 2.5'e, G. Afrika'nın % 2.6'ya düşürülmüştü.) Yılın sonuna doğru bu tahminler bir puan daha indirildi yani büyüme her yerde yavaşladı.

AB'daki olaylar ise, birkaç yoldan dünyayı etkilemeye başlamıştı. Bir kere, gelişmiş ve GOÜ'nün başlıca ihracat pazarlarından biri AB olduğu için, euro alanının üsselleşen krizinde AB'in iç pazarı daralınca, ithalatı da daralıyordu. Olağan biçimde bu dış ülkelerin ihracatı, dolayasıyla iç üretimi azalıyor, işsizlik artıyordu. Yani, kriz etkileri yayılıyordu.

3. KİŞİSEL GELİR DAĞILIMINDA DEĞİŞİMDEN KREDİ BALONUNA

ABD'de 2007'de krize götüren süreçteki kredi genişlemesi ve balon, aynı zamanda, kişisel gelir dağılımını, giderek finans kesimindeki oyuncu firmalar ve bunlardaki yatırımcılar ile CEO'lar ve finansta inovasyon yaratıcıları lehine değiştirmişti. Gelir dağılımının, üretim kesimlerinde ücretli çalışanların ve küçük firmaların ya da işsizlerin aleyhine değişmesi, bunun diğer yüzü oldu. Bu değişim, başta ABD'de ve sonra da diğer ülkelerde balonun şişme sürecinde, tüketici kredilerini hızla artırdı ve kiminde artış oranı, GSYH'dakini aşan bir düzeye vardı. (3)

Pek çok Avrupa ülkesinde de, aynı süreçte, iç kredilerin tutarı neredeyse GSYH'nin toplam değerine varmıştı. (İtalya, İspanya, Yunanistan, kimi Doğu Avrupa ülkeleri gibi.) Bu kesim için kazancın bir diğer yolu, ABD'de olduğu gibi, aşırı değerli yerli paranın ucuza getirdiği tüketim mallarının, cari işlem açıkları ile ar-

(3) Türkiye'de ise, GSYH'de tüketici kredilerinin oranı % 20'nin ötesine geçmedi ama yine de bunların nerdeyse yarısının geri ödenmeme riski altında bulunduğu, bunun ise bankalar için ciddi bir risk olduğu belirtiliyordu.

tan ithali oldu. Varlıkların (eğer varsa) artan dolar değeri, yani "servet etkisi" buna eklendi. Balonun büyüme sürecindeki krediye dayalı tüketim artışı, ABD'de birey/aile tasarruflarını sıfıra, hatta eksiye düşürdü. (Türkiye'de benzer şartlar, geleneksel olarak 1990'lı yıllarda, %20-22 civarında olan toplam GSYH'de tasarruf oranını %12'ye kadar düşürdü). Bu da, Doğu ve Güney Avrupa dahil, GSYH'de %5'i (kabul edilen üst sınır) aşan cari işlem açıklarıyla, dış denge bozulmasının gerisindeki asal nedenlerden biri oldu. Geniş halk kitlesi, büyüme sürecinden ya borçlanarak ve/veya diğer sürdürülemez kaynaklar yoluyla yararlanmıştı.

Kişisel gelir dağılımı bozulmasından krizi hazırlamaya götüren diğer etken, finans pazarlarındaki spekülatif işlemlerden kazanılan büyük servetlerdi. Bu, her yerde GSYH tarihsel artış oranı kaydederken, artmayan alt-sınıflar gelirinin diğer yüzü oluyordu.[1] Gıda maddelerinden hammaddelere (başta petrol/doğalgaz), döviz fiyatlarından evlere, altına, tahvil ve hisse senetlerine, servet kalemi olabilecek her şey "yüksek kaldıraçlı" spekülatif faaliyete konu olmuştu. Bu büyüme sürecinin gerisinde, vadeli borsalarda sürekli fiyat artışına oynayan, spekülasyona konu olan varlık kalemlerinin sahipleri vardı. Servetleri ellerine geçirenler de, yatırım yapan kurumlar (vakıflar, sigortalar, emeklilik fonları gibi) ya da bireysel büyük servet sahipleriydi. Spekülatif yüksek fiyatları ödeyenler ise, bu hammaddeleri doğrudan ya da dolaylı yoldan kullanan herkesti. Öyle ki, adeta yüksek oranlı, regresif bir dolaylı vergi gibi, düşük gelirlileri göreli daha şiddetli vuruyordu.

Gelir dağılımını her iki yönden bozan sürecin, "kredi genişlemesi"yle yürüdüğü görülüyordu. Kredi şişmesinin ilginç yanı, bunun temel tüketim mallarına dayalı fiyat endekslerini

(1) Mali sermaye hareketleri, dünya pazarında kâr hesabına göre ülkeden ülkeye göç ederken, pek çok ülkede, Türkiye dahil, vergiye tabi değildir; oysa ücretler vergilendirilir. Gelir bölüşümünü küresel düzlemde bozan bir etki de budur. Tabii aynı oyunu oynayan yerli sermaye de, ulusal düzlemde aynı etkiyi yaratırken, vergiden kurtulmaktadır.

"enflasyon" düzeyine çekmemiş olmasıydı.[2] Fiyat artışları, borsalarda ve varlık kalemlerinde yoğunlaşmıştı. Bu da, balon şişmesini getiren kredi genişlemesine, hangi toplum kesiminin kaynaklık ettiğini gösteriyordu.

Balon patladığında genelde piyasa oyunlarıyla doğrudan bağlantısız kesimler de batan bankalarda, sigorta ve emeklilik fonlarında mali hakları olanlar da kaybedenlerin arasında olabiliyordu. Yani, krize götüren süreçte kişisel gelir dağılımının bozulduğunu (ev ve diğer tüketim kredileri yoluyla) yapay biçimde düzeltmek için yola çıkanların, sonuçta, aynı toplum sınıfına yeni bir darbe vurduğu görülüyordu. Piyasalarda, krizde kaybedenlerin ezici çoğunluğu ise, şişen balondaki fiyattan kaybetse de, 2009'un ikinci yarısından itibaren yeni bir balonla bunu telafi etme yoluna girdiler. Ne var ki, krizin reel kesime intikal etmesiyle, ABD başta, her yerde doruk yapan işsizlik oranı, yüksek düzeyde takıldı kaldı 2012-2013 yılına kadar, düşmesi öngörüsünü yapan kurum ya da kişi yok gibiydi. Nitekim öyle de oldu. AB euro bölgesinde yolsuzlukların ortaya dökülmesi üzerine, 2011 sonrası yeni bir kriz yaşandı, AB'nin krizi "çift - dipli" olarak gelişti.

4. FİNANSAL SERBESTLİKTE TOPLUMSAL BASKI VE YAPTIRIMLAR

Finansal serbestlik, 1980'lerin başında ABD (Reagan) ve İngiltere (Thatcher) öncülüğünde "kurallardan arınma" *(deregulation)* gibi albenisi yüksek bir yaftayla getirilmişti. Dünyanın gelişmiş ülkeler kesimine anlaşma, geri kalanına ise 1980'lerde yaşanan yoğun kriz ve iflas döneminde, "IMF ve Dünya Bankası kredilerine ulaşabilmenin şartı" olarak kabul ettirildi. Bu arada, "kurallardan arınma" terimi, yerini "küreselleşme" gibi daha renkli

(2) Kriz öncesi ABD, Çin gibi bazı ülkelerde, gıda ve yakıt gibi fiyatları doruk yapan tüketim maddeleri fiyatları "çekirdek enflasyon" rakamlarıyla gözden uzak tutuluyordu. Acaba, ücret artışı taleplerini baskı altında tutmak mı amaçlanıyordu?

ve çarpıcı yeni bir kelimeye bıraktı. Ancak o yıllarda getirilen serbestlik düzeyi aynı yerde kalmadı, sürekli "daha fazlası" yönünde giderek artırıldı. Nihayetinde, önceki paragraflarda sonuçlarına değinilen düzeylere ulaştı.

Bu sürece önderlik yapan ABD'nin "lobby" sistemi, büyük para gücünü elinde tutan finans kesimine, uygulamada politikalarını kendi çıkarlarına göre düzenletmek yönünde çok geniş imkânlar sağladı. Seçimlerde, büyük kurumlardan istediklerini (yani kendi işlerini yürütecek kişileri) destekledikleri gibi, daha sonra da "lobby" faaliyetleri yoluyla, kongreden istedikleri kararları çıkartabilme gücüne sahiptiler. Reagan iktidara, "Gerçek sorun devlettir, devlet düzenlemelerinden kurtulmalıyız," gibi sloganlarla gelmişti. Ancak Cumhuriyetçi[1] iktidar gibi, izleyen Demokrat iktidar (Clinton) da aynı yolda yürüdü. 2001 krizini izleyen balon şişmesi sürecinde, G. W. Bush, yine önceden kalan kamusal düzenleme olarak ne varsa onları da kaldırtmıştı. Kriz içinde, bu düzensizliğe bir denetim getirmek amacıyla, iktidara gelen Obama ise (2008 sonu) sadece CEO ikramiyelerini kısma bağlamında dahi, büyük direnişle karşılaştı. Hükümetçe desteklenen kurumların CEO ikramiyelerine 500 bin dolarlık tavan koyma çabası ve bundaki başarısı yanında, diğerlerini sınırlama istekleri çok sınırlı kaldı. Nitekim büyük yatırım bankası Goldman Sachs, 2009 kriz yılı için, çoğu ikramiye olarak dağıtılmak üzere 20 milyar dolar, Morgan Stanley, sadece 2009'un son çeyreği için 5 milyar dolar ayırmıştı.

Diğer yandan, kamusal desteklerden yararlanan finans kurumları, kriz sonrası destek fonlarını hemen devlete geri ödeme karşılığında, finans kesimine hiçbir sınırlama ya da resmi kural getirilmemesi yolunda baskı yapmaya başlamışlardı (Gross, 2009) ve istediklerini almayı başardılar.[2] Oysa AB, başta Almanya ve Fransa, finans kesimine sıkı denetim talep ediyor, hatta bunun

(1) Fukuyama da (2010), "lobby"cilerin aynı yolda finans kurumları tarafından işe koyulduklarını söylüyordu. Başkan Obama da, 2010'da bir dizi denetim ilan etti, ama finans kesimi ciddi denetimi kabul etmedi.

(2) ABD'nin Cumhuriyetçi partisi, muhafazakar kesimin sözcüsüdür. Demokratlar, daha "sosyal" eğilimleri temsil eder.

uluslararası bir kuruma bırakılmasını istiyordu. Nitekim AB, euro alanında çözüm için ECB'ye (Avrupa Merkez Bankası) yeni yetkiler yanında, borçları ödeme bağlamında borçlu ülkelere sıkı yaptırımlar getirdi. Yani, aynı olay karşısında ABD ile AB'nin politikaları birbirinden farklı olabiliyordu.

Bu arada Brezilya ve Güney Kore gibi dönemin G-20 ülkeleri, tutarı yine artışa geçen uluslararası sermaye hareketlerine, 2009'un sonunda Tobin vergisi getiriyor, yerli paranın aşırı değerlenmesini önleme yolunu tutuyordu. Çin ise zaten piyasa serbestliği göreli sınırlı, ekonomisi planlı, finansı gözetim altında bir ülkeydi. Avrupa'da tepkinin nedeni şudur: (i) AB bankaları, toksik kâğıtlardan önemli miktarda satın aldıkları için, darbe yemişti, ii) Almanya gibi "ihracata dönük" üretim yapan AB ülkeleri, ihracatın çöküşünden darbe yemişti, (iii) doğu ile güney Avrupa ülkelerinin büyük dış açıkları ve dış borçlarına ve çok yüksek oranlı kamu açıkları ile kamu borçlarına çözüm üretmek durumunda kalmışlardı. Bunu, ilgili devletlere (Yunanistan, İrlanda, Portekiz, İspanya, İtalya gibi) ödeme şartını getirerek yapmayı seçtiler. İngiltere ise finansal krizden, "City"yle küresel büyük bir finans merkezi olarak, en büyük darbe yiyenlerin başında geliyordu. İşçi Partisi iktidarının Başbakanı G. Brown, finans kesiminin denetlenmesine taraftar görünüyordu.[3] Japonya'da yeni iktidar ise, partisi ve başkanıyla, hem Asyacı eğilimli, hem denetimsiz kapitalizme karşı eğilimde bir yönetici olarak tanınıyordu. Ayrıca, Japonya'nın bir yandan ağır kamu borçları olduğu, bir yandan krizden şiddetle etkilendiği için, tam finansal serbestliğe göz yumması söz konusu olamazdı, olmadı da.

Kısacası kriz gelişmiş dünyada ciddi tepkiler yaratmış, iz bırakmış, birkaç yılda biten bir kriz olmamış, süreğenleşmişti. Yarattığı eğilim ise, ABD hariç denetimlerin sıkılaştırılması yönündeydi. Yeni gelişmiş dünyada artık, ABD ile diğerleri arasında tepki politikaları ayrışmıştı.

(3) İzleyen seçimlerde G. Brown ve İşçi Partisi iktidarı kaybetti. İktidara muhafazakârlar geldi.

(Buna karşılık Türkiye, 2008 krizinden büyük darbe yiyen, GSYH düşüşü yüksek oranda olan, işsizliği tepelerde gezinen bir ülke olarak anılıyordu. Ancak bu olumsuz göstergeler kısa süreli oldular, bir yıl gibi. Şaşırtıcı biçimde, kriz sonrası için öncelikli ekonomi projesi, iktidarın (AKP ve özellikle dönemin Başbakanı Erdoğan) denetimsiz ve vergisiz yeni bir "finans merkezini İstanbul'da oluşturmak" şeklinde açıklanıyordu ve oluşturulma yoluna girildi[1] ancak yılın yarısına gelmeden kaldırıldı rafa. Türkiye'nin şartları elvermiyordu).

Bu görünüş, kriz sonrasında dünyada yeni bir kamplaşma alanının ortaya çıkabileceğini gösteriyordu. Finansal denetim yanlısı olanlar bir yanda, finansal tam serbestlik isteyenler diğer yanda olacaklar gibi gözüküyordu. Ne var ki, kriz süreğenleşti dünyada, uzun dönemli durgunluğa dönüştü. Finans da albenisini yitirdi ABD dışında.

5. DIŞ DENGESİZLİKLER VE KARŞILAŞILAN SORUNLAR

2002'den itibaren dünyada, ABD'den kaynaklanan likidite artışı ile balon şişmesinin yarattığı iç dengesizliklere, dış dengesizlikler de eklenmişti. Bir yanda giderek büyüyen ve dış fazlalar veren, dış rezerv biriktiren ülkelere karşı, diğer yanda giderek büyüyen, sürekli dış açıklar veren ve dış borç biriktiren ülkeler resmi tamamladı. Birinci grupta, başta petrol/doğalgaz gibi temel hammaddeleri büyük çapta üreten ve satanlar ile Çin, Japonya, Almanya gibi iç tasarruf artığı ile dış fazla oranı yüksek olan ülkeler yer aldı. Büyük petrol/doğalgaz ihracatçıları, vadeli piyasa-

(1) Dubai'nin kamusal şirketi Dubai World'ün borç ödeyemez duruma düşmesi, Ortadoğu'daki finans merkezinin çökmesi demekti. Bu, Türkiye'nin finans merkezi olması hedefini güden finansçıları sevindirdi, "önümüz açıldı" diye. Moskova da finans merkezi olmaya hazırlanıyordu. Ancak, hedeflenen finans merkezi, Türkiye ekonomisinin şartlan elvermediği için, 2014 yılı sonunda daha faaliyete geçirilememişti. Şartları ekonominin buna imkân vermiyordu, durum 2015'te de sürüyordu. Rusya da aynı sonu izledi.

larda hammaddelerde sürekli fiyat artışına oynayan spekülatörler sayesinde, durdukları yerde zenginleştiler ve büyük dolar rezervleri biriktirdiler. Diğer yandan Çin, 3 trilyon doları aşan, üçte biri ABD hazine tahvillerinden oluşan rezervleriyle, küresel ve tarihsel bir rekor kırmıştı. Yani ABD'nin balon sürecinde artan dış açıklarını ve dış borçlanmasını finanse eden başlıca kaynak ülke, temelde göreli yoksul Çin[2] ile zengin Japonya olmuştu. Nitekim Başkan Obama iktidara geldiğinde, Dışişleri Bakanlığı'na atanan Hillary Clinton'un ilk ziyaret ettiği ülke Çin, sorduğu ilk sorulardan biri de, "Bizim hazine tahvillerini almayı sürdüreceksiniz, değil mi?" olmuştu.

İşte, balonun yarattığı bu büyük dış dengesizlik, dünyanın birinci rezerv parası (dünya rezervlerinin %60'ı) doların üstünde yoğunlaşan tartışmaları gündeme taşıdı. Çin, Rusya gibi büyük çaplı ülkeler başta, sağlam bir uluslararası rezerv para gerektiğini vurguladılar. Bununla da kalmadılar, kendi paralarıyla dış ticareti yürütmek üzere ikili anlaşmaları yürürlüğe koydular. Örneğin Çin, Arjantin'den ve bir kısım Afrika ülkesinden hammaddeleri artık dolar değil, kendi parası yuan ile alıyordu. (Türkiye de Rusya'yla ticareti rubleyle yürütmeyi tasarladı bir ara ancak sorun, 2014 biterken patladı ve bitti)[3]

İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan Bretton Woods para sisteminde dolar, Batı Bloku'nda "altına bağlı kilit para" kabul edilmişti, dolar değeri, altın karşılığında sabit tutulacaktı. Dolar rezervi biriktiren sistem içindeki bir merkez bankası, isterse dolarlarını FED'den sabit fiyat (35 dolar-1 ons altın) üzerinden altına

(2) Çin, Dünya Bankası verilerine göre 2010 yılına kadar, "alt-orta gelirli"ydi, 2010'da "üst-orta gelirli" ülke sınıfına çıktı. Yani, artık "yoksul" sınıfında değil.

(3) Bu girişimin Türkiye için çok yüksek risk taşıdığı açıktır. Ne Rusya çok istikrarlı bir ülkedir, ne de parası ruble. Dolar gibi rezerv para olmaktan da çok uzaktır. Nitekim, 2014 yılı sonlanırken bu eleştiri doğrulandı, Rusya ciddi bir krize girdi. Bu satırlar yazılırken rublenin değeri baş aşağı gitmişti. Daha önemlisi, bu satılar yazılırken Çin parasının konvertibilitesini IMF nezdinde arayışa geçmişti.

çevirebiliyordu. Dönemin "hızlı sabit yatırım" sürecini besleyen bu sistemle, savaşı izleyen çeyrek yüzyıl "altın çağ" olarak anıldı. Ne var ki, ABD'nin Vietnam savaşı harcamaları doların değerini Alman markı ve Japon yeni karşısında sürekli düşürünce, 1971'de ABD doların altın bağını kaldırdığını ilan etti. Ekonomik sorunlar da bunu izledi.[1] Bu sorunların başında, kâğıt paraya olan talebi artırmak için, bütün hammaddelerin dünya ticaretinde fiyat kotasyonlarının dolara bağlanması geldi, böylece kâğıt para olan dolara zorunlu talep yaratılmış oldu. Yetmedi, birinci petrol krizi (1973) sonrası OPEC'in küresel fiyatı belirlemedeki kartel gücünü kırmak için ABD, petrol fiyatının belirlenmesinin "piyasalara" bırakılmasını gerçekleştirdi. Kendi bankalarına yatan petrol dolarlarına talep yaratmak için, bunları tekrar dolaşıma sokma sistemi de, ABD tarafından yürürlüğe sokuldu. Sonuç, azgelişmiş ülkeler için krizler zinciri oldu. Dünyanın en büyük petrol tüketicisi olan ABD, böylece, dolar mevduatı dolu bankalarının çıkarını garantiye almış oldu. Petrol fiyatı yükseldiğinde, ABD sadece kendi petrol şirketlerinin kârları arttığı için değil, aynı zamanda dünya petrol ticaretindeki dolar talebi arttığı için de (yeni dolar basılması ile) kazanabilecekti. Böylece, kâğıt para dolara pazar hazırlanmış oldu. 1980 sonrası devreye sokulan "sermayenin sınırlı küreselleşmesi" sistemi ise, dünyanın iki başlıca finans merkezi; ABD ve İngiltere tarafından gerçekleştirildi.

Ancak, dolar için en büyük talep kaynağı, tabii, ülkelerin tutmak zorunda olduğu, küreselleşme yani serbest sermaye hareketleri çağında oldu; nedeni, iyice büyüyen, uluslararası rezervlerdir. Bunları, (Türkiye gibi) dış açık veren pek çok ülke, dışarıdan borçlanarak "sağlam kaynak" diye, ABD hazine tahvillerine yatırır. Örneğin, bu tahvillerin yıllık faizi diyelim %2.5, bir GOÜ'nün dış bankalardan yıllık borçlanma faizi %6.5, sürdürdüğü rezerv

(1) Doların altına bağlı olduğu dönemde Fransa Başkanı Charles de Gaulle, doların dünya parası olmasının ABD'ye sağladığı ekonomik, hatta siyasal çıkarları şiddetle eleştiriyordu. 1960'ların sonunda iktidardan ayrılıncaya kadar, Fransa Merkez Bankası, dolar rezervlerini altına çevirmeyi ihmal etmedi.

tutarı 100 milyar dolardır; bu durumda, her yıl 4 milyar dolar, dünya finans sistemine ülke gelirinden faiz ödenir. Aynı sistem, kısa vadeli sermaye hareketleri üzerinden de benzer biçimde işler. Böyle çok sayıda ülke olduğuna göre, salt bu kaynaktan sisteme aktarılan tutarın büyüklüğü ortaya çıkar, sınırları olsa da.

Ancak buna, serbest sermaye hareketleri ortamında becerikli mali fon yöneticilerinin, yılda %30-40'a varan kazançları da eklenir.[2] Bu fonlar, girdikleri ülkede, hem fiyat istikrarı adına iç kaynaklardan para arzının kısıtlandığı ortamda kredi genişlemesi, hem de (değerlenen yerli parayla) ithalat artışına döviz kaynağı sağlarlar. Dış bankalardan, diyelim %6.5 faizle kredi almak yerine, %30-40'a varan fon kazancı ödeyerek kaynak sağlamanın mantığını anlamak zordur.[3] Bu basit örnekler dahi, finans sisteminde kazananlara kaybedenlerin ödediği kazancın (%30-40 gibi), olağan ölçülere sığdırılamayacağını gösterir. Nitekim 2008 krizinde birçok ülke (Türkiye hariç), serbest fon hareketlerine peş peşe Tobin vergisi benzeri vergiler getirdi. Brezilya'yı G. Kore izledi, Rusya Başbakanı Putin sermayeyi vergileme yoluna gideceklerini açıkladı, vb.

Yukarıda çok basit örnekleri açıklanan, 1970 sonrası adım adım kurulan yeni finans sisteminde uluslararası piyasanın işleyiş örnekleri, iktisat ders kitaplarındaki modellere uymuyor. Bu örnekler, farklı gerçekleri yansıtıyor. Bir kere, piyasa hiç de kendiliğinden işlemeyip, bir "el" kendine en yüksek çıkarı sağlayacak modeli kuruyor. Model beklediği kadar "verimli" işlemezse, yeni bir modeli devreye sokuyor. Parlak beklentiler yaratılıp kendi çıkarları ençoklaştırılırken, sisteme uydurulanların hareketleri de "serbestlik" adına sınırlanıyor. Finansal sistemdeki işleyiş biçimi ise, bir tarafın kendisi için rasyonel davranışı yoluyla, diğer tarafın zararına yol açması olabiliyor. Yakın çağ iktisat tarihi, ta-

(2) 2002 sonrasında parası hızlı sermaye girişleriyle aşırı değerlenen ve sürekli dış açık veren Türkiye gibi ülkeler, sadece yüksek faizle değil, fonlara bir de bu kaynaktan yüksek getiri sağladılar.

(3) Tabii, ilki dış borç hesabına girer, ikincisi kendi tercihiyle nemalandırmak amacıyla giren yabancı/yerli fondur.

rihsel gerçeklerle desteklenmeyen kuramların, gerçek/somut bilgileri yorumlamada yetersiz kaldığını gösteriyor. Ama yine de işliyor kalabiliyor.

6. KRİZDEN ÇIKIŞTA YENİDEN BALON ŞİŞERKEN AB'DE YENİ SARSINTILAR

2008 krizi, ABD'de pek çok finans kurumunu batma noktasına getirirken, reel kesime de intikal etti, tüketim ve yatırım harcamaları dibe vurdu, ABD kaynaklı toksik kâğıtlar ve talep düşüşü yoluyla kriz küreselleşirken, birkaç ülke dışında (Çin, Hindistan vb.) reel kesim de olumsuz etkilendi, GSYH düşüşü ve işsizlik artışı bunu izledi. Başta ABD, her yerde büyük çaplı "kurtarma paketleri" yoluyla çöküşü durdurma önlemleri devreye sokuldu; dünyada 10 trilyon dolar tutarında destek harcaması yapıldığı tahmin ediliyordu. Buna koşut, her yerde reel faiz hadleri de sıfır civarında seyreder oldu. (Türkiye'de dahi, balonun şişme sürecinde, TL şiddetli aşırı değerlenirken, faizleri yüksek tutmayı sürdüren TCMB, reel faizlerin neredeyse % 1'e yakın düzeyde seyretmesini gözetti.)

Bu durum, ilginç bir yeni tablo yarattı; finans piyasaları, yaratılan fon bolluğunun etkisi altında küresel çapta hızla canlanırken, reel kesimde durgunluk ve yüksek işsizlik sürüyordu. Bu da, finans ile reel kesimin birbirinden kopması gibi ilginç bir sonuç getirdi. (Dünya için geçerli olan durum, Türkiye'de de aynen yaşanıyordu. 2009'un son çeyreğinde İMKB endeksi 48-52 bin civarında seyrederken,[1] imalat sanayiinde kapasite kullanım oranı % 65'in üstüne çıkamamış, dış ticaret hacmi % 30 düşmüş, işsizlik % 14'e fırlamış, ticaret ve inşaat da toparlanamamıştı.) Oysa, reel faizler her yerde çok düşük seyrettiği için, tahvillerden kaçıp hisse senetlerine akan fonlar, vadeli piyasalarda da hammadde fiyatlarını yükselişe taşıyordu. Altının ons fiyatı 1200 dolarla tarih-

(1) Bankalar kriziyle yaşanan 2001 krizinde, İMKB endeksi 8000'le yeniden taban yapmıştı oysa.

sel bir rekor kırarken, kriz patladığında varili 40 dolara kadar düşen petrol, 70 doların üstüne çıkıyordu. Yani, finans piyasalarında yeni bir balon şişme yoluna giriyordu.

Dubai'nin Dubai World adlı şirketinin tam bu sırada 60 milyar dolarlık borcunu ödeyememesinin, benzer aksamayı başka yerlerde de gündeme getirmesi olasılığı, balon şişmesini duraklattı, İzlanda'nın da iflas noktasında olduğu ortaya çıktı. Bunu, AB ülkelerinden, 2010'a girerken ortaya dökülen olumsuz ekonomik gidiş haberleri tamamladı. Yunanistan'dan gelen "borçları ödeyemeyeceğiz" yolundaki bilgileri, bir dizi diğer AB üyesi ülkeden gelen benzer haberler izledi. İngiltere, İrlanda, İspanya, Portekiz, İtalya'da durum, neredeyse Yunanistan'dan çok da farklı değildi. Euro sistemi üyesi olan ülkelerin hemen çoğunluğunda, kamu bütçe açıkları / GSYH oranı % 10'u, kamu borcu / GSYH oranı ise bazılarında % 100'ü aşarken, diğerlerinde ise buna yaklaşıyordu. Olaylar bir yandan kendi içlerinde euro para sistemini ve euro/dolar paritesini sarsarken, AB'nin büyüklüğünden ötürü, diğer yandan dünyayı da tekrar sallayabilecek güçteydi. Beklenen de oldu ve 2008 krizi giderek uzadı, 2012 yılı ve sonrasında etkisini sürdürdü, hem de bu kez Çin'i de kapsamına aldı. Kriz, süreğenleşiyordu.

BÖLÜM 6

Kapitalizmin Bir İstikrarsızlık Kaynağı "Artık" Sorunu: Krizlerin Kaynağı Nerede?

Neoliberalizmin küresel çapta uygulamaya girme sürecini, doların altın pariteden koparılmasıyla başlatırsak (Ağustos 1971), tam uygulamaya girmesi, 20 yıl gibi bir zaman aldı. Bu 20 yılın, dünya tarihinde, yaşanan çarpıcı olayların hem niteliği hem niceliği açısından bir "benzersizliği" olduğuna kuşku yoktur. Altına bağlı doların altın bağının koparılmasından başlayıp petrol krizine, buna karşı Çevre'yi, yani GOÜ'yü, gırtlağa kadar borçlandırıp şartları giderek ağırlaştırırken, sonra da borçları geri ödemeleri için uymaları gereken şartlara yenilerini eklemek, işin bir boyutu oldu. Bu arada, kendi eşitlerinin de ikna edilmesi ise, işin ikinci boyutu oluyordu. Son boyut da şartlara tam uymayan GOÜ'nün, bir biçimde cezalandırılmasına ve istenilen yola sokulmasına uzanan çizgide sürüyor, kendi içinde bir tutarlılığı ve benzersizliği olan bir ortam yaratılmış oluyordu.

Bunlara, önce Sovyet Bloku'nun sonra da SSCB'nin dağılmasını ekleyin. Sanki biri oturup bir küresel senaryo yazmış, bir küresel güç de bu senaryoyu dünyaya oynatmış gibidir. Tabii, senaryonun sonucunda da, "küreselleşme" tanımı yapılıp, dünya sahnesine çıkarılmıştır. Burada temel sorun bunca temel dönüşümün, sanki bir usta senaryo yazarı tarafından "harfi harfine" 20 yıl hiç aksatmadan başarıyla oynanmasının nasıl sağlandığı, bunun da ötesinde, geride bunu itekleyen "güçlü dürtünün" nereden kaynaklandığı gibi bir dizi olayın şaşırtıcılığıdır.

Bu bölümde işte, ABD gibi bir dünya gücü ve onun atası, benzer sorunlu İngiltere'nin, hangi ekonomik sorunların baskısı altında dünya ekonomisine bir "küreselleşme" senaryosunu oynattıklarına, açıklama arayacağız. Bunun çözüm kaynakları, K. Marx, J. M. Keynes, gibi dahilerin yaptıkları kuramsal çözümlerde bulunabiliyor. Bu olgu, on yılda bir tekrarlanan konjonktür dalgaları değil, uzun bir zaman sürecinde ortaya çıkan "Artık" sorununun yarattığı, "durgunluk" bağlantılı olarak tanımlanabiliyor.

Belirtelim ki, zengin AB üyelerinin, Almanya, Hollanda, Fransa gibi, benzer bir sorunları günümüzde konu edilmiyor; bunun başlıca bir nedeni, AB-28 içinde göreli daha azgelişmiş üyeler bulunduğu için, var olabilecek "Artık" sorununun sistem içinde çözümlenebiliyor olma olasılığıdır.

1. REEL SERMAYE VE "ARTIK" SORUNU: FİNANSAL SERMAYENİN RANT ARAYIŞI VE KRİZLER

1.1. Konunun Önemi

J. M. Keynes, zaman içinde finansal spekülasyonun, reel üretimi hakimiyeti altına almasından kuşku duyuyordu. Ondan yarım yüzyıl önce K. Marx ise, borç sermayesi birikiminin sermaye birikimi olarak belirmesinin, "çarpıklığın doruk noktası" olduğunu, ilkinin ikinciyi giderek yok ettiğini söylüyordu. (*Kapital*, cilt 3)

P. Sweezy, birikimin finansallaşmasını, "zamanımızın sermaye açmazı" diye tanımlıyordu. İktisadın "sağduyulu" kişisi J. Schumpeter de, para piyasasını "kapitalizmin yönetim merkezi" olarak belirtmişti. (1)

Kısacası, yakın geçmişin akil kişileri, finans ve kriz ile birikim ve üretim arasındaki ilişkide, ağırlığın giderek finansa kayması ve

(1) Bu bölümün 1.1 no.lu bu alt bölümünün ilk paragrafının yazılmasında, büyük ölçüde John Bellamy Foster'in "Monthly Review", Ocak 11, 2011'deki "Birikimin Finansallaşması" başlıklı makalesinden yararlandık. Bölümün geri kalanında da, diğer kaynaklarla birlikte yer yer yararlandık.

bunun da üretimi bastırırken sistemdeki riskleri artırıyor olduğunun bilincindeydiler.

1.2. 1970'leri İzleyen Yıllarda Finansallaşmanın Giderek Yoğunlaşması

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda, Bretton Woods anlaşması ile dolar henüz altına bağlı, SSCB, Çin gibi ülkeler dünyaya kapalı, Çevre ise "denetimli ekonomi" sistemi ile döviz olarak geçerli paraları sıkı devlet denetimi altında tutarken, fazla finansallaşma olmadı, olamazdı da zaten. Finansallaşmada yoğunlaşma, 1971'de doların altın bağından kopmasını ve özellikle 1980 yılında Reagan ile Thacther'ın dünyaya sunduğu "kurallardan arınma" (*deregulation*) hareketiyle ivmelendi. Dolayısıyla işin çılgınlığa dönüşü, göreli yeni bir olay, yarım yüzyıla varmıyor bile.

K. Marx'ın 19. yy'ın 2. yarısında belirttiği gibi, daha altın para sisteminin geçerli olduğu yıllarda da (19. yy) finansallaşma vardı, ama göreli sınırlı kalıyordu. Ancak, doların altın bağından kopması ve 1980 sonrası "kâğıt para dolar" ile gelen finansal özgürlük çağı sürecinde, işin bütün sınırları aşılır duruma girdi. Finansallaşmanın düzeyi yeni "inovasyonlar" ile genişletilebilir oldu ve sürdü. Karl Polanyi bu sürece, "Büyük Finansallaşma" diyor, üretimin artık finansa doğru, uzun soluklu bir kayma yapıyor olduğunu vurguluyordu. Ve öngörülen oldu, olayın içyüzü, 2008 küresel krizinde ortaya döküldü.

Nitekim, 2008 krizinin hem başlama nedeninin, hem başladığı ABD ve AB'de 2007'den itibaren dünyayı etkilemesinin 2015'e kadar sürmesi yetmedi, aynı zamanda milli gelir büyüklüğü itibariyle, dünyanın ağırlıklı üyeleri olarak önemli yerleri olduğu için, ABD ile AB öncülüğünde, küresel durgunluk da süreğenleşti her yerde. Günümüzde milli gelir büyüklüğü itibariyle dünyada ikinci sıraya (ABD, birinci) oturan Çin (2010) dahi, büyüme hızının yılda %10'dan %7.5'e, Hindistan ise %6'dan %4'e indiğine tanık oldular. Geri kalan dünya da, neredeyse toptan durağanlaşıp, düşük hızda büyümeyle yetinmeye mahkûm oldu.

Kısacası iktisat kuramlarının sağduyulu kişileri, beklentilerinde haklı çıktılar. Belirtelim ki, 2007 krizine gelirken finansallaşmadaki yeni buluş olan "türevler" sayesinde ABD'de yaratılan likidite, 600 trilyon doları neredeyse aşmıştı. (ABD milli geliri 14 trilyon, toplam dünya geliri 74 trilyon dolara yakındır, 2013).

İktisadın, belirtilen akil kişilerinin öngörüleri doğru çıkmıştı, finansal sermaye ve reel tasarruflar ile yatırımlar arasındaki bağ neredeyse yok olmuştu.

Neoliberalizm çağının (anlaşılan) baş tanımı da, bu noktada yatmaktadır. Finansal sermayenin reel sermayeye oranla yerini giderek genişletmek, finansın üretim sürecindeki yerini yeni doruklara taşımak, sonra da krizle birlikte, sürece yeniden başlamak üzere çökertmek. Bu kayma, ekonominin her alanında kendini gösteriyor: i) Toplam kâr paylarında finansal kâr oranları artıyor; ii) GSYH'ya oranla borç artıyor; iii) milli gelire oranla finans, sigorta, emlak piyasaları büyüyor; iv) kural dışı, anlamı sisli finansal araçlar yaygınlaşıyor (türevler gibi); v) finans balonları şişerken ve patlarken daha büyük etki yapıyor, her biçimiyle.[1]

Nitekim, büyük finansallaşma yaşayan ABD gibi ileri düzey gelişmiş ekonomilerde, artık üretimin kesimler itibariyle dağılımı yer değiştiriyor; imalat sanayii giderek yerini finans, sigorta, emlak gibi finansal yoğunluğu olan alanlara bırakıyor. Thatcher İngiltere'sinde, geçmişten kalmış eski sanayiler (dokuma, vb.) tasfiye edildi, İngiltere "finans merkezi" olarak, ABD'den sonra dünyanın "ikinci büyük merkezi" yerine oturdu. Öyle ki, finans kesimi, milli gelirinde öncelikli bir pay alıyordu, 2008 krizi öncesinde; ancak, İngiltere 2008 krizindeki ciddi sarsıntıyı yaşadıktan sonra, ne olacağı henüz kesin belli olmasa da, yeni girişim-

(1) J. B. Foster, a.g.e., s. 5. Türkiye, ABD gibi gelişmiş bir ülke olmadığı halde, ileri düzey finansallaşmış ABD gibi ülkelerdeki bu çarpık yapıyı bazı farklarla sergilemektedir; dış borç batağına girmiş olması, bu çarpık yapının diğer ayağıdır; yani, finansal genişlemeye koşut, borç stokunun büyümesi yaşanmaktadır, reel tasarruflar düşerken. (1990'larda %20'ye varan iç tasarruf oranı 2000'li yıllarda %14'e düştü, sonra %16'da yerleşti.)

ler, finans ağırlığının yerini imalat sanayiine bırakacağı anlaşılıyordu.[1]

Aslında, 2007'de ABD'de, hemen ardından AB'de patlayan, 2010 sonrası AB'de "ikinci bir dip" yapan 2008 küresel krizi, bu durumun yeni bir örneği oldu. Patlama yerel kalmadı, aynı kâğıtlar Japonya'da ve daha birçok yerde de satılmıştı. 2008 küresel krizi, rakamlara göre o tarihe kadar yaşanan bütün krizler arasında, finansallaşmanın bir doruk noktası olmuştu: finansallaşma ile reel sermaye birikimi arasındaki mesafenin, "türevler sayesinde" nasıl uzadığını göstermek açısından tam bir örnekti. Marx da, Keynes de, "Ortodoks iktisat kuramından ayrılmış", reel olan ile parasal olanı birlikte ve bağlaşık" kabul etmişlerdi. Yaşanan olaylar, haklı olduklarını gösteriyor günümüzde.

1.3. Rasyonellik, İleri Düzey Finansallaşma ve 2008 Krizi

"20. yy ile 21. yy arasındaki geçişte; iktisat kuramı ile ekonominin kendisi arasında en önemli fark nedir?" diye bir ABD'li bilgine soru sorulsa, herhalde, cevabı şu olur: "20. yüzyılın son çeyreğinden 21. yüzyıla ekonomi o denli finansallaştı ki, ABD ve diğer birkaç gelişmiş ülke başta olmak üzere, reel ekonomi giderek göreli daraldı ve yerini finansa bıraktı. Üstelik, finans üzerindeki her tür denetim de kaldırıldığından, kural dışı davranışlar da büyüdü ve olağanlaştı." Buna, iktisatta varsayılan "rasyonel davranış" yerine, "spekülatif davranış"ın olağanlaşmasını ekleyelim: "yenilik" diye yaratılan türevlerin neredeyse sınırsız çoğaltılmasını ve araya yolsuzlukların karışmasını da koyalım; sonuç, çok zaman sistemin, sonunda, bir yerden başlayıp, gerisini de birlikte kriz ile çökertmesi oluyor.

---

(1) *The Economist* dergisi, (2014) İngiltere'den ilgili bakanın Almanya'ya bir görevli yollayıp, oradaki (dillere destan) imalat sanayii yapısını ve sistemini incelettiğini yazıyordu. Acaba İngiltere, imalat sanayiini genişletip finans bağımlılığını azaltmak mı istiyordu? Benzer bir eğilim, izleyen yıl Türkiye yönetiminde ortaya çıktı; yönetim inşaat ve turizm ağırlıklı yapıyı imalat sanayiine kaydırmayı hedefliyordu yıllık program yapılırken.

Aşağıda önce önemli iktisatçıların öngörülerini, sonra da öngörülerin nasıl gerçekleştiğini irdeleyeceğiz.

2. YAKIN GEÇMİŞTE ÖNGÖRÜLÜ İKTİSATÇILAR NE DİYORDU?

J. M. Keynes, ünlü kitabı "Genel Teori"yi yazmazdan önce, Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra 1920'li yıllarda ABD'nin yaşadığı üç farklı konjonktürü ve onun Avrupa'ya yansımasını yaşamıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda, ABD'nin İngiltere'ye yaptığı maddi yardımlar ve silah yardımlarıyla tam istihdamın gerçekleştiği bir ortamda, savaş bitmişti. Ama savaş sonrası, ABD'de aylak kalan parasal sermaye toprak spekülasyonuna geçmiş, batıda spekülasyondan getiri tükenince, bu kez ülkenin doğusunda spekülasyona başlamıştı. Orada da kâr olanağı tükenince, 1929'de kriz patlamış ve hemen banka sistemi yoluyla Avrupa'ya intikal etmişti. Bu ikisi birden krize düşünce, tabii 1929 krizi de küreselleşmiş, tarihe geçen bir olay olarak kitaplarda yerini almıştı. Bu olaylar dizisi, spekülatif sermayenin getiri sağlamak yolunda nasıl borsalar arasında dolanıp, getiri olanağı tükenince de kriz yarattığını açıkça gösteriyordu.

Keynes, aylak kalan parasal sermayenin ne denli yıkıcı olduğuna tanık olarak, şöyle diyordu:

"Finansal yapıların bazı nitelikleri kırılganlık ekler, istikrarsızlık yaratır; kârlı yatırım fırsatı da o arada tükenmiş olabilir. Yeterli kârlılık olmaması, para ve finans gücü artışına hizmet eder. Beklenen varlık kazancı düştükçe, paranın gücü artar. Olgun sermaye zengini bir ülkede, faiz haddinin düşüşü yeterli değilse, yatırım yapılamaz; likidite tercih nedeni olur. Para ya biriktirilir ya da spekülatif faaliyetlere akar."

Ancak Keynes, şunu da ekliyordu:

"Sermaye zengini bir ekonomide beklenen kârlardaki düşüş, para ve finans gücünün artışına hizmet eder. Beklenen reel varlık kazancı düştükçe, paranın gücü artar... bu, içinde yaşadığımız siste-

min önemli özelliklerinden biridir.... tam ya da tama yakın istihdam, ender ve kısa süreli bir olgudur."

Aslında Keynes, atıl kalan paranın spekülatif oyunları üzerinde uzun boylu durmadan, bunun gerisindeki gerçekleri yansıtmıştı. Buna, (kendi tabiri) "uyutma" diyordu.

Keynes, uzun vadeli durgunluk ve spekülatif faaliyetlere ilişkin bir kuram geliştirmedi, tam istihdamın "kısa süreli ve nadir bir olgu" olduğunu söylemekle yetindi.

"Artık" sorununun ortaya çıkarılmasında öncü olan Marx, Keynes'ten önce bu konuyu yakından, her boyutuyla incelemişti.[1] Marx'a göre, bir kapitalist toplumda üretim, tekrar üretimi de içerir çünkü artıdeğer elde etmek için, kapitalist işlemi tekrarlar. Artıdeğerin tümünü kapitalist tüketmiyorsa, bu tekrar birikime gidiyorsa, "genişletilmiş tekrar üretim" ortaya çıkar. Kısacası, kapitalistin artıdeğerin toplamını tükettiği durumlar dışında, birikim artarken üretim de giderek büyür. Marx'ın dediği gibi, "kapitalist ne kadar birikim yapmışsa, o kadar daha fazla birikim yapabilir." Toplam artıdeğer ise, sömürme haddi (s/v) ve kullanılan emekçi sayısıyla belirlenir. Birikimin sonucu, diğer yandan, kapitalin organik bileşiminin yükselmesi, artan temerküz ve kâr haddinin giderek azalması eğilimini yaratır. Sömürme haddi, işçiyi daha uzun süre çalıştırmak ya da ücret haddini düşürmek yoluyla artırılabileceği gibi, emek verimini yükselterek de gerçekleştirilebilir. Ücret haddi, ancak işçinin kendisini yenilemesini sağlayacak düzeydedir, emek verimindeki artışı izlemez.[2] Dolayısıyla işçi verimi artışı, (reel ücreti yükseltmek yerine) artı değeri ve birikimi büyütür, bu da tekrar üretim artışının kaynağı olur. (Marx, yatırım eğiliminin kâr veya faiz haddinden bağımsız olduğunu varsayar.) Kâr haddi, kapitalin organik bileşimiyle ters orantılı olduğu için, bu gidiş kâr haddini düşürür. Ancak, birikim aynı zamanda

(1) Marksizm, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi* başlıklı kitabımızın 30.-36. bölümlerinde incelenmiştir.

(2) 1970-2007 arası yıllarda ABD ekonomisinde işçi verimi hızla arttığı halde, reel ücretler sabit kalmış, yaşamın gerçekleri Marx'ın savını desteklemiştir.

toplam artıdeğeri veya toplam kârı da arttırır. Birikimin diğer sonucu ise, kapitalin giderek daha az elde toplanmasıdır.

Marx, on yıllık devredeki dalgalanmaları, birikim ve büyüme sürecinin ayrılmaz bir aşaması olarak görüyordu. Ancak uzun dönemde, kapital daha az elde toplanır yani "temerküz eder". Artan temerküz, küçük kapitalistler tasfiye olurken emekçi duruma düşmeleri, kapitalin organik bileşiminin yükselmesi ve sonuçta sermaye yoğunluğu artarken kâr haddinin daha da düşmesiyle, sonuçlanır. Kâr haddi azalırken kapital yoğunluğunun artması ve küçük kapitalistlerin artan tasfiyesi, kapital temerküzünü şiddetlendirir; bu da, kâr haddini daha da düşürür, tasfiye olan işçi sayısını giderek daha artırır. Daha fazla üretim dalı, bankalar, anonim şirketler gibi, büyük kapital alanına girer, küçük kapital alanı daha da daralır. Kâr haddi ortalama olarak düşerken, toplam kâr büyür, rekabet şiddetlenir, kapital temerküzü artar.

Ortalama kâr haddindeki düşüşü uzun dönemde, sömürme haddi artışı, artan kârlı dış ticaret, ücret düşüşü, girdi fiyatları ucuzlaması, teknoloji değişmesinin getirdiği verim artışı gibi yollardan geciktirmek mümkündür. Tekellerin oluşturulması ve emperyalizm de, aynı yolda etkiler yaratabilir.

Günümüze çok daha yakın bir tarihte aynı konu bağlamında J. K. Galbraith ise Keynes'ten bir kuşak sonra yaşadı. *Para* kitabında[3] şöyle diyordu:

"İnsanlar varlıklar satın aldıklarında, spekülasyon, her zaman bir "mantığa uydurma" öğretisiyle desteklenir: çünkü, alınan şeylerin fiyatlarının yükselmesini beklerler. Bu beklenti ve sonucundaki eylem, giderek beklentiyi doğrulamaya hizmet eder. Var olan durumda söz konusu olan... spekülasyon nesnesinin fiyatının yükselmesini bekleyen yeterli kişinin olması daha çok kişinin bu alana çekilmesidir. ... bir şey fiyat artışını kesintiye uğratırsa... umanların hepsi, yani tüm ahmaklar .... ve iyimserler... işin içinden ... sıyrılmaya bakarlar (ama)... sonuçtaki düşüş anidir."

(3) J. K. Galbraith, *Para: Nereden Gelir, Nereye Gider*, Altın Kitaplar 1990, İstanbul, s. 137-138.

3. GELİR DAĞILIMI, FARKLI HARCAMA ÖĞELERİ VE "ARTIK" DÜZEYİ

Mali krizleri yaratan ülkelerin başında ABD geliyor; hem kişi başına ortalama geliri yüksektir, hem gelir dağılımı çok eşitsizdir ve Gini katsayısı[1] 0.48'tür. (Ülkenin boyutları da çok büyüktür.) Yüksek kişi başına gelir (KBG) düzeyi eşitsiz gelir dağılımıyla birleştiğinde, (diğer şartlar veri iken) ekonomide yaratılan "Artık" da büyümektedir. ABD 1970 başında kâr haddi düşüşüne bağlı bir durgunluk yaşadığı içindir ki, sermaye hareketleri serbestliğini dünyaya dayattı; atıl sermayeyi 1990'lardan itibaren serbestçe dünyaya salıp, dünya borsalarında, devlet tahvillerinde vb. değerlendirme yolunu açtı. O dönem, İngiltere de benzer bir sıkıntı yaşadığı içindir ki, ABD'ye bu bağlamda eşlik etti.

Avrupa'nın zengin, KBG'si yüksek benzer ülkelerinde, "mali artığın değerlendirilmesi" bağlantılı krizler, göreli çok daha sınırlıdır ve çok zaman da, ABD'den sirayet yoluyla geçer. Örneğin 1873 krizi Avrupa'ya, ABD'nin tarım krizinin, 1929 krizi ABD'deki spekülatif çöküşün banka sistemi yoluyla intikal etmesinin sonucudur. 2007 krizi ise, 4 trilyon dolar tutarındaki ABD kaynaklı toksik kâğıtların, AB bankalarında da kısmen bulunması yoluyla intikal etmiş, AB-18'in ağır borçlu ülkelerinin sorunları buna eklenmiştir. Yani kriz kaynağı yine ABD'dir.

Avrupa ülkelerinde gelir dağılımının dünyadaki göreli eşit düzeyleri sergilemesi, "Artık" yaratılmasına bir engeldir. Gini katsayısı, Batı Avrupa'da çoğunlukla 0.40-0.48 arasındadır ve katsayı yüksek göçmen sayısından ötürü en yüksek de Almanya'dadır. Yüksek milli gelir halk çoğunluğu arasında böyle göreli eşitlikçi dağılınca, tüketime gider, reel yatırıma gider, "Artık" sorunu olmaz. "Artık" sorununun çıkmamasına bir neden de savaşlardır. Avrupa'nın son iki yüzyılını düşünün: yıllar boyu süren sömürge savaşları, kendi aralarındaki savaşlar ve yıkım; birinci ama özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı yıkım ve büyük harca-

(1) Gini katsayısı gelir dağılımı eşitsizliğini ölçer ve 0-1 arasında değişir. 0'a yaklaştıkça eşitlik, 1'e yaklaştıkça dağılımın eşitsizliği artıyor demektir.

ma gerekleri, "Artığın eritilme yolu" olmuştur.[2] Son olarak da Avrupa Birliği'nin kurulması ve izleyen dönemde düşük KBG'li Doğu Avrupa ülkelerinin "Birlik düzenine uydurulması" harcamaları, Avrupa'yı, bu sorundan ABD'ye oranla uzak tutmuştur, katılımlar devam ettiği için de süreç kesintisiz sürmüştür.

ABD ise, savaş türündeki felaketleri kendi topraklarında yaşamadığı gibi, bu savaşlarda daha da zengin olmuştur, "Artık" büyümüştür. Bir de, yeni buluşların kişilere getirdiği zenginlikler devreye girip, ABD'de kişisel varlığı da milyar dolarlarda büyütüyor. Elektronikle birlikte gelen yenilikleri gerçekleştirenler, yeni dolar milyarderleri oldular.

Bir neden de, nüfusunun bir bölümünü oluşturan "kara derililer" bağlantılı gelir dağılımı sorunudur; bu halk, 1962'den itibaren medeni haklara (*Civil Rights*) kavuşmuş olsa da, yine de yoksulu çoktur; şimdi de yoksul Meksikalı ve orta Amerikalı akını var. Çok düşük gelirli olmaları, bu halkların ABD'de gelir dağılımını iyice kötüleştiriyor, tüketim ve yatırımda kullanılamayan "Artığı" büyütmeye katkı yapıyor. Böylece de, diğerlerine ek bir sorun kaynağına dönüştürüyor, ABD finansal dış yatırımları dünyayı sarıyor. Yakında, AB'deki zenginler (Almanya, Hollanda, Fransa gibi) benzer durumla karşılaşabilirler. Ancak mali yetersizlikle yatırım bekleyen üyelerinin sayısı arttıkça, AB'ın böyle bir sorunla karşılaşma olasılığı, en azından kısa sürelerde pek yoktur. Yani bugün "Artık" sorunu, temelde ABD'nin sorunudur ve olmaya en azından orta sürede devam edecek, ancak yarattığı krizlerle de, tüm dünyayı etkilemeyi sürdürecektir. Neoliberalizmin getirdiği yeni serbestlik düzeni ise, "Artığın" massedilebildiği süreler içinde, ABD düzgün gidecek, olmadığında da, dünya krizle boğuşacaktır, 2008 küresel krizinde olduğu gibi.

2000'li yıllar başlarken, ABD'de G. W. Bush Başkanlığı, zengin sınıfa vergi indirimleri sağladı; yine 1980'lerde Reagan döneminde sağlananlara ek olarak, mali sistem üzerindeki denetimle-

(2) Avrupa'daki zengin ülkelerin başında gelen Almanya'nın değerlendirilmesi için bkz: Bölüm 2, alt bölüm.

ri de kaldırdı. Bu rahatlıklar, kriz potansiyeline yatkın ekonomik yapıyı, aynı yolda yürüttü. Aynı eğilimi yükseltmek yolunda, yoksullara düşük (% 1 gibi) faizle ev sahibi olma cazibesi yaratan bir "albeni tuzağı" buna eklendi. Derken, tam yol ortasında faiz haddi % 1'den % 5'e çıkarılınca, gözün gördüğü yolsuzluklar da göğe çıktığı halde hiçbir devlet denetimi yoksa, doğal biçimde bu güçlü ekonomi ortağını da çökertir, geri kalan dünyayı da. Ve beklenen de aynen oldu.

4. "ARTIK" SORUNU VE NEOLİBERALİZM

ABD'nin "Artık" sorunu, 1970'ler geçerken ekonomisine basınç yapar durumuna girmiş olmalıdır ki, iki ayrı "Artık emici" öğenin birlikte devreye girmesini ivedilikle hazırlamıştır: biri, elektronik devrimin yeni ürünü bilgisayar ve bundan kaynaklanabilecek yeni ürünlerin pazarlanabilir duruma getirilmesidir; ikincisi de, ürünleriyle birlikte mal, hizmet ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesidir. İlk hazırlık öğesinin doların altın bağından koparılması olmasının nedeni ise açıktır; finansal sermaye rahatça artırılıp dünyaya salınacak; böylece küresel çapta kâğıda getiri toplayabilecektir. "Doğrudan yatırımlar" yoluyla dünya pazarı çapında yapılacak yatırımlara gelince: bir yandan yatırımın kâr haddini yeni pazarlara açılma yoluyla yükseltecek, bir yandan inovasyonu destekleyecek, bir yandan da "Artık" sorununa, kısa vadeli sermaye hareketleriyle birlikte, ivedi çözüm üretecektir.

ABD'nin dünya pazarında mal satışları bağlamında (inovasyon ürünleri ve tarım ürünleri hariç) pek fazla iddiası olmadığını söylersek, herhalde çok da hata yapmış olmayız. Bir kere, dolar altın pariteden ayrıldıktan sonra (1971) ABD'nin dış ticaret bilançosu sürekli büyük açıklar vermiştir. İç ve dış dengeleri kurma çabası verildiği 1990'lı yıllarda ise (Clinton dönemi) geri kalan dünya dolar kıtlığı yaşarken krizden krize savrulmuştur, yeterli dolar basılmayınca. Gerçi aynı yıllarda Clinton "Dünya Egemeni" diye Avrupa'da anılsa da, izleyen başkanların hiçbiri, iç ve dış den-

geleri kurma amacına ilişkin girişimleri tekrarlamadı[1] ve aslında FED, dolar basma sınırına erişmedikçe, buna gerek de yoktu. G. W. Bush 2000 yılında iktidarı devralınca, nitekim, FED yoluyla (2002-2006 arası) likiditeyi artırdığında, GOÜ dünyası 6-7 yıl süreyle hızlı büyüme (GOÜ'de büyüme ortalaması yılda %6) yaşadı 2008'e kadar. 2007 krizi 2008'de küreselleşince, ABD'yi izleyerek, dünyada da hızlı büyüme bitti, krizle birlikte küresel durgunluk başladı.

Gerçi 2008 krizi de küreselleşti ama önce bir yılda her yerde atlatıldı; ancak, sonra kriz sürdü AB'nin euro alanı güney üyelerinde; 2011'de, İrlanda'yla eşanlı ortaya yeni dökülen borçlar ve yolsuzluklarla birlikte, AB krizi tekrarladı ve "çift dipli" bir krize dönüştü.[2] Ayrıca, bu iki dünya merkezi durgunlaşınca, olağan biçimde dünyanın geri kalanı da durgunlaştı.

"Artık ve giderilmesi" sorunsalı açısından bakıldığında, girift bir tablo ortaya çıkıyor: 1990'lı yıllarda, ABD yeni uygulamaya giren teknolojik buluşlarla donanmış şirketlerin hisse senetleri için borsasına akan, dünya borsalarını da zayıflatan hareketle hızlı büyüdü. Ne var ki dünyanın geri kalanı (fon çıkışları dolayısıyla) krizden krize savruldu. GOÜ'de büyüme hızı düştü, ABD dışı dünya için olumsuz bir dönem oldu. Yani ABD hızla büyürken, daralan likiditeyle yaşayan geri kalanlar "susuz" kaldı, krizden krize savruldu. G. W. Bush, 2000'lerde uyguladığı politikasıyla farklı bir küresel konjonktür yarattı; FED (ABD Merkez Bankası) çıkardığı tahvil karşılığı yarattığı likidite genişlemesi yo-

(1) Aksine, G. W. Bush finansal genişlemeyi hızlandırıp, 2001-2002 krizini atlatmak yolunda çok önlem aldı, izleyen 2014 yılı biterken. Obama döneminde yine, 2008'den beri süren krizi atlatmak üzere, FED tahvil çıkarıp parasal genişlemeyi sürdürüyordu.

(2) İrlanda ve Akdenizli üyelerin yolsuzluklarda, ABD finans şirketleriyle birlikte düzenledikleri türlü-çeşitli yasa dışı dolapların ortaya çıkması, AB'nin krizdeki 2. Dip olgusunun nedeni oldular. AB kendi finans sisteminde köklü değişiklikler yapmak zorunda kaldı, bu ülkeleri kurtarabilmek için. Avrupa Merkez Bankası (yasal değişiklikle) bu ülkelere kaynak sağlama durumuna getirildi ve borçları ödeme yolunda güneyli ülkeler sıkı denetim altına alındı.

luyla ABD'nin kendi büyüme hızına ivme veremedi, büyüme hızı % 1-1.5 arası seyretti. Buna karşılık, yukarıda belirtildiği gibi, 2002'den sonra dünya coştu; dünya tarihinde bir "ilke" imza atıldı, "toptan hızlı büyüme" yaratıldı geri kalanında ve GOÜ için yılda %6 oldu yıllık ortalama büyüme hızı.

Neoliberalizmle yaşanan ikinci on yıl (2002-2008) süresinde GOÜ'de toptan hızlı büyüme yaşandı ama ABD yine % 1-1.5 arasında büyürken, AB'de büyüme ise, Akdenizli üyelerin yozluklarının ortaya döküldüğü 2013'te -% 1'e düştü; 2014'te sıfır büyüme ile tamamlanması bekleniyordu ve oldu. GOÜ ise, 2008 krizini atlattı kısa sürede, ama tekrar ortalama yılda %6'lık genel büyüme geri gelmedi; onun yerini % 2 ile % 4 arası büyüme aldı.

Bu görünüme göre, neoliberalizmin ABD'ye "Artık" giderme etkisi, 1990'lardaki kadar güçlü değildir, çünkü o dönemde aynı zamanda borsasında "yeni teknoloji" şirketleri senetleri desteği vardı. Bu nedenle, yeni teknoloji devrimini beklemek gerekiyordu 1990'lardaki canlılığı geri getirmek için. Bunun nedeni de, çok yakın yani birkaç yıl içinde imalat sanayiinde çalışan "robotlar"ın devreye girecek olması beklentisiydi.

5. "ARTIK SORUNU", UZUN DÖNEM KRİZLERİ VE SAVAŞLAR

Krizlerin tarihi incelendiğinde, iki farklı takım kriz olduğu görülür. Birinci takım, yaklaşık on yılda bir tekrarlanan göreli kısa vadeli, bir-iki yılda atlatılan krizlerdir. ABD bu krizleri, kapitalizmin yerleştiği 19. yüzyılın ortalarından bu yana sistemli biçimde yaşamaktadır. Avrupa'da ise, sömürge savaşlarından Avrupa içi savaşlara, olaylar, krizlerin oluşumundaki zaman düzenini sık sık bozdukları için, bunları aynı düzende gözlemek daha zordur. Bunlara rağmen, 19. yy ortasında istatistikçi Clement Juglar, on yıl aralıklı krizleri, Avrupa'yı gözleyerek saptadı.

Karl Marx ise, devresel dalgalanmaların geçici olaylar olmayıp, kapitalist sistemin "kârlılık dalgaları"yla ilgisini saptayarak olayı kuramlaştırdı: "refah, aşırı üretim, kriz, durgunluk"; bu dal-

gaların, sermayenin "birikim süreciyle" bağlantılı olduğunu, kapitalizmin "sistematik bir olgusu" olduğunu da.

"Artık"ın uzun dönemli birikimi ise, uzun dönemli büyük ve yaygın krizleri yaratıyor. Yaklaşık son 140 yılda kapitalizm, uzun dönemli üç büyük, uzun etkili küresel kriz yaşadı; 1873, 1929, 2008 krizleri. Üçü de küresel etkili, büyük ve uzun süreli oldular, savaşlarla karıştılar aynı zamanda. 1873 krizi önce Afrika'nın talanını getirdi, onu Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) izledi. 1929 krizi ise, uzun bir durgunluğun sonunda, İkinci Dünya Savaşı'nı getirdi (1938-1946), Avrupa'da büyük bir yıkım ortaya çıktı, bunun peşinden sömürge savaşları geldi. Günümüze uzayan kriz, savaş-büyüme-durgunluk ve savaş zinciri ise, ABD'nin 2001 kriziyle başlayıp 2008 kriziyle 2010'lu yılların büyük durgunluğuna uzuyor; 2001'deki ABD krizini 2002 Afganistan, 2003 Irak savaşı izledi. Önce kriz bitti, ardından Afganistan ve Irak'ın işgali (2002 ve 2003) izlerken, parasal genişleme sürecine koşut, GOÜ, 6 yıl hızlı büyüme süreciyle adeta bir "Arap Baharı" yaşadı. 2007 ABD-AB kriziyle bu da bitti. 2008 sonrası ise kriz "bitti" derken, Ortadoğu on yılı aşan bir süredir savaş alanına dönüşmüştü. Zaten, ABD'nin 2000'lerde yaşadığı durgunluğa koşut başlattığı, önce Afganistan (2002), sonra Irak (2003) savaşları, sanki karışıklığın ilk aşamasıydı. Ortadoğu'da savaş on yılı aşarak sürerken, ABD'de ve AB'de bu savaşlara koşut, durgunluk da 2014-2015'te hâlâ sürüyordu.(1)

Görünüşe göre, uzun aralıklarla yaşanan bu üç büyük krizde "Artık" savaşlarla eritilme yoluna gidilmiş; sonuncunda ise, Ortadoğu savaşları bir yandan sürerken, bir yandan da çözümsüz görünen durgunluk ABD'de %1-1.5, AB-18'de sıfır büyümeyle 2014-2015'te hâlâ sürüyordu.

Aslında savaş, "Artık"a etkili bir çözüm yolu oluyor. Bir kere, bütün dünyada yıllık askeri harcama tutarı ortalama olarak milli gelirin %3-4'ü kadar. (Toplam küresel gelir 74 trilyon dolar).

(1) ABD'nin yeni teknoloji devriminin etkisiyle, 2014 sonunda büyüme hızının %3-4'e yükselmesi bekleniyordu.

ABD'nin küresel toplam askeri harcamalardaki payı (2013 yılı itibariyle) 640 milyar dolar.) Aslında savaş, yarattığı harcama artışıyla, "Artık"ın massedilmesine yarıyor; ABD hep eskilerini yeni teknolojiyle tasfiye edip, savaş araçlarını en yeni teknolojiyle ikame ettiği için, "Artık"ın massedilmesinde son derece işlevsel bir rol oynuyor.

Bu açıdan, Ortadoğu'da 2010'lu yıllarda süren, ABD'nin de "taraf" olarak katıldığı savaş, AB'nin zengin üyeleri için de, "Artık" massedilmesi açısından işlevsel. Ancak, bu bağlamda dünyanın geri kalanı için ise tehdit edici bir boyutu var, çünkü ticari ilişkiler aksayabiliyor. Savaşın "Artık"a işlevsellik kazandırmak yoluyla bir çözüm olarak ortaya çıkmasına en sağlam kanıt ise, bu alt-bölümde incelediğimiz olay: büyük krizleri izleyen durgunluğa bir çözüm yolunun, "Artığı" kısıtlayan savaşlar olması. Yeni savaşlar gibi krizler de, "Artık" tüketmede artışta etkili araçlar.

6. "ARTIK" VE FİNANSAL KÜRESELLEŞME

"Artık", yurtiçinde tüketim ve yatırım ya da net ihracat yoluyla eritilemiyorsa, bunu değerlendirmenin bir yolu savaş yapmaksa, daha sağlıklı bir yolu "net sermaye ihracatçısı" olmaktır. ABD gibi finansallaşma ile "Artığı" giderek kabartan bir ülke mal-hizmet ihracatında sürekli dış açık veriyorsa, bunun bir çözüm yolu, net sermaye ihracatının yolunu tutmaktır. ABD'nin, neoliberal politikalara geçişini en ağır önlemler ve yöntemlerle 1970'lerden itibaren yürürlüğe koymasının temel nedeni bu olmalıdır (büyük olasılıkla).

ABD, doları altın bağından kurtardıktan (1971) sonra, hem finansallaşmaya geçti, hem de dış ticaretinde büyük açık vermeye başladı. Dünya pazarında sermaye hareketlerinin serbestleşmesinin tam yerleşmesi ise, 1990'lı yılların başını buldu. Dış ticaretteki serbestleşmeyi rekabetçi döviz fiyatı ve rekabetçi nitelikli (özellikle inovasyonlu) mallarla besleyemeyen GOÜ ise, dış ticaret açıklarını, kısa vadeli sermaye girişlerini cazip yapma yoluy-

la sağlayarak, geçici yoldan karşılamaya geçti. Bu nedenle çözümü, yabancıların yerli varlıkların gelirlerini; devlet tahvilleri için ödediği faiz oranını göreli yüksek düzeyde tutmakta buldu; bu gibi geçici girişlerde, GOÜ'de, dış dengeyi geçici olarak tutturmanın yolu oldu. Böylece, ABD ve AB vb. devlet tahvillerine finansal sermaye fazlasına dış piyasada gelir sağlarken, "Artık" da verim kaynağına dönüşürken, GOÜ de "geçici olarak" işini görmüş oluyor. (Aslında geçici olması gereken bu yöntem, GOÜ'de yapısal nedenlerle dış açığı kapatamıyorsa, süreklilik de kazanabiliyordu. (Bunun en yakın örneği Türkiye'dir, diğeri de G. Afrika'dır.)

Asya'da Japonya, Çin gibi (sırasıyla 1 trilyon ve 3.5 trilyon dolar dış rezerv) ülkeler, "büyük dış rezerv" yaratıyor. Avrupa'da Almanya bir diğer örnek. Ancak, Japonya ile Çin, politik güçlerini sürdürmek yolunda böyle bir dayanağa gerek görüyorlar. Almanya ise, artık 28 üyeli AB'nin "patronu" konumunda, hem de sağladığı rezerv (300-350 milyar dolar) diğerleri kadar büyük değil. Ancak, ABD'nin dış fazla vermek gibi bir sorunu yok; tahvil çıkarıp dış dünyaya salıyor, gelir kazanıyor "kâğıt" üzerinden. GOÜ de faiz ödeme bahasına, dengesini finansal serbestlik sayesinde, geçici olsa da sağlamış oluyor.

Yani finansal serbestlik, bir "sanallıklar dünyasında denge" sağlamakta, ilgili taraflara. Alan da memnun, veren de. Bu arada, "Artık" sorunu da çözümlenmiş oluyor, küreselleşme sayesinde.

7. BEKLENEN YENİ SANAYİ TEKNOLOJİSİ DEVRİMİ VE "ARTIK" SORUNU

Birinci sanayi teknolojisi devrimi, A. Smith'in "liberalizmi" gündeme getirdiği çağın yaratıcısıydı. 19 yüzyılın ortasında, buharla çalışan makine devreye girmişti fabrikalarda. İkinci sanayi teknolojisi devrimi, 20. yüzyılın başında, hareket eden "assembly line" (Henry Ford'un yaratısı) ile genelde ve özelde otomotiv sanayiinde kitlesel üretimin mümkün olmasıydı. 21. yüzyılın ilk on yılı sonrasında devreye girmesi beklenen "3. sanayi teknolojisi devrimi" olacak. İmalat sanayiinde "dijitalleşmeyi getirecek", ro-

botlar "insan gücünü" üretimde ikame edecek.[1] ABD'de uygulamaya sessizce giren bu yeni devrimin 2020'ler sonrası dünyaya yayılması bekleniyor.

Yeni devrim, fabrikadaki kalabalık işçi gruplarının robotlarla ikame edilmesini sağlayacak. Bu da tabii, var olan işsizlik düzeyini hızla yükseltecek, sonuçta da önümüzdeki yıllarda gelir dağılımı daha da bozulacak. ("Artık" da, büyük olasılıkla, artmış olabilecek sonuçta.)

İmalat sanayii tabii, kendi içinde yarattığı tüketim malları, ara ve sermaye malları itibariyle, ekonominin önemli üretim kesimlerinin başında gelir. Ama bir diğer yararı, kalabalık işçi toplulukları kullanıldığı için, bu geniş kitleyi de geçim kaynaklarına kavuşturur, gelir dağılımının düzelmesine katkı yapar, "Artık"ın massedilmesine de ayrıca katkı yapar.

Konuyu, "Artık" yaratan ve bunu neoliberalizmin getirdiği serbestliklerle nemalandırmaya çalışan ABD açısından irdelersek, durumun ciddiyeti ortaya çıkar. Robotların işgücünü ikame etmesi önümüzdeki yıllarda işsizliği artırdıkça, geniş kitlelerin tüketim harcaması düşüşü, "Artık" artışına yeni bir katkı olabilecektir. Eğer aynı durum AB'de de tekrarlanırsa, dünya ekonomisi "Artık" ile boğulma noktasına gelir. Durgunluk artar, gelir dağılımı daha da bozulur. "Artık" artarken krizler de yayılır. "Artık" sorunu ABD'ye özgü olmaktan çıkar, başta AB'nin zenginleri, benzer bir sorunla baş etme durumunda kalabilirler. Krizler de tabii, yeni şartlarda gücünü artırır. Bu ise, kapitalizmin yarattığı hem "çelişki" hem de bir diğer yönden "dürtüdür".

(1) The Third Industrial Revolution, *The Economist*, Special report, 21 Nisan, 2012, s.13

BÖLÜM 7

İşçi Ücretleri ve İşsizlik

Büyük Bunalım (1929-1935) yaşanırken, dönemin ABD Başkanı F. D. Roosevelt şöyle diyordu, kongreye hitabında:

"*Amerikalılar, servet elde etmeyi, aşırı kârlar yoluyla özel güç sağlamanın kaynağı olarak görmekten vazgeçmeliler. İhtiyaç içinde yaşayan insanlar, özgür değildir. Her yerde sosyal adalet kesin hedef alınıyor, ona 'uzak bir ideal' diye bakmıyorlar. Devletin ve sivil toplumun ilk görevi, gücünü yoksulluğu, açlığı gidermek ve yaşamın getirebileceği risklere, sıkıntılara karşı, geleceğini güvence altına almak olmalıdır.*[2]"

Aynı bunalım yıllarında Atatürk önderliğinde Türkiye'de, cumhuriyet hükümetinin kabul ettiği 6 okun sonuncusu, "Halkçılık"tır. Farklı bir deyişle, Büyük Bunalımın çok sıkıntılı günlerinde, akil önderler, sosyo-ekonomik dengeyi düzgün tutmak gerektiğinin bilincindeydiler. Bunu da, çeşitli yollardan halka iletiyor, kabul ettirmeye çalışıyorlardı. Ders kitaplarında, her ne kadar ekonomi kuramı, kişisel gelir dağılımını "bilimsel değil" diye reddediyor olsa da, hayatın gerçekleri, var olan kişisel gelir dağılımına dayanıyor. (Zaten bütün okullar reddetmiyor, birkaçına özgü ret olayı. Kişisel gelir dağılımını bilmeden, birey davranışlarına özgü tüketim tahmin edilemiyor günlük hayatta.)

Bu iki akil önderin neredeyse bir asır önce yaptığı uyarı, neoliberalizmin getirdiği yeni gelir dağılımı karşısında, araştırmacıların dikkatini çekiyor olmalıdır. Nedeni, yeni çağda gelir dağılımının giderek üst sınıf lehine değişiyor olmasıdır.

---

(2) Nakleden, D. Harvey, a.g.e., s. 183

1. ÇALIŞAN İŞÇİLERİN GELİRİ

1.1 İşçiler ve Ücretler

Genelde işçi ücretleri, işçi sınıfının başlıca gelir kaynağıdır. Bu sınıf aynı zamanda, (tarım çalışanlarıyla birlikte) ülkelerin artan nüfusunun da kaynağıdır. Almaşık işçi çalışma alanı göreli sınırlı olduğu için de, ücretlinin tek gelir kaynağı olması gibi bir zayıf noktaları bulunur ücretlilerin. Serbest piyasada oluşan ücretler bağlamında ise, işçilerin işverenle pazarlık gücünün olmaması gibi de bir zaafları daha bulunur. Bu yaşam tablosu, serbest piyasada oluşan ücretleri asgari düzeyde tutar. Nedeni (nüfus kıtlığı çekilen yerler dışında) işçinin teklif edilen ücreti kabul etmeme şansı yok gibidir. Ancak ciddi nüfus kıtlığı çekilen yerlerdedir ki, serbest piyasa şartlarında, işçinin pazarlıkla ücreti yükseltme şansı olabilir.

Bu tabloyu değiştirip, işçi ücretini "taban"dan kurtarmak, işçiye pazarlık şansı vermek üzere, işçiler ABD'de ve Avrupa'da sendikalaşma hakkını aldılar; sistem oradan şartları uygun olan diğer ülkelere yayıldı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra nüfus kıtlığı çekilen her yerde, sendikal güç doruk noktasına varmıştı.

Ancak bunu sürdürebilme gücü, 1980'li yıllarla birlikte kısıtlanmaya girdi: "İşçi tasarruf eden teknoloji" devreye girmeye başlamıştı. İşçi tasarruf eden teknolojilerin devreye alınması olayı sürdü gitti, her defasında ikame gücü biraz daha arttı ve nihayet, günümüzde "robot"lar yoluyla doruğa çıktı. Robotlar işçinin yerine "yapay bireyi" getiriyor ya da benzer bir aleti. Yani, yakın gelecekte işçinin sendikal gücü de, robotların yayılmasıyla birlikte dibe vurmuş olacak.

İşçi ikamesinin zamanla artan gücü, işçi kullanma ihtiyacını o denli azaltır oldu ki, sendikal güç de artık buna koşut törpülenir oldu. Verim artışı, sendikal güç ağında ücrete yansırken, yeni evrede yansımaz ya da sınırlı yansır olmaya başladı. İzleyen metindeki grafikler bu tarihsel dönüşümü yansıtmaktadır. Bir yandan her yerde sendikalı işçi ve sendika sayısı azaldı, diğer yandan da sendikalı işçilerin sendikal güçleri. İkinci Savaş sonrasının getirdiği hızlı nüfus artışıyla da bir zamanlar doruklarda gezinen sendikal güç, artık göreli sınırlı her yerde.

Sendikal gücün ücreti düzeltmesi, yani işçinin düzgün bir aile hayatı yaşayabilmesine katkısı, emek gücünü ikame eden teknolojiyle birlikte, giderek zayıflıyor. Nedeni, işgücünü ikame eden teknolojiden ötürü ihtiyaç duyulan işçi sayısının azalıyor olması. Bu süreç, bir yandan işçi kullanma gereğini kısarken, bir yandan çalışır kalabilenlerin de pazarlık gücünü kısıyor; ücret artışları, bu yoldan sınırlanmış oluyor.

1980'li yıllardan sonra, zaman içinde zenginleşme karşısında toplumun işçi sınıfı aleyhine değişen gelir dağılımı, giderek daha çarpıcı olmaya geçti; giderek alt-sınıf çalışanlar aleyhine daha da dikkat çeker oldu. Dünya zamanla daha da zenginleşirken, alt-sınıf çalışan grubun, yani düz işçilerin aleyhine ortaya çıkan bu değişmeyi düzeltme yolunda ciddi çabalar ise, günümüzde pek yaygın değil. Aslında, bu bağlamda en geniş ve dikkat çekici sınıf olması gereken işçiler, İkinci Savaş sonrasının ilk döneminde, kıtlaşmış nüfusuyla dönemin en aranır kişileriydi; savaşta 50 milyon kişi ölmüştü, ücretleri de bu kıtlığa göre oluşuyordu. Savaş sonrasının her yerde hızla bollaşmaya geçen nüfusuyla sayıları artarken,[1] göreli kıtlık da bitti. Üstelik, yoksul ülkelerden zengin ülkelere göç buna eklendi. Böylece, işçilerin hemen savaş sonrası yıllardaki kıtlık bağlantılı imtiyazlı konumlarının da sonu geldi. Ama küresel gelir açısından bu etkinin bir yayılma boyutu da oldu.

Eldeki veriler, küreselleşmenin yerleşmesiyle yenilikler sayesinde artan rekabetin, işçi gelirini törpülediğini ortaya koymakta, sendikal destek de zayıflarken. Kısacası, işgücünü ikame eden teknoloji yayılırken gelir dağılımı her yerde işçi sınıfı aleyhine giderek bozuluyor.

Liberalizm, Avrupa'da piyasa serbestliğiyle, 1830'lar civarında yürürlüğe girmişti, 1848'de Batı Avrupa'da işçi ayaklanmalarına *Komünist Manifesto* kitabının piyasaya çıkması eşlik etmiş-

(1) Savaş sonrasının nüfus artışı 1950-1960 yıllarında o denli hızlanmıştı ki, Birleşmiş Milletler, yeni nüfus denetimi yollarını gündeme getirdi, "Aile Planlaması" yasasını çıkardı.

ti. Ayaklanmaların yaygınlığı ve şiddeti karşısında Avrupa hükümetleri, işçilerin yaşam koşullarını iyileştirmek amacıyla önlemler alma yoluna gittiler ve 1860'tan sonra Avrupa'da eğitimin ve sağlık koşullarının iyileştirilmesine, sosyalleşmeye, çeşitli önlemleri devreye sokmaya geçtiler.[1] Başta ABD ve diğer denizaşırı topraklara göç de, bu yıllarda hızla başladı; işsizliğe karşı bir önlem yarattığı gibi, ücret düşüşlerine de bir engel oldu. Buharlı gemilerin 1860 sonrası devreye girmesi, bu bağlamda Kuzey ve Güney Amerika'ya, Avusturalya'ya vb. yoğun göç olgusunu sağlıyordu; Avrupa'da işçi sefaletinin yoğunlaşmasına karşı bir diğer imkân oldu. Batı Avrupa'daki günümüzün göreli düşük Gini katsayılı rakamları "sosyal devlet"in doğmasının dürtüleri, işte bu dönemde ortaya çıkmaya geçmişti.

İkinci Savaş sonrasının başta Avrupa, kıtlaşan faal nüfusu ise, hızlı sendika faaliyetini yerleştirdi ve yaydı. Sendikal faaliyet adeta, "insan hakkı" statüsü kazandı. Ancak bu da 1980'lere kadar sürdü. Artan nüfus, emek ikamesi getiren yeni teknoloji, yoksul ülkelerden göç, dünyada "işçi kıtlığı" olgusunu neredeyse bitirdi, 1980 sonrasında adım adım. 2010'lu yıllarda ise, aynı yolda yeni baskıları robotlarla sürdürmeye hazırlanıyor. İşçinin artan nüfus baskısı ile artan göreli bolluğu, robotlar ile yeni bir işçi bolluğu evresini hazırlıyor, yakın gelecekte.

Tabii, en yoğun işçi bolluğu azgelişmiş ve orta gelişmiş ülkelerde. İşte gelişmiş ülkelere göç yolunu arayanlar, daha çok bu bölgeler kaynaklı. Hem nüfus artış hızı onların durağanlaşmış nüfus artışını aşıyor, hem de genellikle iş imkânları göreli daha sınırlı. Bu durum, işçilerin en gelişmiş ülkelere göç dürtüsünü sürekli artırıyor. Yasal ya da kaçak, sürekli göç yaşanıyor, doğudan batıya, güneyden kuzeye; hedeflenen gelişmiş dünyada ise, kaçak girişlere karşı ciddi polis önlemleri bulunuyor. İşçi çalışmasının ar-

(1) Bu dönemin İngiliz ve Fransız yazarları da, işçi sefaletine ilişkin kitaplarıyla konuyu sürekli gündemde tutarak destek oldular. Ayrıca, yeni ortaya çıkan Alman Birliği'nin (1871) "sosyal devlet" politikası da, diğerlerine örnek oldu.

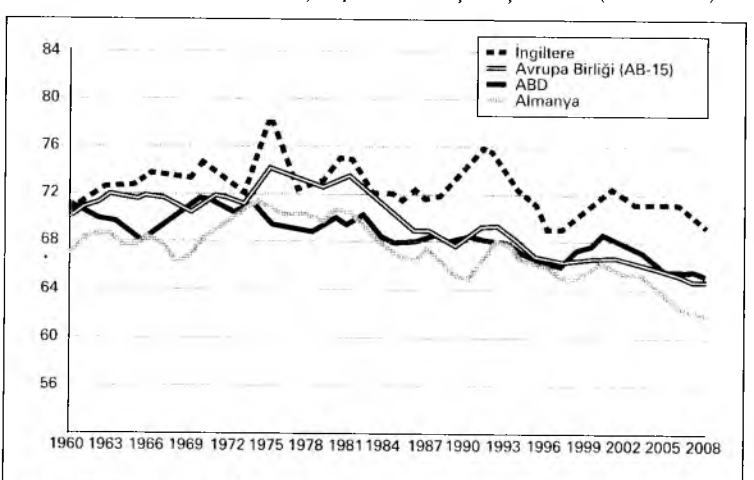
tık çok renkli bir uluslararası boyutu da bulunuyor; ücret haddini de çıkılan ile girilen ülkelerde ters iki yönlü etkiliyor.

1.2. Çalışan İşçinin Milli Gelir Payında Değişim

Zaman içinde işçi gelirinin milli gelirde oransal payında azalmanın, birkaç kaynağı olabilir. Biri, ücret veri iken, çalıştırılan işçi sayısı azalıyor olabilir, yani işçi makine-alet gibi sermaye araçlarıyla ikame ediliyordur, teknolojik değişme yaşanıyordur yani artan rekabette, işçi pay kaybediyor olabilir; ücret artışının, değişen piyasa şartları ile milli gelir artışını izleyemiyor olması da bir olasılıktır vb. Grafik 1'deki ülkeler, sırasıyla Birleşik Krallık (İngiltere), Avrupa Birliği (AB-15), Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya'dır.

Grafik 1, gelişmiş üç ülke ve AB-15, 1960'tan 2008'e, milli gelirde "emek geliri payını" gösteriyor. (Grafikteki çizgi sırası ile ülke isim sıralaması aynıdır) Grafikte açıkça görülüyor ki, 1980 yılına yani neoliberalizme kadar sürekli milli gelire koşut yükselme eğiliminde olan emek payı, 1980'den sonra azalmaya geç-

Grafik 1: Milli Gelirde Maaş Payı, AB ve Seçilmiş Ülkeler (1960-2008)

Monthly Review, a.g.e., 2012

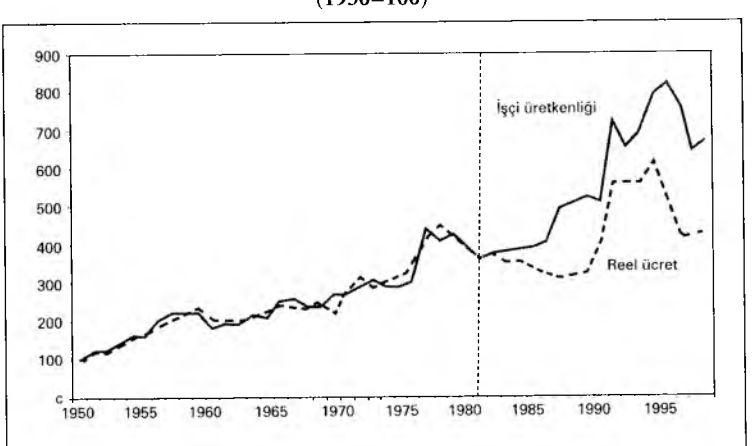
miş, 2008 kriziyle de dip yapmıştır. Grafik'te verilen bu 4 gelişmiş merkez gelişmiş dünyanın büyük kısmını kapsıyor ve tümü de aynı öyküyü naklediyor. Yani 1980 sonrası, milli gelirde işçi geliri oransal payı giderek azalmıştır. En düşük azalış İngiltere'de, en hızlı Almanya'dadır.

Grafik 2, GOÜ örneği olarak, Türkiye'ye ilişkin yarım yüzyıllık işçi ücreti verilerini yansıtmaktadır. Kesiksiz düz çizgi, imalat sanayiinde işçi üretkenliğini, kesikli çizgi de reel ücreti gösteriyor. Bu grafik ise, 1980'e kadar reel işçi üretkenliğindeki artışın, reel ücret tarafından neredeyse % 100 izlendiğini, oysa 1980'den, yani neoliberalizme geçişten itibaren ise, reel ücretin soluksuz kaldığını, üretkenlikteki artışı iyice geriden izleyebildiğini gösteriyor.

Yani, artan reel ücretler, artan üretkenliği Türkiye'de de artık izleyemiyor, geri kalıyor.

İki grafik de, ülkeler farkıyla, aynı öyküyü yansıtıyor: 1980'lerin (neoliberalizm çağı) bir başlangıç tarihi olduğunu, çizgilerde-

Grafik 2: Türk İmalat Sanayiinde Üretkenlik ve Ücret Endeksleri (1950=100)

Erinç Yeldan, DİE yıllığı anketlerinden hesaplanmıştır, 1999.

Aslında, ölçülen Gini katsayıları, toplumdaki gelir dağılımının eşitlik veya eşitsizlik düzeyini yansıtır, böylece toplum yapısı ve değişimi bağlamında, sağlam bir fikir sağlanmış olur. Tablodaki veriler, 1970'ler sonrası dünyada hemen her yerde eşitsizliğin artması yolunda ciddi bir evrilme olduğunu gösteriyor (Güney Kore hariç).

Tablo 1: Kıtalar İtibariyle Ülkelerin Gini Katsayıları (1970-2010'lu Yıllar)

Amerika Kıtası	1970'ler Ortası	1980'ler Ortası	1990'lar Ortası	2000'ler Ortası	2010 Sonu
ABD	0.406	0.436	0.477	0.476	0.486
Kanada	0.385	0.395	0.430	0.440	0.441
Meksika	-	0.453	0.532	0.517	0.494
Şili	-	-	0.541	-	0.526
Asya-Uzakdoğu					
Türkiye	-	-	-	-	0.470
İsrail	-	0.472	0.494	0.504	0.498
Japonya	-	0.345	0.403	0.432	0.462
G. Kore	-	-	-	0.331	0.344
Avustralya	-	-	0.467	0.476	0.468
Yeni Zelanda	-	0.408	0.488	0.484	0.455
Avrupa					
Almanya	-	0.439	0.459	0.479	0.544
İngiltere	0.338	0.413	0.453	0.458	0.456
İtalya	-	0.420	0.508	0.516	0.534
Hollanda	0.426	0.473	0.484	0.424	0.426
Portekiz	0.457	-	0.490	0.479	0.521
Fransa	-	0.380	0.473	0.490	0.483
İspanya	-	-	-	-	0.416

Kaynak: İnternet: İşçi gelirine devlet müdahalesi öncesi veriler.

ki değişimin bu tarihe kadar birbirini izlediğini gösteriyor: 1980 sonrası ise sapma başlıyor, artık bu iki çizgi farklı bir hikâye naklediyor: İşçi üretkenliği ücrete oranla aynı hızda giderken, 1980 sonrası ise sapma başlıyor ücret aleyhine. Verim artışı uçuşa geçerken de, reel ücretler tık nefes olup geri kalıyor ve gidişi ancak artan arayla izleyebiliyor. Aşağı yukarı iki grafik de aynı öyküyü söylüyor. 1980'de gelen yeni düzen, eski ve yerinde olan düzeni bozdu, aradaki dengeler dikiş tutmaz oldu. İşçi, giderek azalan oranda yararlanabilir oluyor milli gelir artışından ya da kendi üretkenliğindeki artıştan. Yani yeni olanaklardan artık tam pay alamaz oldu işçiler. Olay, küreselleşmeye geçişle birlikte, işçi aleyhine değişim başladığını ve sürdüğünü gösteriyor.

Peki, olan nedir ki, olana tepki özdeş oluyor? Neden, 1980'de yerleşen neoliberalizmin "serbestlikleri"dir. Aynı potada karıştırıldığında grafikler, ikisinin de aynı sonucu verdiğini gösteriyor. 1980 sonrasının küreselleşme çağı, işçinin ne milli gelir artışından ne de kendi üretkenliğindeki artıştan tam yararlanmasına olanak veriyor. 1980'de yaşanan teknolojik değişmede, işçi sermayeyle ikame edilirken, bu fırsat yakalanıyor bölüşümde ve sürüyor.

1.3. Gini Katsayısındaki Değişmenin Söyledikleri

Gini katsayısıyla, milli gelirde zaman içinde ortaya çıkan değişmeleri, lehte- aleyhte olan farklılıkları değerlendirmek mümkündür. Katsayı 0 ile 1 arasında değişir; sayı 1'den 0'a giderken, KBG'de eşitliğin, 0'dan 1'e giderken eşitsizliğin artıyor olduğunu gösterir. Sıfır sayısı tam eşitlik noktası, 1 sayısı tam eşitsizlik noktasıdır. Gini katsayıları zaman içinde ülkelerin yaşadığı gelir dağılımı değişmesini ölçmek bağlamında iyi bir yardımcıdır. Eşitlik ya da eşitsizlik derecesinin ölçülmesi, toplumda denge derecesini ve değişimini yansıtır.

Tablo 1'de, 1970-2010 arası yıllarda, ülkeler itibarıyla, Gini katsayılarında zaman içindeki değişme izlenerek, küresel planda gelir dağılımındaki eşitlik ve eşitsizlikte, değişmenin yönü ve çapı, bu yoldan da işçilerin, 1980 sonrasının değişen dünyasında, ne yönde etkilere tabi olduğu irdeleniyor.

Tablo 1'de görülen 1970 ve 2010 arası yıllar için dünya bağlamında eldeki veriler, ne yazıktır ki iyice kıttır. Veri bulunan ülkeler için 1970'li yıllara ilişkin veriler, Gini katsayılarının bu dönemde, ağırlıklı olarak Tablo 1'e göre, 0.338 ile 0.457 arasında değiştiğini gösteriyor. İzleyen on yılda alt sınır 0.345'e, üst sınırı 0.473'e çıkmıştır. 1990'larda ise, gerçek anlamda bir fırlama olmuş, artık 400'lü rakamlar son hanelere çıkarken, Şili'de, Avrupa'da 0.500'lere sıklaşmıştır. Dikkat çeken bu sıçramada, aynı zamanda, eşitsizliğin de sıçramış olduğu, 0.400'lü rakamların artık aşılma sınırına dayandığıdır. Eldeki verilere göre 0.500'lü rakamlar da sıklaşmıştır. Bu tablo, 2000'li yıllarda da artarak sürmüştür. 0.300'lü rakamda kalan sadece G. Kore'dir. Tabii, eldeki veriler bütün dünyayı kapsamadığı için, dünyanın geri kalanında ne olup bittiğini göremiyoruz, Afrika ise tümüyle dışlanmıştır kapsamdan.

Eldeki verilere göre durumun ilginç yanı, katsayıdaki her artış sürecinin neoliberalizmin gidişatıyla neredeyse tam örtüşüyor olmasıdır, olayların seyri açısından, anlamlı olmalarıdır; eşitsizliğin giderek artıyor olması, tablonun özetidir.

Konunun ilginç yanı şudur: Tablo 1, küreselleşmeye geçişi izleyerek, bütün ülkelerde (G. Kore hariç) Gini katsayısının yükselişe geçtiğini gösteriyor. Sadece G. Kore'ye ait rakamlar, zaman içinde neredeyse sabit kalmıştır; aynı zamanda en düşük düzeyde seyretmiştir. Bu mucizevi bir başarıdır. Üstelik, en kısa sürede hem Yüksek Gelirli Ülke (YGÜ) oldu G. Kore, hem de aynı zamanda en eşitlikçi. Geri kalan Gini katsayıları ise, dalgalı biçimde yükselmiştir. Neredeyse hiçbir yerde, artık 1970'lerin, hatta 1980'lerin daha eşitlikçi rakamları yoktur; farklı oranlarda, ama hepsi birden yükselmiştir. Bu da, gelir eşitsizliğinin giderek arttığını gösteriyor. (Dikkat çeken düzeyde eşitliksizlikler, Latin Amerika ülkelerini de tanımlıyor, özellikle. Ancak, hesap yöntemi farkları, veri kaynağı farkları olabileceği için, onları bu tabloyla birleştiremedik.)

1970'li ve 1980'li yıllar sonrası gelir dağılımında işçi sınıfı gelirleri ve diğer alt-gelirler aleyhine değişim, Tablo 1'de görülen

Gini katsayıları yükselişinin gerisinde yatan olgudur ve eşitsizliğin 1980 sonrası arttığını göstermektedir. Bu da, alt gelir sınıflarının tabana itildiğine işaret ediyor, neoliberalizmin gelişiyle birlikte.

1980'li yılları izleyerek güçlenmeye geçen sendikaları dağıtma, çeşitli yollardan güçsüzleştirme, yaşayanları baskılama, sistemli bir harekete dönüştü. Sendikalar üye kaybetti, kimisi toptan dağıldı, işçiler kendi başlarına güçsüz kaldı. Böylece, küreselleşen dünyada işçi ücretleri esnekleştirilerek, iş hayatı, her ülkede kendi rekabet gücünü artırmaya geçti. Başlıca üretim kesimlerinde işçiler sınıfsal desteğini kaybedince de, reel ücretlerin oluşması, serbest piyasaya kaldı ve düşük düzeylerde olarak artmayan reel bireysel ücretler olağanlaştı. ABD'den Türkiye'ye reel ücretler, 1980 sonrası, kişi başına reel olarak düz yatay, pek zayıf bir çizgi üzerinde artıyor oldu.

Yine işçi sınıfıyla ilgili diğer bir kaynaktan daha benzer etkiler yayılmaya geçti; işgücünün tek kayıp kaynağı, sendikasız ya da sendikal gücü kalmamış işçilerin reel olarak pazarlık gücünün etkisizleşmesi değildir. Daha ciddi bir diğer tehdit, işini kaybetmektir; çünkü her yerde işsizlik kol geziyor. Bunun kaynağında, işçinin yeni buluşları ile ikame edilmesi tehdidi bulunuyor.

İşgücünde geleceğe dönük beklenen iş alanı kayıp kaynağı ise, üretim teknolojisindeki yeni değişmenin tam "emek tasarruf edici" niteliği gibi daha köklü bir değişimdir. Üretim sürecine katılan emek bağlamında teknolojik keşifler, giderek yeni buluşlar yoluyla emeği ikame olanağı yaratıyor. İmalat sanayiinde son buluş, emeğin yerini "robotlar"ın alması oluyor. Tabii, her iş için robot geliştirilebilir ama işçinin en yoğun kullanımı imalat sanayiindedir ve ikame şimdi ona dönüktür. Kısacası, üretimde robotlar çalışacak, insan emeğine ihtiyaç neredeyse asgari bir tabana inecektir. Sistem Japonya'da uygulanıyor.[1] ABD'de de uygulamaya yavaşça girmektedir. Bu yeni robot teknolojisinin 2020'li yıllar-

(1) Robotları ilk geliştiren Japonlar oldu. Japonya'da nüfus artmadığı için, bu teknoloji kendileri açısından çok elverişlidir, rasyoneldir.

la birlikte, imalat sanayiinde her yerde etkisini duyurması bekleniyor. Yaşanan ikame olayı yayıldığında, işsizlik oranındaki sıçramaların nerelere varacağı, ücret haddinin ne çapta olumsuz etkileneceği henüz küresel gündeme pek giremedi. Ancak önümüzdeki on yıla kalmadan gündemin en önemli maddesine dönüşmesi şaşırtıcı olmayacaktır.

2. İŞSİZLİK SORUNU

İşçinin karşılaşabileceği en ciddi sorunların başında, işsizlik gelir. Bunu da ikiye ayırmak gerekir: kısa dönemli ve uzun dönemli işsizlik. Kısa dönemli, bir yıldan daha da kısa işsizlik, sigorta yoksa bir yoldan aile içindeki küçük birikimle ya da kısa süreli gündelik işlerle atlatılabilir. Asıl güç olan, süreğen işsizliktir; örneğin işçinin ustalık kazandığı, ücretini de artıran bir iş, artık makineleşmiştir. İşçinin, eşit düzeyde bir ücret haddinde iş bulması, söz konusu da değildir; ayrıca, benzer ustalıkta çok sayıda işsiz bulunmaktadır. İşçi, aynı durumdaki diğer işçilerle birlikte işsizdir. Eğer sigortalı ise, sigorta devam ederken, daha düşük kazanç düzeyinde olsa da, işçinin hazır geçim kaynağı vardır. Ancak, bunu da aşan sürede iş bulamıyorsa, daha düşük ücretle düşük kaliteli bu işi yapıyor olmak, tek çözümdür. Aksi, uzun süreli bir işsizliktir.

Bundan da daha ciddi bir durum, hiç iş bulamamaktır. İş hayatı düz işçi için vaadkâr olmadığı gibi, üstelik kalabalık nüfuslu ülkelerde, uzun dönemli işsiz kalmak da mümkündür (örneğin Türkiye). Bu işçilerin bir kısmı ya daha önce sahip olduğuna göre daha düşük vasıflı işlerde çalışıp, daha düşük ücretle çalışmayı kabul edecek ya da işsiz kalacaktır.

İşsizlik tablolarında "uzun dönemli", bir yılı aşan süreli işsizler de yer aldığına göre, bu sınıfta da işsizler fiilen bulunuyor. Bunun ne demek olduğunu anlatmaya gerek bile yok. Büyük olasılıkla, çok düşük ücret karşılığında iş yapmayı kabul ediyorlar. Tabii, yasa dışı işler yapmayı kabul yoluyla geçimini sağlayan da olabiliyor.

Doğum oranının yüksek seyrettiği ve/veya dışarıdan göç alan ülkelerde, genç işsizliği göreli yüksektir (örnek Türkiye). Bir toplum %20-25 gibi işsizliği yüksek orandaki bir ortamda bu gençlerle ne yapabilir? Bir almaşık, kendi eğitim düzeyinin altındaki bir işte çalışmayı (eğer iş varsa) kabul etmesidir. Biri, yasa dışı işler yapmaya başvurmasıdır, bir diğeri de, ailenin sırtından geçinmeyi kabullenip, avare hayat sürmek ya da dışarı göç etmektir.

Neoliberalizmin, genç işsizliğini ya da aylaklığı doğrudan körüklemediği bir gerçektir. Ancak, GOÜ'de serbest ithal rejimiyle, sermaye girişlerinin yükselttiği yerli para değeriyle, rekabet gücünü kırdığı da bir diğer gerçektir. Dış rekabet bu yoldan, iç üretimi baskılayan bir etki yapabilir, istihdamı da daraltıyor olabilir. Bu yoldan da işsizliği artıran bir etki yaratır. Dış dengesini kuran korumalı bir ekonominin, bunların tersine göre, aynı şartlarda daha geniş istihdam sağlayabileceği de bir gerçektir.

Bu duruma örnek olan çok sayıdaki ülkeden biri de Türkiye'dir. Nüfus artış hızı yüksektir (yılda %1.2), buna rağmen hükümet, işsizi bol 78 milyonluk nüfusu artırmak bağlamında, göç almaya da, nüfus artışına da özel destek vermektedir. (Genç işsizlik oranı %16-20'dir. Ülkede yasa dışı faaliyet yoğundur.)

Bu tablo, üstelik neoliberalizmin serbestlik politikaları tarafından desteklenmektedir. Bu karmaşık tablo neoliberalizmi getirirken, gelen serbestliklerin ne getireceğini düşünmeyenlerin, ilgi alanına girmelidir.

İstatistik kurumları, kısa dönemli işsizlerle birlikte, uzun dönemli işsizlik tabloları yayınladıklarına göre, demek uzun dönemli işsizliği de göze alanlar bulunuyor. Ve bir biçimde yaşama geçinme olanağı buluyorlar.

3. GENÇ NÜFUS İŞSİZLİĞİ

Nüfus artışının henüz devam ettiği GOÜ'de, yeni iş alanı genişlemesinin bunun gerisinde kalması, "genç işsizliği" olgusunu gündeme getirmektedir. Bu tür işsizliğin oranı %20'ye kadar yükselmektedir. (Örneğin, Türkiye'de nüfus artışı hızı yılda

% 1.2, genç nüfus işsizliği oranı ise % 16-20 arasında değişmektedir.) Eğitimini tamamlamış gençlerin işsizliği ise, eğitimin maliyetinin boşa harcanmış olması yanında, sosyal riskler de taşımaktadır. Gençlerin işsiz kalınca yasa dışı işlere sapması bunun başında gelir. Bir diğeri, aldığı eğitimin altında kalan bir işte çalışıyorsa, moral bozukluğu yaşıyor olabilmesidir. Tabii en kötüsü de, işsiz kalabilmesidir. Bu durumda riskler ise yasa dışı yollara sapmaya uzanmaktadır, aileye yük olmayı sürdürmeye uzanan bir çizgide de sürebilir. Olumsuzluk bakımından genç nüfus işsizliği (herhalde) öncelikli bir sorundur; hem gencin kendisin ilgilendirir, hem toplumun bugününü ve yarınını, hem de aileyi.

Genç işsizler yeni para kazanmaya başladıklarında, hem para birikimleri olmadığı, hem ücretleri daha düşük olduğu için, durumları zordur, özellikle eşleri de çalışmıyor ise.

Önceki alt bölümdeki incelemede ortaya grafikler yoluyla konan, zaman içinde reel ücretlerdeki göreli sabitlik, bu açıdan ciddi bir sosyal olayla karşı karşıya bulunduğumuzu göstermektedir. Dahası, karşımızdaki sorun, durağan bir durum da değildir, yakın geleceğin kısa sürede çözebileceği bir durum da. Yakın geleceğin getireceği teknoloji devrimi, robotların işçileri ikame etmesine dayanıyor. Bu da doğrudan, işçinin yerini robotların alması demek oluyor. Yani, gençler daha işin başında, işsizlik sorunuyla karşılaşabilecektir, özellikle büyümesi yavaş ama nüfus artışı hızlı olan ülkelerde.

BÖLÜM 8

Günümüze ve Geleceğe Bakış

1. İKTİSAT KURAMLARI ÜZERİNE YENİ AÇIKLAMALAR

Finansal kapitalizmin ve 2008 krizinin ABD önderliğinde yeni evresi,[1] çok daha güçlü ve baskın biçimde, teknolojiden ve iktisat ile finansın ürettiği yeni aletlerden daha fazla güç alarak yürüdü; 1980'den bu yana, kendisini azgelişmişlikten kurtaran, geliştiren ülkeler de, GOÜ'de yetişip, ABD ve AB karşısında yeni güçler olarak yükseldiler. Bu yeni güçlerin iktisat politikalarına, "ekonomi ve bireysel yararençoklaştırması" sorunsalına yaklaşımları ise göreli kısıtsız finansal özgürlükleriyle, gelişmiş ülke üyelerinden farklıdır. Çin, Hindistan, G. Kore gibi yeni güçlerin iktisat politikalarında "toplumsal yarar" göreli daha ağırlıklıdır, buna karşılık inovasyonların yeri ise aynı ağırlıktadır, yani çok önemlidir.

1970'lerdeki krizi izleyen yıllar, küresel ile bölgesel krizlerin sıklaştığı ve derinleştiği bir dönem oldu. 1990'dan itibaren yoksul-zengin ayrımı tavan yaptı; yüksek işsizlik oranları süreğenleşti. Yani, 2002-2008 yılları hariç, finansal kapitalizmin, G-20 içi insanlara getirisi, götürüsünü ancak karşıladı. Bu tablo Galbraith'in sözlerini doğrularken, yeni bir yaklaşımın gerektiğini de göstermektedir. Gerçekte neoliberalizm, 19. yy İngiltere'sinin ideoloji-

(1) Krize ilişkin tartışmalara göre, 2008 krizinin üç evresi vardır: Birinci evre konut, piyasalarında spekülatif balonun başta patlaması idi. İkinci evre, AB bankalarına ve devletin mali krizine dönüşüm oldu. Üçüncü evre, 2015 itibarıyla Çin ve GOÜ'de durgunluk, AB'de krizin devam etmesi oluyor. Yani kriz 7-8 yıldır devam ediyor

sinden öteye gidip, genişleyip, halka eşitlikle yayılan yüksek bir pozitif getiriyi mümkün kılamadı. Gerçi DGÜ grubu yok olma düzeyine girdi ama bu sınıf neoliberalizmin kapsama alanı dışında kalıyor ve kendi ekonomi politikalarıyla gelişiyor.

2008 krizinin yaşanan dalgalı gidişi, krizin bunu daha da güçlendirdiği bağlamında bir gerçeği yansıtıyor. Kuram dışı olguların etkisinin güçlenmiş olması da bir diğer gerçek. Bunların başında, dünyada türeyen yeni güçler gelir. Çin, Hindistan, G. Kore başta, bunları izleyen diğer bazı G-20 ülkeleri birlikte, GSYH toplamı itibariyle ağırlık kazandılar. Bu ülkeler, tam serbest piyasa değil, göreli denetimli ekonomileri ve toplumsal yararıençoklaştırma politikaları sayesinde, hem hızlı hem göreli istikrarlı büyüdüler ve dünyaya örnek oldukları gibi, neoliberal, küreselci kuramı da, politikaları da etkileyebileceklerdir önümüzdeki dönemde. Yeni politikalarla "toplumsal yarar" öncelikli olabilecektir, bireysel yararı sınırlayabilecektir (herhalde). (Çin, 2010 yılında üst orta gelirli, Hindistan alt orta gelirli, G. Kore yüksek gelirli ülke sınıfına terfi etti.)

Finansallaşma sürecindeki 2008 krizi, yerleştirilen "serbest piyasalar, serbest dış ticaret ve sermaye hareketleri" anlayışına, sınırsız ekonomik serbestliğe, ciddi sorgulamalar getirdi. İktisadın dayandığı varsayımlar (başta rasyonel davranış), yüksek finansal serbestlik ortamında anlamını yitirdi; oligopolcü piyasa yapıları ve dünyada türeyen finansal sermaye tabanlı yeni ağ dokuları karşısında, iyice etkisiz kaldılar. Diğer yandan, teknolojik değişmeye dayalı dinamik süreçler, hepsi bir yana, ileri düzey finansallaşma, tek ülkenin (ABD) ideolojik, parasal ve reel ekonomik yapıları ve süreçleri etkileme gücü, geleneksel iktisat kapsamını artık çok aşıyor ve Paris üniversitesi öğrencilerin tanımıyla, tam "otistik iktisat" durumuna düşürüyor. Nitekim 1980 sonrası süreğenleşen krizler, dünyada ekonomik ve politik dengeleri değiştirdiği gibi, yerleşik iktisat kuramının yetersizliğini de kanıtladı; Keynes'in *Genel Teorisi* gibi, yeni bir anlayışı, yeni kuramları ve bunların ürettiği politika değişikliğini yürürlüğe koymayı gerektiriyor. Yeter ki, bu irade doğabilsin, bunu gerçekleştirme başarı-

labilsin. Finansallaşmış serbest piyasa ekonomisi, özellikle ABD dışındaki uygulayıcıları sirayet yoluyla açmaza sürükleyebiliyor.

Keynes'in "kumarhane kapitalizmi" diye tanımladığı 1929 krizi ve sonrası dünyayı, daha savaşkan ve karışık bir dünya izlemişti; yarım yüzyıl sonrasının dünyası ise çok daha farklı sorunlarla sarsılan bir ortam yarattı. Neoliberalizm, bu yeni dünyadaki ekonominin gidişini belirleyecekti, ABD ile İngiltere'nin krizine öncelikle çözüm üretirken.

Bu kitapta, bu yeni dünyayla gelen konulara ve sorunlara, yeni neoliberal ekonomi politikalarıyla ne ölçüde cevap üretildiği araştırıldı. Yeni dünyanın farklı gelir grupları, neoliberalizmin getirdiği yeni ekonomi politikalarıyla ne ölçüde gelişme, büyüme ve ekonomide istikrarla eşitlik sorunlarına destek bulabildiler? Gelir dağılımındaki eşitsizlik, pozitif bir değişimle buna yardımcı olabildi mi? Bu sorulara cevap, "pozitif" olarak ortaya çıkmadı. Tabii, neoliberalizmin yürürlükte olduğu 35 yıllık süre (1980-2015), karar vermek için belki çok kısa; kısa olsa da, en azından yeni eğilimler önemli, ortaya çıkan verilere göre cevap olumlu değil. DGÜ gibi neoliberalizme tabi olmayan ülkelerde, başarı düzeyi daha yüksek oldu, aynı sürede hızla sınıf atladı çoğunluğu. Diğer GOÜ ise, yeni dalganın getirdiği spekülatif ortamdan ve gidişten olumsuz etkilendi. 2008 küresel krizinin etkileri hâlâ sürüyor. Kriz artık üçüncü evresine girdi.

J. K. Galbraith, tarihsel süreçte spekülatif çılgınlıkları ve izleyen çöküşleri inceledikten sonra, şöyle diyordu, tekrarlayalım:

"*...Ekonomik yaşam sürekli bir dönüşüm sürecindedir; dolayısıyla, A. Smith, J. S. Mill, Karl Marx, Alfred Marshall gibi geçmişteki düşünürlerin gözlemleri, günümüz ya da gelecek için güvenilmez bir rehberdir. Ancak, koşullar aynı ise, tarihin verdiği dersler uyarıcıdır.*"

19. yüzyıl liberalizmi modelini kopya edip, olumlu cevap beklemek bağlamında, bu sözler dikkat çekmelidir, uyarıcı oldukları için. Fakat en temel olay, eldeki kuramın yetersizliğidir. Bir kere, iktisadın büyük düşünürleri, günümüzde artık bu yetersizliğini kabul ettiği gibi, 1970'ten bu yana özellikle, yeni okullar da türe-

miştir. Aşağıda, Nobel Ödüllü J. Stiglitz'in eldeki kuramın yetersizliğini vurgulayan görüşünü sunuyoruz. Finansal krizler zinciri, niçin küresel 2008 kriziyle bir küresel çöküşle sonuçlandı, kendisinden okuyalım. Sonra da, yine Nobel Ödüllü V. Smith'in bir deneyini nakledeceğiz.

Gerekli adım ise, tabii, düşünce sisteminin bu yeni anlayışa göre değiştirilmesi olmalıdır; neoliberalizm tarihte kalırken, yeni bir ekonomik sistem gelmelidir.

2010 yılı American Economic Association'ın toplantısında, Nobel Ödüllü J. Stiglitz, 2008 krizi konusunda konuştu. Bu toplantıda, kuramsal düzlemde neden, nerede hata yapıldığı araştırıldı. Ellerindeki tam serbest piyasaların en yüksek etkinlik göstereceğini söyleyen (hayali) kuram, niçin, gerçekte yaşanan olaylarla yanlışlanmıştı?

J. Stiglitz kısa açılış konuşmasında, tam serbest piyasalara güvenilemeyeceğini ve etkin de olmadıklarını, kendi kendilerini düzeltme eğiliminde de olmadıkları içindir ki, krizi atlatma yolunda küresel çapta, trilyonlarca dolarlık bir maliyet taşınması gerektiğini belirtti.(1)

21. yüzyılın başında başlayıp gelecekte süreceği kesin olan bazı "iktisat dışı" eğilimlerin, iktisat politika ve kuramını "neoliberalizm" dışına taşıması olasıdır. Ayrıca, 2008 krizinin ve bunu aşma yolunda, başta ABD ve AB'nin ve bunları izleyen diğer ülkelerin uyguladığı politikaların yarattığı sonuçlar vardır. Son çeyrek asır, küresel ve bölgesel krizlerin sıklaştığı ve derinleştiği bir dönem oldu. 1990'dan itibaren yoksul-zengin ayrımı tavan yaptı, yüksek işsizlik oranları süreğenleşti. Yani finansal kapitalizmin insanlara getirisi, götürüsünün altında kaldı. Bu tablo, Galbraith'in sözlerini doğrularken, yeni bir yaklaşımın gerektiğini de göstermektedir.

J. Stiglitz şöyle diyordu:

Neoliberalizm çökünce, bunu yeni bir kuramla ikame etmenin gereği ortaya çıkmaktadır. Bu yeni kuram, "rasyonel davranış" varsayımını bir yana atıp, "rasyonel olmayan davranışlar ve her za-

(1) Bu konuşma, o günü izleyen *Newsweek* dergisinden alınmıştır (2010).

man etkin olmayan piyasalar" ile yola çıkmalıdır. Günümüze kadar gelen süreçte (en azından ders kitaplarında) iktisat kuramları, fizik bilimi ile matematik-istatistik alanındaki gelişmeleri izledi. Yeni kuramlar, artık bu temelleri terk edip, "evrimsel biyoloji" temelinde yeni bir kuramlaşma arıyorlar.(1) *Bu yeni arayışta, ekonomi ve finans piyasaları bir "eko-sistem", kurumlar ise içindeki "yaratıları" diye ele alınıyor: Bunlar yaşamak için doğal kaynak (kâr) arayan yaratıklar (hedge fonlar, yatırım bankaları gibi) varsayılıyor. Dönem dönem bu yaratıklar biyolojik dönüşüme* (mutation) *giriyorlar. Bu sava göre hücre biyolojisi kuramı, yeni bir ekonomi kuramına çözüm kaynağı olabilir; 1970'lerden bu yana gündemde olan Davranışsal İktisat, buna kaynaklık edebilir.*

Arayışlar kuramsal alanda sürecektir, çünkü elimizdeki kuram yeterli değildir. Ancak kanımızca, kuram ne olursa olsun, finans kesimi sınırlanıp (halen İngiltere bunu yapmaya çalışıyor) başlıca kâr kaynağı olmaktan çıkmadıkça, balonlar önlenmedikçe, krizler yine olacaktır. Sorunun kaynağı finans kapitalizminin kendisidir. Tabanındaki neoliberalizm ise, sadece pazarlama reklamı olup, krizleri sıklaştırmıştır. Benzer sorunların kaynağı olacak "mali sermaye egemen" yeni bir sistem kurulacağını da pek sanmıyoruz.

Ayakları yere sağlam basan bir kişilik olarak Stiglitz, iktisat kuramına çok gerçekçi ve yerinde bir eleştiri getirmiş, girilmesi gereken yolu da göstermişti konuşmasında.

Kanımızca, günümüzde gelişen "Davranışsal İktisat", işin yol haritasını çiziyor. Ancak devlet otoritesi, koyduğu yasalar ve kurallar yoluyla piyasayı denetleyip, bir ceza sistemine bağlamadıkça, kriz şiddeti ABD ile AB'de 2008 küresel krizinde olduğu gibi, denetlenemez ve devlete, halka yüksek maliyeti olur. Nasıl diğer suçlar cezaya tabi ise, 2008 krizindeki yozluklar gibileri de öyle olmalıdır. Neoliberalizm ise, hiçbir özelliği ve özgünlüğü olmayan

(1) Amerikan "Kurumsalcı"larından T. Veblen, bir yüzyıl önce, insan toplumlarında evrimin fizik-matematik değil, biyolojik evrim süreciyle açıklanmasını düşünmüş ve bu bağlamda çözümlemeler yapmıştı. Fransız devriminden önce Fransa'da gelişen "Fizyokrat" kuram da, biyolojik esinli olmuştu.

"hoş seda"dan ibaret kalacaktır (herhalde) önümüzdeki yıllarda, eğer 2008 krizinin uyarı gücü buna yeterse.

2008 krizini, fazla para kazanma hırsının getirdiği açgözlülük ve yozlaşma yarattı; daha doğrusu, bildiğimiz konjonktür dalgasına ekledi. Birinci nokta, polisvari bir denetimi gerektiriyor; yani, finansa sıkı denetim ve ekonomide finansı sınırlamayı devletin üstlenmesini; ikinci nokta ise, ele aldığımız alanda iktisatçı uğraşlarını, bu yoldan da bir ölçüde konjonktür dalgalarını sınırlamayı hafifletmeyi gerektiriyor.

Nobel ödüllü iktisatçı V. Smith'in, "yatırımcılar" üzerinde yaptığı bir laboratuvar deneyi ile, finans pazarlarındaki rasyonelliğe bir başka açıdan somut içerik getirdiğini önceki sayfalarda nakletmiştik. Ancak üçüncü deneyde bir kısmı dersini almış, diğerleri ise aynı yolu sürdürmüştü. Yani bu sonuncu takım, geçmiş deneylerden ders almadan, yine aynı yoldan gitmişti. 2008'de patlayan balona rağmen yine piyasalarda petrolden evlere, hammadde fiyatlarına, borsalarda, sermaye piyasalarında 2009'un ikinci yarısından itibaren niçin bu fiyatların şişmeye başladığını, V. Smith'in deneyi açıklıyordu. Bollaşan likidite, piyasa oyuncularını yeni oyunlar kurmaya götürüyordu. Rasyonellik bu işin neresinde acaba? (Nakleden Faroohar, *Newsweek*, 2009)

Sir I. Newton piyasa oyunlarında büyük para kaybedince, "Doğanın kanunlarını anladım ama insan davranışlarının kanunlarını anlayamadım," demişti. Haksız mıydı? Bu da, finans piyasalarında denetim gereğinin bir diğer kanıtıdır. Bireyler, kazanma hırsına kapılınca, davranışlarını denetleyemiyorlardı anlaşılan.

2. 2015 ORTASINDA DÜNYA

Geleceğe bakış bağlamında, 2015 yılı ortasında dünyanın nerede durduğuna ilişkin bir değerlendirme, çok şey söyleyebilir. Nedeni, 2008 krizinin daha ateşi sönmeden, yeni bir kriz ateşinin 2014 ortasından itibaren faaliyete geçmiş olmasıdır. Hem de bu kez, dünya devi Çin'in, ateşi yakanlar arasında önemli rolü oy-

nayabileceklerden biri olmasıdır. Üstelik Güney Avrupa devletlerinin krizi henüz sönmeden, Yükselen Pazarlar tekrar ateşe düşüyor, on yıllık, bilinen kriz arası süresini de bozuyorlar. Borsalar tekrar çakılıyor, döviz kurları ile faiz hadleri fırlıyor, büyüme hızları yerde sürünüyor, bunalım küreselleşiyor, öncelikle GOÜ'de; hem de Güney Avrupa'daki kriz henüz sürerken. 2015 ortasında GOÜ'den son 13 ayda 1 trilyon dolar tutarında para çıkışı olmuş, ekonomiler adeta büzülmüştü; bu tutar, daha önce girmiş olanın yarısıydı. Bunun etkileri, para çıkışları sürerken, nereye kadar gider acaba? İşte bu nedenle, 2008 krizinin "3 dipli, uzun süreli bir kriz" olduğu kabul ediliyor artık.

Tabii, her yerdeki daralmanın yan etkisi, bunlardaki talep düşüşünün geri kalan dünyayı da daraltması oluyor. Oysa küreselleşme gelirken söylendiğine göre, GOÜ, "büyüme motoru" ve dünyada canlılığıyla sürükleyici olacaktı. Üstelik, Ortadoğu'da süren bir savaş hızla yayılıyor, yeni tehditler getiriyor.

Önceki krizleri fazla sarsılmadan atlatabilen Çin ise, bu kez kendisi bir kriz kaynağı durumuna girip, kendisi işin merkezi olabilir. Çin, dünya için bir yandan önemli bir pazar, bir yandan önemli bir mal satıcısı, eşsiz büyüklükte döviz rezervleriyle de dünyaya destektir, hem de köstektir. Yılda %7'nin altına düşmeyen büyüme hızı vardı son 30 yıldır. Ancak, parası yuanın 2015'in ilk yarısı biterken devalüasyonu, borsasının önce yükselip sonra çökmesi ve halkın yaşadığı kayıplar, kendisi bağlamında korku da yaratıyordu, daha nereye gider diye... Görünüşe göre durumunu denetim altına alabiliyordu, büyüme hızı için öngörü de %6-6.5'e düşürülmüştü. (Çin bu nedenle, yuanın "konvertibl para" olarak kabulünü IMF'ye onaylattı, Kasım 2015'in son çeyreğinde; devalüe konvertibl parasıyla yeni değerini kurdu.)

Neoliberalizmin gelişinin 35. yılında, şu andaki görünüşe göre, ABD ve Avrupa'daki birkaç devlet dışında ayakta kalan yok gibiydi. Gelişi kriz kaynaklı olan neoliberalizm, 35 yıllık tarihçesini de aynı yolda yazıyor. Kısacası, neoliberalizm sarsıntıları "daha nereye kadar gidebilir?" diye düşündürüyor.

Ancak Çin, boyutları ve dünya ekonomisindeki çapı itibariy-

le ABD'den sonra en önemlisi olsa da, kriz yaşamakta tek değil ve Brezilya ve Türkiye de ona eşlik ediyor olabilecekler, üçünün bir arada bir "bankacılık" krizi yaşamaları bekleniyor. Uluslararası Ödemeler Bankası BIS'e (Bank of International Settlements) göre, 2015'in ikinci yarısında Ortadoğu savaşta, Güney Avrupa ekonomik krizde, Çin, Türkiye, Brezilya bankacılık krizi olasılığının başında.

ABD, neoliberalizmi ya da küreselleşmeyi, başta kendisi, dünyayı birlikte kalkındırma umuduyla getirmişti oysa. ABD ile Almanya Başbakanı, Merkel de, serbest ticaret anlaşması imzalama peşindeler, ABD ile AB'nin ekonomik ilişkilerini daha da serbestleştirmek için. Gerçekte, 2015'te dünya durgunluk sorununu bu yoldan atlatabilir mi? Bu soru askıda.

3. 2000'LERDE YENİ BÜTÜNLEŞME GİRİŞİMLERİ

ABD küresel egemenliğini, yeni buluşlar ve SSCB artı Doğu Bloku'nun parçalanmasıyla 1990'ların başında tamamlarken, bunun o kadar kolay olmayacağı ortaya çıktı. Rusya ile Çin'in öncülüğünde, 5 Orta Asya Türki Cumhuriyeti'nin (Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, Kazakistan, Kırgızistan) katılması tamamlanınca, 2002'de "Şanghay İşbirliği Örgütü" kuruldu. Örgütün kurucu üyesi günümüzde 7'yi geçmiyor önder konumundaki Rusya ve Çin ile birlikte. Ancak İran'dan Suriye'ye farklı statülerde çok sayıda Asyalı üyesi bulunuyor. Asli üyeler hem askeri, hem ekonomik, hem siyasal kapsamlı tam üyeler; bunları da derece derece daha gevşeyen bağlarla diğer Asyalı üyeler izliyor. (Türkiye de en alt düzeyli bir sınıftan üye). Böylece, Asyalı Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) merkez üyeleriyle kimliğini ispatlarken, kıtasal birliği de kayda geçirmiş oluyor, düşük düzeyde statüyle katılan üyeler de buna ekleniyor. (1)

Ancak bu örgüt de, ABD katında tepkisiz kalmadı. Bunu (en alt gelir grubu dışında) izleyerek küresel kapsamlı bir yeni örgütleşme, ABD kampından getirildi. Başlangıçta ABD'nin küresel yöne-

(1) *Küreselleşme ve Ulus Devlet* kitabımızda (2014 baskısı) bu konuda geniş bilgi verilmiştir. (4. Bölüm) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015.

tim kurulu işlevini yerine getiren G-7 grubu vardı; Batı'nın 6 ülkesi (ABD, İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya, Kanada) ve Japonya'yla birlikte 7 ülke, küresel üst yönetim kurulu durumundaydı. SSCB dağıldıktan sonra, 8. üye olarak Rusya da gruba davet edildi, ABD'nin G-7'si de böylece, G-8 oldu. Ancak, ŞİÖ'nün kuruluşunu izleyerek, daha 2010'lu yıllara gelinmezden önce, bu kez küresel kapsamlı yeni bir örgütleşme oluşturuldu ABD kampından. Milli gelir büyüklüğüne göre (k.b. gelir değil) sıralanan dünya ülkeleri, yeni bir sınıflandırmayla, geniş kapsamlı 20 üyeli (G-20) bir yeni küresel örgütleşmeyle tanımlanır oldular. 20 küresel üye artık milli gelir büyüklüğüne göre sıralanıyordu.(1) Böylece, ŞİÖ'nün salt Asya kapsamı yerine, neredeyse "küresel kapsama ulaşılmış" oldu. Artık milli gelir büyüklüğüne göre (AB üyeleri için özel bir sınıflandırma yapıldı) dünyanın en büyük ilk 20 ülkesi kapsanıyor, her yıl yeni bir başkan atanıyor. İlk yıl başkanlık Obama'daydı, ikinci yıl Putin ile Rusya oldu (2014); onu Türkiye izleyerek 2015'te başkanlık sırasını aldı ve sırayla, küresel çapta her yıl değişecek başkanlık. Aslında, başkanlığın gerisinde de bir dizi küresel örgüt bulunuyor, küresel düzeyde birçok alanda işbirliği yapılması için.

Burada ŞİÖ'nün kıtasal Asya boyutunu, ABD, G-20 gruplamasıyla neredeyse küresel boyuta taşıdı ve böylece küreselin galibiyetini ilan etmiş oldu. G-20 diye anılan topluluk, ekonomi yazınına da, istatistik tablolarına da girdi; kısa sürede benimsendi ve yerleşti kaldı. Üstelik, ABD kendi topraklarında kaya gazını bulunca ve gerisinde zengin rezerv bulunduğu anlaşılınca, petrol fiyatı da küresel çapta bundan etkilendi, yarılanma yoluna girdi. Bu da, büyük çaplı üretici ve satıcı olan Rusya ekonomisini iyice sarstı, ABD galip çıktı, bu bağlamda da.

ABD böylece, 21. yüzyılın başındaki hamleleriyle bir yandan küreselleşmeyi tepeye taşıdı, bir yandan da ŞİÖ'nün de üstüne çıktı. Ayrıca, yaşanan olayların seyri, yeni teknoloji sayesinde dünyanın haberleşme yoluyla bir araya geldiğini gösteriyor; bu

(1) Milli gelir büyüklüğü kıstas olunca, örneğin İsviçre gibi zengin bir ülke gruba giremedi ama Türkiye girebildi.

da yadsınamaz bir gerçek. Bunun dışında, küreselleşen sermaye hareketleri, yani kısa vadeli sermaye yatırımları ile doğrudan yatırımlara gelince, orada da ağırlık ABD sermayesinde.

4. YENİ SARSINTILAR NEREDEN KAYNAKLANIYOR?

2008 krizi ABD'de pek çok finans kurumunu batma noktasına getirirken, reel kesime de intikal etmiş, tüketim ve yatırım harcamaları dibe vurmuştu. ABD kaynaklı toksik kâğıtlar olgusu ve talep düşüşü yoluyla kriz küreselleşirken, birkaç ülke dışında (Çin, vb.) reel kesim de olumsuz etkilenmiş, GSYH düşüşü, işsizlik artışı bunu izlemişti. Başta ABD, her yerde büyük çaplı "kurtarma paketleri" yoluyla çöküşü durdurma önlemleri devreye sokuldu; dünyada 10 trilyon dolar tutarında destek harcaması yapıldığı tahmin ediliyordu. Buna koşut, her yerde reel faiz hadleri de sıfır civarında seyreder olmuştu. (Türkiye'de dahi, balonun şişme sürecinde TL şiddetli aşırı değerlenirken, faizleri yüksek tutmayı sürdüren TCMB, reel faizlerin neredeyse % 1-2'ye yakın düzeyde seyretmesini gözetti.) Ne var ki kriz atlatılamadı, süreğenleşti.

Bu durum, ilginç bir yeni tablo yarattı. Finans piyasaları yaratılan fon bolluğunun etkisi altında küresel çapta hızla canlanırken, reel kesimde durgunluk ve yüksek oranda işsizlik sürüyordu. Bu da, finans ile reel kesimin birbirinden kopması gibi ilginç bir sonuç getirdi. (Dünya için geçerli olan durum, Türkiye'de de aynen yaşanıyordu.)

Oysa, reel faizler her yerde çok düşük seyrettiği için, tahvillerden kaçıp hisse senetlerine akan fonlar, bu kez, vadeli piyasalarda da hammadde fiyatlarını yükselişe taşıyordu. Altının ons fiyatı 1200 dolarla tarihsel bir rekor kırarken, kriz patladığında varili 40 dolara kadar düşen petrol, 70 doların üstüne çıkıyordu. Yani finans piyasalarında yeni bir balon şişme yoluna giriyordu, reel kesim göreli durağan iken. Bu da, dikkat çeken bir ikilik yaratıyordu.

Dubai'nin, Dubai World adlı şirketinin, tam bu sırada 60 milyar dolarlık borcunu ödeyememesinin, benzer aksamayı başka yerlerde de gündeme getirmesi olasılığı, piyasalardaki balon şiş-

mesini duraklattı; İzlanda'nın da iflas noktasında olduğu ortaya çıkmıştı. Bunu, AB ülkelerinden, 2010'a girerken ortaya dökülen olumsuz borç haberleri izledi. Yunanistan'dan gelen "Borçları ödeyemeyeceğiz!" yolundaki bilgileri, bir dizi diğer (çoğu güneyli AB ülkesi) üyelerden gelen benzer haberler izledi. Kuzeyli İrlanda dahil, İspanya, Portekiz, İtalya'da durum, Yunanistan'dan çok da farklı değildi. Euro para sistemi üyesi bu ülkelerin neredeyse hepsinde, kamu bütçe açıkları / GSYH oranı % 10'u, kamu borcu / GSYH oranı bazılarında % 100'ü aşarken, diğerlerinde ise buna yaklaşıyordu. Bir yandan kendi içlerinde, euro para sistemini ve euro/dolar paritesini sarsarken, AB'nin büyüklüğünden ötürü, diğer yandan, dünyayı da tekrar sallayabilecek güçteydi. [1] Bu beklenti de 2014'ten itibaren gerçekleşti, 2015'te yukarıda belirtildiği gibi yeni çöküşlerle tablo tamamlanabildi. 2008 krizi giderek uzuyor, ikinci aşamayı yaşıyordu.

Finansal kapitalizmin ABD önderliğindeki (2008 küresel krizini izleyen) bu ikinci evresi,[2] çok daha güçlü ve baskın biçimde, teknolojiden ve iktisat ile finansın ürettiği yeni aletlerden güç alarak yürüdü ve kendisini yaratan ülkelerin bir kısmı da, ABD ve İngiltere karşısında yeni güçler olarak yükseldi. Bu yeni güçlerin iktisat politikalarına, "ekonomi ve bireysel yararençoklaştırması" sorunsalına yaklaşımları ise, iyice farklıdır. Çin, G. Kore gibi yeni güçlerin iktisat politikalarında toplumsal yarar göreli daha ağırlıklıdır, inovayonların yeri ise aynı ağırlıktadır.

(1) Bu değerlendirme özellikle Türkiye açısından önemliydi. Nedeni, olağan yıllarda ihracatının % 50-52'nin AB'ye, ithalatının ise % 40'tan fazlasının AB'den olmasıydı. Türkiye, euro-dolar paritesi değişmelerinden de büyük çapta etkilenir. Euro, dolar karşısında, ortaya çıkan sarsıntıdan ötürü değer kaybettiğinde, Türkiye'nin ihracat kaybı şiddetlenecek, AB'den ithalat artacak demektir. Değeri düşen euro ile ihracatın yarısını yapıp, göreli yükselen dolarla ithalatın yarıdan fazlasını yapmak, dış ticaret hadlerinin Türkiye aleyhine dönmesi ve dış açığın büyümesi demektir.

(2) Birinci evre İngiltere öncülüğünde 1850'li yıllardan Birinci Dünya Savaşına (1914) kadar geçen sürede yaşanmıştı. Ancak, altın-para sisteminde likiditeyi genişletmek günümüzdeki çapta olamadığı gibi, ticari serbestlik dahi çeşitli yollardan sınırlanıyordu.

Finansallaşma sürecindeki 2008 krizi, yerleştirilen "etkin piyasalar, serbest dış ticaret ve sermaye hareketleri" anlayışına, ciddi sorgulamalar getirdi. İktisadın dayandığı varsayımlar, başta rasyonel davranış, anlamını yitirdi; oligopolcü piyasa yapıları, dünyada türeyen sabit sermaye tabanlı yeni ağ dokuları karşısında tam geçersiz kaldı. Diğer yandan, dinamik teknolojik değişmeye dayalı süreçler, hepsi bir yana, ileri düzey finansallaşma, tek ülkenin (ABD) parasal ve reel ekonomi yapılarını ve süreçleri etkileme gücü, geleneksel iktisat kapsamını artık çok aşıyor. Paris üniversitesi öğrencilerinin tanımıyla, "otistik iktisat" durumuna düşüyor. Nitekim 1990 sonrası süreğenleşen krizler, dünyada ekonomik ve politik dengeleri değiştirdiği gibi, yerleşik iktisat kuramının yetersizliğini de kanıtladı. J. M. Keynes'in Genel Teorisi gibi, yeni bir anlayışı, yeni kuramları ve bunların ürettiği politika değişikliğini yürürlüğe koymayı gerektiriyordu. Yeter ki, bu irade doğabilsin.

Keynes'in, "kumarhane kapitalizmi" diye tanımladığı durumu, farklı ağırlıkla yaşayan 2008 küresel krizi sonrası dünyada yeni yükselen güçlerin etkisi artarken, ne iktisat politikaları aynı kalabilir, ne de onun temelindeki iktisat kuramları (herhalde). Zaten 2008 krizinde, AB'deki toplumsal sarsıntı, Avrupa'da finans sistemi üyelerine ciddi kısıtlar ve yaptırımlar getirdi. İngiltere ise, finansın ağırlığını azaltıp, imalat sanayiini önderliğe taşımakla meşgul (2015 ortası) ; hem de bunu yapan, yakın geçmişte finansı "baş üretim kesimi" diye getiren muhafazakâr hükümetin kendisi oldu.

Daha öncede atıf yapılan, J. K. Galbraith (1990: s.105), tarihsel süreçte spekülatif çılgınlıkları ve izleyen çöküşleri inceledikten sonra şöyle diyor: "*.....Ekonomik yaşam sürekli bir dönüşüm sürecindedir; dolayısıyla A. Smith, J.S. Mill, Karl Marx, Alfred Marshall gibi geçmişteki düşünürlerin gözlemleri, günümüz ya da gelecek için güvenilmez bir rehberdir. Ancak; koşullar aynı ise, tarihin verdiği dersler uyarıcıdır.*" Yani, o kadar, daha fazla değil.

Getirilen neoliberalizm ise, iki asır önce devreye girmiş (1830), bir asır önce de bitmiş liberalizmin devamı idi (1914). Çok farklı,

sömürgeler ağırlıklı yapıdaki dünyada uygulanmıştı. İşte, uygulamaya sokulan sistemin tarihçesi buydu.

Son çeyrek asır ise, küresel ve bölgesel krizlerin sıklaştığı ve derinleştiği bir dönem oldu. 1990'dan itibaren yoksul-zengin ayrımı tavan yaptı; yüksek işsizlik oranları süreğenleşti. Yani finansal kapitalizmin tabandaki insanlara getirisi, götürüsünü pek dengeleyemedi, altında kaldı. Bu tablo, Galbraith'in sözlerini doğrularken, yeni bir yaklaşımın gerektiğini de göstermektedir.

Finans ağırlıklı sistemin, yolsuzluklar yüklü, rasyonellik dışı davranışlar dolu 2008 krizinin etkisini daha da güçlendirdiği bir gerçek, kuram dışı olguların etkisinin güçlenmiş olması bir diğer gerçek. Bunların başında, dünyada türeyen yeni güçler gelir. Çin, Hindistan, G. Kore ve bunları izleyen diğer bazı G-20 ülkeleri göreli denetimli ekonomileri ve toplumsal yararı ençoklaştıran politikaları sayesinde, hem göreli hızlı, hem istikrarlı büyüdüler; dünyaya örnek oldukları gibi, neoliberal küreselci kuramı da, politikaları da etkileyebilirler. Önümüzdeki dönemde, 2008 küresel krizinin olası bir etkisi de "toplumsal yarar"ı öncelikli kılma olabilir (herhalde). Krizin etkileri uzadıkça, bu beklenti de artıyor.

5. TEK KUTUPLU DÜNYADAN BÖLÜNMÜŞ DÜNYAYA MI?

Dünya tarihi, geçmişten günümüze kadar, yaşayan siyasal, ekonomik ve sosyal birimlerin fiziksel olarak yakınlaşması yolunda çok evrelerden geçti. 21. yy'a gelindiğinde, gerek ulaştırma gerek haberleşme bağlamında fiziksel olanaklar, geçmişte düşünülemeyecek düzeylere ulaşmış; ülkeleri birbirine yakınlaştırmıştı, ulaştırma ve haberleşmedeki devrimler sayesinde.

Siyasal kültür bağlamında 20. yüzyılda ülkeleri birbirinden ayıran ideolojik ve siyasal farklar da, yüzyılın sonu gelmeden neredeyse bitmişti. Bir yanda komünist ülkeler, bir yanda kapitalist ülkeler, bir yanda arada kalan tarafsızların yarattığı yakın geçmişteki üçlü yapı, ülkelerin ticari ilişkileriyle yakınlaşmalarına dahi engel oluyordu; ideolojik sınırlar, sosyal-ticari-ekonomik ve si-

yasal nitelikli bütün ilişkileri sınırlıyordu. 20. yüzyılın son çeyreğinde, "görünmeyen elin görülen gücü", siyasal-ideolojik farkların yarattığı bölünmeleri de sonlandırdı. Artık, ne SSCB ile Doğu Bloku var, ne de dünyaya kapalı Doğu Asya; kimsenin anımsamadığı Afrika kıtası bile "aileden olma" yoluna girdi.

Dünyanın bütünleşmesine, gerçek küreselleşmenin yerleşmesine en büyük engel, kapitalizmin yapısıdır; etkili eşitsizliklerin varolduğu bir sosyal ortamda yönetme ve rekabet gücü farklılıklarının üst düzeylerde sürdüğü koşullarda, küreselleşme kelimesinin gerisindeki yapı, ne ölçüde gerçek bir küreselleşmeye olanak verir? Bunu da sorgulamakta yarar bulunuyor. Ortaya çıkan yeni birliklerin, serbest ticaret anlaşmalarının sayısı artarken, ülkeler kendi kişisel gelir, kültür, anlaşabilme düzeylerine yakın ülkeleri seçip, bütünleşme yolunu yeğlerken, yeni farklılaşmalar da vurgulanmış oluyor. Bir yandan, dünyada, serbest ticaret anlaşmaları ile gümrük birliklerinin sayısı artarken, küreselleşmenin de tek dünya oluşumuna yetmediğini gösteriyor, daha anlamlı ve yakın ilişkiler aranıyor. Tamamlanmış 14 adet anlaşma bulunuyor günümüzde.

Küreselleşme, çok yerde, iki önemli çatlak yaratıyor. Biri ülke içi gelir dağılımında, çalışan-çalıştıran farkı, ikincisi ülkeler arasında yüksek gelirli sınıf ile orta gelirli ve düşük gelirli sınıf bağlamındaki küresel farklılaşma. Kısacası, ne her ülke kendi içinde bütünleşik, ne anlaşmalarla gelen birleşmeler ülke sınıfları arasında bütünleşme yaratıyor, ülkeler kendi eşitleriyle ortaklık kuruyor. Yüksek gelirliler kendi aralarında yeni serbest ticaret anlaşmaları yaparken, orta gelirliler kendi aralarında birlikler kurma yolunu arıyor. Düşük gelirli takımın zaten programı farklı.

5.1. KÜRESELLEŞME NEREDE MEVCUT?

Küreselleşme kelimesi, acaba niçin farklı ideolojiler yeryüzünden silinmezden önce gelmedi de, o aşamanın tamamlanmasının izdüşümünde oluşturuldu, yani neoliberalizmin ifadesi oldu? Ulaştırma-haberleşme anlamında, bilgisayar dışındaki bütün fiziksel insan yaratıları, önceki günlerde de mevcuttu. Örneğin uçak, bir

bakıma küreselleşme yarattı, ulaştırmada sağladığı hızla ya da telefonla haberleşmede sağladığı olanakla, karşılıklı görüşmeler biçiminde küresel ilişkilerde rol oynuyor. Ancak kimse bunu düşünmedi, bu olanaklar neoliberalizmi ya da küreselleşmeyi getirmedi.

Küreselleşme kelimesinin yaratılması, iki farklı olayla eşanlı ortaya çıktı. Biri elektronik teknolojinin haberleşme yoluyla gerçekten dünyayı bütünleştirme noktasına gelmesidir; ikincisi farklı siyasal ideolojilerin yeryüzünden silinip (Çin ile birkaç küçük ülke dışında) aynı ideoloji kaynaklı, benzer siyasal rejimleri ülkelerin benimsemesidir ve artık, önemli bir grup ülkenin farklı siyasal ve ekonomik rejimde neredeyse kalmamış olmasıdır. Aslında bu ikinci anlamıyla farklı ideolojilerle yönetilen ülkeler, artık yeryüzünde tekil ülke düzeyinde, tek tük kaldı denebilir. Çin gerçi, planlı ekonomisi olsa da, dış ticaret kısıtları, büyük bir devlet üretim teşkilatı, planlama teşkilatı ve devlet kaynaklı üretimi olsa da, eski SSCB gibi değildir, dünyaya açıktır ve her ülkeyle serbestçe ticaret yaptığı ve dışardan doğrudan yatırıma açık olduğu gibi, kendisi de dış ülkelerde doğrudan yatırım yapmaktadır. Dünyanın her tarafında çalışan işçileri vardır, okulları da iş alanları da dünyaya açıktır. Kısacası Çin, SSCB değildir, Batı kültürünü de benimsemiştir ve onun da en iyisini başarmaktadır. Yani, "ailedendir" bu bakımdan. Böylece, ABD'nin dünya egemeni olması için bir engel yoktur. Ama, Çin karşısında ABD'nin bile bir sınırı vardır: Çin'in elinde tuttuğu ABD tahvilleri. Halen 1 trilyon doları aşan ABD tahvili Çin'in elindedir; ayrıca, elinde 3.5 trilyon dolar tutarındaki toplam dış rezervi, bir güç kaynağıdır, ABD'yle ilişkilerinde.[1] (Çin 2015'te yuanın konvertibilitesi için IMF'ye başvurdu ve onaylandı.)

Küreselleşme kelimesi, bir cephesiyle elektronik teknoloji yoluyla haberleşmedeki teknolojik başarıyı ifade ediyor olsa da, bir yö-

(1) Başkan Clinton'un eşi Hillary Clinton'ın Dış İşleri bakanı iken, Çin'i ziyareti sırasında sorduğu ilk soru, "Bizim tahvilleri almayı sürdüreceksiniz değil mi?" olduğu, kamuoyuna yansıdı. Ancak, 2013 yılı ortasında FED bir baskıda 2 trilyon doları aşan para basmıştı. Yani, ABD için 1-2 trilyon dolar tahvil, çok da önemli bir tutar sayılamaz.

nüyle de siyasal rejimleri (neredeyse) tekdüzeleştirmenin getirdiği başarıyı ifade eder. Oysa dünyanın iki olgusu var ki, küreselleşme kavramı bunlarla çatışıyor. Bu çatışmanın bir kanadı, birçok ülkede saptanan sınıfsal gelir dağılımı eşitsizliğinin artması ya da düzelmemesidir. Küreselleşmenin atladığı bu olgu, küreselleşme kelimesiyle gizleniyor. Küreselleşmenin gizlediği ikinci olgu, çeşitli biçimler alan ülke gruplaşmalarıdır, uluslararası düzlemde. Bazen aynı anakarada bazen daha uzak yerlerdeki benzer gelişme düzeyi, yakın dış politika, benzer hedefleri olan ülkeler, kendi aralarında yakınlaşma yolunu arıyorlar; çeşitli ortaklıklar da böylece kuruluyor.(2)

5.2. Küreselleşme ve Sınıfsal Bölümleşme

Küreselleşme, yukarıda değinilen iki alandaki sınıfsal bölünmeyi, daha çarpıcı, daha görünür duruma getirdi. Biri ülkeler arasındaki gelir sınıfı farklarının yakın ilişkilerde ve zaman içinde ortaya çıkmasıdır, ikincisi ise ülkelerin iç yapısındaki sınıfsal farklılaşmanın giderek daha derinleşiyor olmasıdır. Küreselleşmeyle gelen yeni olanaklar ve serbestlikler, ortaya çıkan eğilimlere göre, bu farkların bir yandan derinleşmesine yol açmaktadır. Bunun ülkelerarası boyutu, ülkeleri kendine eşit sınıfta olanlarla bütünleşmeye, diğerlerinden uzaklaşmaya götürüyor olmasıdır.

Ülkelerarası gruplaşmalarda, serbest ticaret anlaşmalarında ortaya çıkan artış eğilimi ve yeni birlikler kurma eğilimi, her ülkeyi kendi eşiti veya yakınıyla bütünleşme eğilimine sokarken, dünyadaki sınıfsallaşmayı da perçinlemeye götürmektedir. Günümüzde, güçlü gelişmiş ülkeler kendi aralarında, güçsüzler kendi aralarında çeşitli yollardan, anlaşmalar biçiminde ticari birleşmeler yapıyorlar. Ülke içindeki eğilim ise, iç siyasal-ekonomik nitelikli, işveren ve çalışan işçi sınıfı arasındaki bölünmenin, sertleşen kamplaşmayla ortaya çıkmasıdır. İşçi ücretlerinin, "ülkedeki milli gelir artışından" ve/veya şirketlerinin yaşadığı gelir artışından "bağımsızlaşıyor" olması biçiminde ortaya çıkıyor

(2) Dünyada 2014 itibariyle, 14 adet uluslararası ticari anlaşma bulunuyor. Kaynak: İnternet.

olmasıdır. Dış rekabette serbestleşmenin bunu dürtüklemesi, bunun başlıca nedeni oluyor. Artık işçi sınıfı, "sendikasızlaşmanın" da olumsuz etkisi altında.

Kısacası, küreselleşen dünyada iki eğilim var: bir yandan, ülkelerarası birleşme grupları kuruluyor, bir yandan, ülkelerin kendi içlerinde güçlenen sınıflaşma farkına göre, ayrışma yaşanıyor. Uluslararası platformda, serbestlik şartları altında şiddetlenen rekabetin sonucu, bir yandan gümrük birlikleri, bölgesel serbest ticaret anlaşmalarını, ülkeler arası yeni birleşmeleri getiriyor, ticari anlaşmalarla gruplaşmalar oluşuyor. Bunlar ticaret şartlarını kendi aralarında, (geri kalan dünyaya oranla) sıkılaştırmak yoluyla farklılaştırma yaratıyor, daha imtiyazlı hale getiriyor. Böylece, dünyanın geri kalanından bir ölçüde soyutluyor. Şiddetlenen dış rekabet, dış bütünleşmelerle bölgesel serbestleşme anlaşmaları artarken, "emme-basma tulumba" gibi bir yolla çalışıyor: tepeden dış rekabet, anlaşmalı dış serbestlik yoluyla dışarıda sertleşirken, içeride işçi birlikleri parçalanıyor, sendika örgütleri güçsüzleşiyor, işçiler savunmasız kalıyor. Bu da, ücretlerin, güçlü sendikal savunmadan yoksun kalıp reel olarak artırılamaması demek oluyor.

Böylece, küreselleşmenin getirdiği tepedeki şiddetli rekabet, tabandaki nüfus çoğunluğuna, düşük reel ücret olarak yansıyor. Her yerde rastlanabilecek, "ücretler düşük, Gini katsayısı yüksek" gözlemi, ABD başta, dünyayı sarıyor. G. Kore, Avustralya gibi Gini katsayısının göreli düşük hesaplandığı merkezlerde dahi;[1] bir ölçüde biraz aynı eğilim gözleniyor. Zaten, sendikal faaliyetlerin güçlü olduğu Batı Avrupa ve benzeri yapıdaki ülkelerde dahi, dışarıdan işçi ithali eğilimi, kaçak işçi girişi olgusuyla birleştiğinde, işçi tabanı sürekli genişliyor. Bu da tabii, ücret düşüklüğünün gözle görülen nedeni oluyor. (Bölüm 7, Tablo 2'de Gini katsayısının zaman içinde artan düzeyi, yeni bölüşümde dolayısıyla artan eşitsizlik izlenebiliyor.)

(1) Gini katsayısı rakamı büyüdükçe eşitsizlik artıyor, küçülürken eşitleşme artıyor demektir.

Bitirirken

Bu kitapta neoliberalizmin getirilerini incelediğimiz gibi, olumsuz yönlerini de inceledik. Aslında neoliberalizmin göz kamaştıran bir yararının olmadığı, temelde, gerçekleşenin ise, ABD'de sınırsız-denetimsiz büyük bir finans kesimi yaratmaktan öteye geçmediği ortaya çıktı. Gerçekten, eğer rasyonel davranışın kurallara, yasalara uymayı da kapsadığını kabul edersek, dünyanın birinci finans merkezi ABD, finans kesiminde ortaya dökülen yolsuzlukların, sadece İngiltere'yi değil, dünyayı da krize soktuğuna herkes tanık oldu ve olayı yaşadı. Nitekim sistem, 2008'de bir krizle çökmüştü. Konunun ilginç yanı, her türlü devlet müdahalesine karşı çıkan ABD, finans kesiminin krizi başlayınca ancak devlet müdahalesiyle ayağa kalktı. Kesimin diğer direği İngiltere ise, ekonomisinde finansın ağırlığını azaltıp, ağırlığı eskiden olduğu gibi, yine imalat sanayiine verme kararı aldı, uygulamaya da geçti.

Diğer, yine 2008 krizi bağlantılı nokta, krizin süreğenleşmesi, kriz sonrasının olağan şartlarına, aradan geçen 7-8 yıla rağmen, hâlâ dönülememiş olmasıdır. (Gerçi Ortadoğu'daki savaş da bir ölçüde etkiliyor olabilir.) Çin'in dahi 2014 yılı ile birlikte krize girip, parası yuanı devalüe etmesi, bunun iyi bir işaretidir.[2]

2008 küresel krizi, uzunluğu ve yaygınlığıyla tarihte anılanlar arasında, 1929 kriziyle yarışıyor. 1929 krizi ABD'de başlayıp, Avrupa'ya sıçramıştı; 2008 krizi ise, ABD ile AB'de, aynı nedene

(2) Gerçi Çin'in parasını devalüe etmesinde yuanı konvertibl paraya dönüştürmek üzere IMF'ye başvurma isteği olduğu anlaşılıyor.

dayandıkları için, birlikte başladı ve sürdü. 1929 krizi için verilen tarih 1929-1933, kimine göre de bitişi 1935'e kadar uzar. 2008 küresel krizi ise, 2007'de ABD ile AB'de birlikte başladı, 2015'te döküntüleri hâlâ sürüyordu. Ve üstelik küresel durgunluk yarattı. Kısacası, uzunluk rekoru 2008 krizindedir (8 yıl).[1] Güneyli GOÜ'de hâlâ kriz etkileri sürüklenmektedir, ne zaman bitebileceği de pek belli değildir. Kısacası bu kriz, 1929 krizi gibi, tarihte anılacak krizlerden biriyle karşılaştırılmaya adaydır; üstelik ne zaman biteceği de belli değildir. 2014 ortasından 2015 sonuna, Çin ile Brezilya ve Türkiye de benzer etkiler, nedenlerle gündeme girdiler. Karşımızda, tarihe geçecek ilginç bir kriz tablosu bulunuyor.

Neoliberalizmin 35 yıllık tarihçesinde önemli, göze görünen küresel bir yararı olmadı. Tek yararı ABD ve AB için mal ticareti ile sermayesi için, kapıları açmaktan ibaret, küresel düzlemde. Zaten artık ismi, yerini; "küreselleşme" gibi "afaki" bir kelimeye bıraktı.

(1) 2010 ve 2011 yılları, her yerde iyi geçti.

Kaynakça

Akçay, Ümit, "2008 Küresel Krizinde Çöküş", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 2014

Aysan, M., "Bilanço Oyunları", *Cumhuriyet*, 2009

Aysan, M., "Bunalım ve Varlık Değerleri", *Cumhuriyet*, Kasım 2009, Pozen'in *Harvard Business Review*'daki makalesinden naklen (2009)

Barbaros, E – Jan Zurcher, E., "70'li Yıllarda Türkiye: Modernizmin Yansımaları", Ege Üniversitesi, İzmir, 2013

Bhagwati J., *Globalization*, 2004

Cline, N., *The Shock Docktrine* Metropolitan Books, Henry Hold, 2006

Faroohar, R., "The Bloom in the Gloom" *Newsweek*, Kasım 9, 2009

Foreman, J. -Peck, *A History of the World Economy* Prentice Hall, New York, 1995

Foster, J. B., "Birikimin Finansallaşması", *Monthly Review*, Ocak 11, 2011

Friedman, M., *Kapitalizm ve Özgürlük* (Türkçe çeviri: D. Erberk – N. Himmetoğlu) Altın Kitaplar, 1985

Galbraith, J. K., *A Short History of Financial Euphoria* Whittle Books, Viking, New York, 1990

Galbraith, J. K., *Para Nereden Gelir, Nereye Gider*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1990

Gooptu, A. S., *Portfolio Investment Flows to Developing Countries*, Finance and Development, Mart 1993

Gross, D., *Rules of the Jungle*, *Newsweek*, 2 Kasım, 2009

Harvey , D., *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press, 2005

Helleiner, E., *Crisis and Response*; Five Regulatory Agendas in Search of an Outcome, International Politik und Geselschaft, Friedrich Ebert Schiftung, Sayı. 1, 2009

Henderson, C., *Asya'nın Çöküşü, Asya Krizi ve Sonrası* (çev. M. – Gönenç) Alfa Dağıtım, İstanbul 2000

Isard, P., *Globalization and the International Financial System*, Cambridge University Press, 2005

Kazgan, G., *Küresel Bunalım ve İktisat Eğitimi* (ed. E. Uygur) Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 2011

Kazgan, G., *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, İstanbul Bilgi Üniversitesi (6. Baskı), 2015

Kazgan, G., *İktisadi Düşünce*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2014, (29. Baskı)

Keynes, J. M., *The General Theory of Employment, Interest and Money*, (29. Baskı) 1936

Krugman, P., *Pop Internationalizm*, 1998

Marx, K. – *Engels, F, Komünist Manifesto* (Çev. C. Üster – N. Deriş), Can Yayınları, İstanbul 2007

Polanyi, K., *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, (Çev. Ayşe Buğra) İletişim Yayınları, Politika Dizisi 35, İstanbul

Rajan, R. G., *Fault Lines: How Hiddan Fractures Still Threaten the World Economy*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2010

Rodrik, D., *The Globalization Paradox*, Norton and Company, New York, 2010

Sapir J., *From Financial Crisis to Turning Point: How the US Subprime Crisis Turned into a Worldwide One and Will Change the World Ekonomy*, International Politik und Geselschaft, Friedrich Ebert Schiftung, S. 1, 2009

Schumpeter, J. A., *Ten Great Economists from Marx to Keynes*, Simon Publications, 2003

Smith, A., *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, E. Cannan Methuen and Company, 5. Baskı, London 1930

Soter, H. de, *Toxic Paper*, *Newsweek*, 2 Mart, 2009

Stiglitz Joseph E., *The Price of Inequality*, Norton and Company, New York, 2012

Stiglitz Joseph E.,Freefall: *America, Free Markets and the Sinking of the World Economy*, Norton and Company, New York, 2010

The Economist, The Third Industrial Revolutian, Special Report, 21 Nisan 2012 ve diğer

The Third Industrial Revolution, The Economist Special Report, s. 13, 21 Nisan 2012 ve diğer.
Wittfogal, K., *Oriental Despotism*, Yale University Press,
World Bank Debt Tables, çeşitli yıllar
World Development Report, çeşitli yıllar
World Developmlent Indicators, çeşitli yıllar
Yeldan, E., *Neoliberalizmin İdeolojik Bir Söylemi Olarak Küreselleşme*, 2001
Yeldan, E., *Türk İmalat Sanayinde Üretkenlik ve Ücret*, 1999

Dünya Bankası kaynaklı çeşitli tablolar, grafikler
The Economist dergisi: çeşitli sayılar

Gülten Kazgan'ın *İktisadi Düşünce* adlı eserinin
bir anlamda devamı olan bu kitapta,
neoliberalizmin getirisi ve götürüsü tartışılıyor.
Kitap, neoliberalizmin öyküsünü
35 yıllık açıklamalı bir takvimde sunuyor.

Neoliberalizmin ufku pek parlak
görünmüyor ve bu bakımdan Kazgan'ın çalışması
iktisat dünyasında yeni bir tartışma başlatıyor.

THG
45318
ERG
THG